

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANA BİLİM DALI

SOSYAL HİZMET DİSİPLİNİNE FELSEFİ BİR ELEŞTİRİ:
FOUCAULTCU BİR SORGULAMA

KÜBRA ARSLAN AYDİLEK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DOÇ. DR. SİBEL KİBAR KAVUŞ

MAYIS - 2023

KASTAMONU

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Kübra ARSLAN AYDİLEK

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****SOSYAL HİZMET DİSİPLİNİNE FELSEFİ BİR ELEŞTİRİ: FOUCAULTCU
BİR SORGULAMA****KÜBRA ARSLAN AYDİLEK****KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ****FELSEFE ANA BİLİM DALI****DANIŞMAN:DOÇ. DR. SİBEL KİBAR KAVUŞ**

Bu çalışmada sosyal hizmet disiplini Foucaultcu bir yöntemle felsefi bir analize tabi tutulmuştur. Sosyal hizmet, genellikle, insan hakları sorunu olarak ele alınmakta ve insanların güçlendirilmesini ve özgürleşmesini destekleyerek toplumsal sorunlara çözüm üreten bir disiplin olarak tanımlanmaktadır. Ancak günümüz neo-liberal sisteminde, insan sorunlarının artması ve derinleşmesi sosyal hizmetin sorun çözme kapasitesine yönelik eleştirel görüşleri ön plana çıkarmaktadır. Bu tez çalışmasında, sosyal hizmet disiplini tarihsel, eleştirel ve ilişkiyel bakış açısıyla yeniden ele alınmıştır. Sosyal hizmet disiplininin iktidar ile olan ilişkisinin felsefi bir düzlemde çözümlenmesi hedeflenmiştir. Foucault'nun iktidar kavramına ilişkin kuramsal açıklamaları ile bilgi-iktidar ilişkisini nasıl analiz ettiği çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. İktidar kavramı Michel Foucault tarafından klasik epistemoloji ve ontoloji anlayışına alternatif bir yöntemle birçok açıdan sorunsallaştırılmıştır. Kavramı modern öncesi ve modern dönem boyunca çeşitli alanlarla ilişkisi içinde ele alan Foucault'nun bilgi-iktidar birlikteliğine yaptığı vurgu bilimsel disiplinlerin tarihsel gelişimine eleştirel ve aynı zamanda kurucu bir gözle bakmayı mümkün kılmaktadır. Bilgi iktidar ilişkisini psikiyatriden adli bilimlere analiz eden Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu* isimli eserinde; modern iktidarın, yoksulluk sorunu üzerinden kendini yeniden inşa ettiğini iddia etmektedir. Bu çalışmanın felsefi/tarihsel yöntemini oluşturabilmek için Foucault'nun *Deliliğin Tarihi*, *Hapishanenin Doğuşu* ve *Biyopolitikanın Doğuşu* adlı eserleri incelenmiştir. Foucault'nun bu eserlerinde incelediği, insanları çeşitli yöntemlerle kontrol altında tutan, disipline eden ve öznelliklerini belirleyen iktidar alanlarının sosyal hizmet disiplini için de geçerli olduğu ortaya konulmuştur. Sosyal hizmet yoksulluk sorunu üzerinden hakikat rejimi üretilmesine katkı sağlamaktadır. Sonuç olarak bu çalışma bilimsel disiplinlerin insan sorunlarının çözülmesine dair işlevlerinin yanında bir iktidar alanı olarak da işlev gördüğüne yönelik Foucaultcu kabule dayanmaktadır.

ANAHTAR KELİMELEER:Sosyal Hizmet, Sosyal Yardım, Yoksulluk, Foucault, İktidar, Biyopolitika

Mayıs 2023, 136Sayfa

ABSTRACT**MSC THESIS****A PHILOSOPHICAL CRITIQUE OF SOCIAL WORK DISCIPLINE: A
FOUCAULDIAN INQUIRY****KÜBRA ARSLAN AYDİLEK****KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE****DEPARTMENT OF PHILOSOPHY****SUPERVISOR: ASSOC. PROF. DR. SİBEL KİBAR**

In this study, the social work discipline has been examined critically by a philosophical analysis with the help of Foucauldian method. Social work is generally referred as a human rights issue and defined as a discipline that provides solutions to social problems by supporting the empowerment and liberation of people. However, in today's neo-liberal system, the increase and deepening of human problems bring about some critical views concerning on the problem-solving capacity of social work. In this thesis, the social work discipline has been reconsidered from a historical, critical and relational perspective and it is aimed to analyze the relationship between the social work discipline and power on a philosophical level. Foucault's theoretical explanations on the concept of power and how he analyzes the knowledge-power relationship is the main focus of the study. The concept of power has been problematized in many ways by Michel Foucault via an alternative method to classical epistemology and ontology. Taking the concept in relation to various fields throughout the pre-modern and modern period, Foucault's emphasis on the unity of knowledge and power makes it possible to consider the historical development of scientific disciplines through a critical eye and at the same time constructive perspective. Foucault, who analyzes the knowledge-power relationship from psychiatry to forensic sciences, in his book *The Birth of Biopolitics* claims that modern power reconstructs itself over the problem of poverty. In order to form a philosophical/historical method of this study, Foucault's works, i.e., *History of Madness*, *Birth of Prison* and *Birth of Biopolitics* has been examined. It has been revealed and posited that the power fields that Foucault examines in these works, which control people through various methods, discipline them and determine their subjectivity, are also the same for the social work discipline. Social work contributes to the production of a truth regime over the problem of poverty. As a result, it is found that the social work discipline not only functions as solving human problems but also serves as a field of power as the same way as Foucault theorized for other scientific disciplines.

KEYWORDS:Social Work, Social Aid, Poverty, Foucault, Power, Biopolitics

May 2023, 136 Page

TEŞEKKÜR

Bu alıőmanın ortaya ıkmasında sonsuz katkıları olan, bana yol gösteren, derin entelektüel ve literatür bilgisini ve kıymetli zamanını benden esirgemeyen değerli tez danışmanım Do. Dr. Sibel KİBAR KAVUŞ'a minnettarım. Ayrıca beni özveriyle destekleyen ve motive eden, her zaman yanımda hissettiğim eőime, annem ve babama tüm kalbimle teşekkür ederim.

KÜBRA ARSLAN AYDİLEK

Kastamonu, 2023

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TAAHHÜTNAME	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR DİZİNİ	vii
1. GİRİŞ.....	1
2. SOSYAL HİZMETİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ.....	10
2.1 Sosyal Hizmet Kavramı.....	10
2.2 Sosyal Hizmet - Sosyal Politika - Devlet Üçlemesinin Diyalektiği ...	16
2.3 Sosyal Hizmetin Niteliğindeki Dönüşümün Temelleri	19
3. FOUCAULT'NUN ESERLERİNİN YÖNTEMSSEL KATKISI: KAVRAMLARIN VE OLGULARIN YÜKLENDİKLERİ ANLAM VE İŞLEVLERİN DÖNÜŞÜMÜNÜN TARİHSEL İZİNİ SÜRMEK	28
3.1 Deliliğin Tarihi ve Sefillerin Yönetilmesi	29
3.2 Hapishanenin Doğuşu ve Bedenin Disiplini.....	49
3.3 Biyo-politika'nın Doğuşu ve Nüfusun Düzenlenmesi	62
4. SOSYAL HİZMETİN GELİŞİMİ: TARİHSEL ve KURAMSAL BİR AÇIKLAMA	91
4.1. İlk Sosyal Yardım Uygulamaları.....	91
4.2 Yoksullara Yönelik İlk Yasal Düzenlemeler (14-16. Yüzyıllar).....	94
4.3. Sosyal Yardımın Kurumsallaşması, Yasallaşması ve Sistematikleşmesi Süreci	95
4.3.1. 1601 Elizabeth Yoksullar Yasası	95
4.3.2. 1662 İskân ve Tehcir Yasası	98
4.3.3. 1795 Speenhamland Yasası	99
4.4. Kapitalizmin Hegemonyası ve Sosyal Yardımın Çöküşü: 1834 Victoria Yeni Yoksullar Yasası	103
4.5. Sosyal Yardımın İnsani Bir Hak ve Devletin Temel Görevi Olarak Konumlanması: Refah Devleti Uygulamaları	113
4.6. Sosyal Devletin Zayıflaması: Neo-Liberal Dönem	116
5. SONUÇ	122
KAYNAKLAR	130

KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar

ASŞS	: Avrupa Sosyal Şartı Sözleşmesi
BASW	: İngiliz Sosyal Hizmet Uzmanları Birliği
COS	: Hayırseverlik Örgütlenme Cemiyeti
IFSW	: Uluslararası Sosyal Hizmet Uzmanları Federasyonu
İHEB	: İnsan Hakları Evrensel Beyannameesi
NASW	: ABD Ulusal Sosyal Hizmet Uzmanları Birliği

1. GİRİŞ

Felsefe, insan yaşamının anlamını ve değerini anlamaya çalışmakla kalmaz, aynı zamanda çağın koşullarına göre bireyin toplumsal konumlanışını ve bu süreçte nelerden etkilendiğini de anlamaya çalışır. Foucault'ya göre, bugünün felsefi sorunu bireyi devletten, iktidar alanlarının belirlemelerinden, tahakkümcü sosyal yapılardan ve bunlarla ilişkili bireyselleştirme türlerinden kurtarmaktır (Foucault, 2014, s. 68). Bu, bireyselliğin kurgulandığı “iktidar alanları”nın tarihsel bir analiziyle gerçekleştirilebilir. Bilimsel disiplinler, Foucault'ya göre günümüzde birer iktidar alanı olarak işlev görmektedir. Bu ön kabul sayesinde bireyin gerçekte özgür olup olmadığının sorgulanması mümkün olabilir. Felsefenin rolü bu bağlamda daha değerli hale gelmektedir.

Felsefenin rolünün gizli olanı keşfetmek olmadığı, tam da görünür olanı görünür kılmak, yani bize öylesine yakın, öylesine dolaysız, öylesine sıkı sıkıya bağlı olduğu için algılamadığımız şeyi ortaya çıkarmak olduğu uzun süredir biliniyor. Bilimin rolü görmediğimiz şeyi tanıtmak ise, felsefenin rolü gördüğümüz şeyi göstermektir. Yine de bu durumda, günümüzde felsefenin görevi şu olabilir: İçinde yer aldığımız ve en azından yüz elli yıldan bu yana felsefenin saplanıp kaldığı bu iktidar ilişkileri nedir? (Foucault, 2005, s. 203).

Foucault'nun yukarıdaki alıntıda dile getirdiği gibi, felsefe gözümüzün önünde cereyan eden birey ve iktidar arasındaki ilişkinin bütüncül bir analizini sunabilir ve hatta daha ileri giderek, çeşitli bilimsel disiplinlerin bir iktidar alanı olarak nasıl hizmet verdiğini açıklayabilir. Bu çalışmada da bu disiplinlerden ve uygulamalardan, sosyal hizmet konu edilmiştir. Sosyal hizmetin iktidar ile ilişkisinin sorgulanması, bu ilişkinin; sosyal hizmetin amaç ve meşruiyetini tartışmalı hale getirmesi nedeniyle önemlidir. Nitekim siyasal, ekonomik, toplumsal tüm beşeri örgütlenmeler; insana, insanın edimlerine ve tutumlarına bağlı olarak şekillenmektedir. Bir varlık olarak insana ve onun yaşamına dair bilgi edinme süreci, nerdeyse tüm disiplinler için önemli bir sorun olagelmiştir. Bu sebeple bireyi merkeze alan ve onun yaşadığı sorunlara çözüm bulma arayışında olan disiplinlerin önemi geçmişten günümüze artarak devam etmektedir. Bu disiplinlerin önemi arttıkça, onların felsefi bir düzlemde varlık nedenini ortaya koymak da önemli hale gelmektedir.

Bireylerin yaşam koşullarının tarihsel gelişimini anlamak için, onun toplum-devlet ve diğer yapılarla ilişkisini çözümlenmek zorunludur. İyi bir toplumsal düzen ancak sağlıklı bireylerle mümkündür. Bireylerin sağlıklı bir yaşam sürdürebilmesi, sadece fiziksel bir düzey değildir; aynı zamanda ekonomik, sosyal, bilişsel ve gelişimsel faktörleri de içeren tüm yaşamsal koşulların iyi olmasıyla ilgilidir. Bu nedenle, günümüzde bilimsel, mesleki ve yönetsel organizasyonlar, insanın yaşam kalitesini ve mutluluğunu artırmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, sosyal hizmet disiplini, bireyi bütüncül bir şekilde ele alması, hem bilimsel hem de uygulamaya dayalı bir pratik olması nedeniyle öne çıkmakta ve incelemeye değer bir nitelik arz etmektedir. Sosyal hizmet, insanların yaşamlarını etkileyen tüm faktörleri göz önünde bulundurarak bireylere destek sağlamayı amaçlar. Bu desteğin amacı, bireylerin yaşamlarını kaliteli ve işlevsel hale getirmelerine yardımcı olmaktır. Bu nedenle, sosyal hizmet disiplini, bireylerin sağlıklı bir şekilde yaşamalarına katkıda bulunmak için kritik bir rol oynamaktadır.

Sosyal hizmet disiplini ve uygulamaları bireyi ve onun sorunlarını bütüncül bir şekilde ele alması bakımından; oldukça kapsamlı, uygulamalarında multidisipliner bir yaklaşımla hareket eden, sorun alanları bakımından geniş bir alandır. Sosyal hizmeti tarihsel ve kuramsal açıdan tartışmak; bir bakıma insanı, yaşadığı sorunları ve bu sorunlara yönelik geliştirilen hizmetleri ortaya koymaktır.

Sosyal hizmet, insan ve sorunlarına dair bilginin bilimsel bir açıdan ele alınmasıyla gelişen, insana hizmet anlayışı temelinde şekillenen uygulamaların profesyonelleşmesiyle mesleki statü kazanan bir bilim ve pratiktir. Literatürde sosyal hizmet genel olarak; ihtiyaca yönelik faaliyet, hizmet, mesleki uygulama ve disiplin olarak tanımlanmaktadır. Tanımların içeriği değişmekle birlikte sosyal hizmetin temel amacının; bireyin sosyal işlevselliğinin geliştirilmesi olarak öne çıktığı söylenebilir.

Sosyal hizmetin merkezi ögesi bireysel ve toplumsal ihtiyaçlardır. Bireyin sorunları ve ihtiyaçların birçok değişkene bağlıdır. Bunlar mevcut toplumsal, siyasal ve ekonomik konjonktürden bağımsız düşünülemez. Sosyal hizmet literatüründe; disiplinin sorunlara karşı aldığı konum ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri tartışmaların odağını oluşturmaktadır. Literatürdeki ana akım yaklaşımlar, sosyal

hizmeti olumlu ve bahşedici olarak görme eğiliminde olsa da; bir takım eleştirel bakış açıları, sosyal hizmetin yapısal niteliğini ve somut tezahürlerini sorgulamaktadır. Sosyal hizmetin sadaka ya da hayırseverlik olarak kabul edilmesine yönelik eleştiriler bu kapsamda örnek verilebilir (Tireli, 2010, s. 81). Benzer biçimde sosyal hizmetin disiplinleşmesinde önemli rol oynayan refah devleti politikaları kapsamında ortaya konan uygulamaların, sosyal hizmetin amacına ve özüne aykırı olduğu vurgulanmıştır (Martin, 2003'den akt. Albayrak, 2021, s. 386). Son dönemlerde modern devletin gelişimi ve buna bağlı olarak artan kapitalistleşme nedeniyle piyasanın her alanda kurucu ilke olarak konumlandırılması gibi etkenler sosyal hizmet uygulamalarına yönelik eleştirel yönelimi artırmıştır. Neoliberalleşmeyle birlikte artan toplumsal eşitliksizler, sosyal hizmetin ekonomik ve politik sistemle ilişkisinin sorgulanmasına sebep olmuştur. Bu doğrultuda sosyal hizmetin, sosyal alanın kontrolündeki araçsal rolüne yönelik ilginin arttığı gözlemlenmektedir. Bu ilgiye katkı sağlamak adına bu çalışmada, sosyal hizmet disiplini içindeki tarihsel-politik ve toplumsal ilişkiler, Foucault'nun yöntemsel çerçevesinin yardımıyla eleştirel ve sorgulayıcı bir temelde incelenmiştir. Foucault'nun özgün yanı, ana akım olan kabullenişlere ve felsefi akımlara karşı duruşu nedeniyle değerlidir. Onun yöntem ve terminolojisi, felsefe ve sosyal hizmet ilişkisini analiz etmede önemli ve potansiyel bir kaynaktır. Bu nedenle, bu çalışmada Foucault'nun yöntemi belirli bir sistematikte ve bu çalışmanın sınırları çerçevesinde sosyal hizmet disiplinine yönelik bu felsefi sorgulamanın temel metodolojisinin omurgasını oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın hipotezi, sosyal hizmet olarak nitelenen uygulamaların tarihsel süreçte farklı tezahürleri olduğu, konjonktürel dinamikler ve iktidar-güç ilişkileri tarafından belirlendiğidir. Bu hipotezin sınanması için, bilinen ilk sosyal yardım uygulamalarından başlayarak, neo-liberal döneme uzanan bir tarihsel analiz düzeyiyle ve Foucault'nun yönteminin yardımıyla uygulamaların niteliğinin, kapsamının ve amacının ortaya konması hedeflenmiş, bu sürecin ardında yatan nedensellikler ve dinamikler sorgulanmıştır. Sosyal yardımların hangi kesimlere ne ölçüde ve hangi amaçla uygulandığı, toplumun ve yerel-ulusal-küresel güç odaklarının bu yardımlara bakış açısı, somut örnekler, mevzuatlar, kurumsal örgütlenmeler ve teorik önermeler çerçevesinde analiz edilmeye çalışılmıştır.

Bu tez çalışmasında, tarihsel, kuramsal ve kurumsal bir düzeyde sosyal hizmet uygulamalarının gelişiminin izi sürülmektedir. Bu ontolojik inceleme, iktidar-güç ilişkileriyle olan belirlenimin açıklanmasına ihtiyaç duyar. Çalışmanın odak noktasının sosyal hizmet disiplini ve uygulamaları olduğu göz önüne alındığında sorunsalın; insan sorunları ve ihtiyaçlarının çözümündeki dinamikler üzerine şekillendiği söylenebilir. Başka bir ifadeyle insan sorunları ve ihtiyaçları birçok değişkene bağlıdır ve mevcut toplumsal, siyasal ve ekonomik konjonktürden bağımsız düşünülemez. Sosyal hizmetin toplumsal, siyasal ve ekonomik değişkenlerle sorgulanması bu tezin konusudur. Bahsi geçen sorgulamayı yapabilmek ve incelemeyi ortaya koyabilmek, ilişkisel ve eleştirel bakabilmeyi gerekli kılmaktadır. Bu sebeple felsefesini ‘insanların özneye dönüştürülme süreçlerinin tarihi’ olarak konumlandıran ve bu süreci açıklarken özgün yöntemiyle öne çıkan Foucault’nun analiz tarzı, bu çalışmada referans alınacaktır. Dolayısıyla Foucault’nun iktidar-bilgi-özne konularına dair temel aldığı problemler bu çalışmanın da problemi olmaktadır.

Foucault, delilik, suç ve ceza sistemi ile cinsellik konularını, bilgi-iktidar-özne kavramları arasındaki bağıntıyı ortaya koymak amacıyla ele almıştır. Bu konuları kendi yöntemiyle, “sorunsallaştırma” olarak adlandırabileceğimiz bir irdeleme sürecinden geçirmiştir. Foucault, özne ve iktidar arasındaki bağıntıyı “mikro iktidarlar” olarak isimlendirdiği söylemsel ve söylemsel olmayan pratiklerde araştırmış ve analiz etmiştir. Çalışmalarını, öznel deneyim kurgulandığı tezi üzerine yoğunlaştıran Foucault, özne ve iktidar arasındaki ilişkiye vurgu yaparken aynı zamanda modern bilimlerin öznel deneyimin kurgulanmasındaki rolüne de dikkat çekmiştir. Bu sayede, bilime eleştirel bakmayı mümkün kılmıştır. Foucault’nun öznel deneyimlerin kurgulanmasında bilgi alanlarının ve kurumların üstlendiği araçsal rolü iktidar teknolojisi olarak adlandırması, tez çalışmasının analiz yönteminde ilham kaynağı olmuştur.

Sosyal hizmete dair eleştirel teorinin ana problemini; toplumsal sorun ve ihtiyaçlarla sosyal alanın ilişkisi oluşturmaktadır. Disiplinleşmenin sağlandığı ilk yıllardan itibaren sosyal hizmetin amacının; sorunların çözümünde hem sosyal koşulları bireyin lehine değiştirmesi- dönüştürmesi hem de toplumsal düzeydeki sorunlarda sistemi değiştirici-dönüştürücü etkide olması gerektiği vurgulanmaktadır. Ancak disiplinin

pratik uygulamalarına bakıldığında günümüzde, bireyin sosyal alana ve mevcut egemen sisteme uyum sağlamasına yönelik bireysel müdahale anlayışının ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Eleştirel teoride, insan ihtiyaçlarına yönelik geçici çözümlerden ziyade sosyal hizmeti gerektiren sorunların kaynağı sorgulanmaktadır. Bu çalışmada eleştirel teorinin sosyal sorunlara yönelik aldığı konumdan yardım alınarak, sosyal hizmetin amacı ve meşruiyetini tartışmalı hale getiren durumların neden kaynaklandığı tarihsel bir izlekle araştırılmaktadır. Bununla birlikte bu çalışmada sosyal hizmetin ontolojik temellerinin sorgulamasında, salt eleştirel teoriyle yetinilmemiş, analitik ve sistemli bir felsefi bir bakış açısıyla disiplinin ortaya çıkış koşulları ve işlevi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bilimsel bir disiplinin eleştirisi, sorunların kaynağına yönelik olmalı ve pozitif bir anlam taşımalıdır. Bu açıdan eleştirinin iki anlamı vardır. Negatif olarak nitelendirebileceğimiz anlamı, disiplinde sorunlu yanların ortaya çıkarılması ve olanla olması gerekenin karşılaştırılmasıdır. Böylesi bir eleştiri önemli olmakla birlikte yeterli değildir. Yapılması gereken, eleştirinin kurucu ve özgürleştirici yanının ortaya çıkarılmasıdır. Bu ise disiplini tartışmalı hale getiren pratiklerin ve bilgilerin hangi temeller üzerinden kurgulandığını ortaya çıkarmakla mümkün olmaktadır. Bu sebeple sosyal hizmetin, insani sorunların çözümünde neden egemen sistemden yana bir tavır aldığı araştırılması amaçlanmalıdır. Böylelikle sosyal hizmetin günümüzdeki konumu ve araçsal bir role evrilip evrilmediği sorgulanabilir hale gelir.

Bu sorgulama sayesinde aynı zamanda modern felsefe için kayda değer bir tartışma alanı olan “özne” sorununa da kapı aralanabilir. Nitekim felsefe tarihine bakıldığında bilgi, bilen ve bilinen kavramları, özne ve nesne arasındaki “akıl sahibi insan” ile ilişkisi bağlamında ele alınmıştır. Sosyal hizmet bağlamında insana dair bilginin nasıl yorumlandığı üzerine yapılan bir çalışma, özne sorununa da bir köşesinden değinmek zorunda kalır. Nasıl ki siyasal, ekonomik, toplumsal tüm beşeri örgütlenmeler insan edimlerine bağlı olarak şekilleniyorsa; insan edimlerinin temelinde de özne olma hali vardır. Özne olma hali, insanın yaşamının onu nasıl yönlendireceğini belirleyen bir durumdur. Özneye dair yaklaşımı ile kendisinden sonraki araştırmalara terminolojik açıdan yenilik getiren Foucault, özneyi modern dayatmaları temsil eden ana akım bir

kabul üzerinden değil; “öznel deneyimin kurgulanmış olduğu” hipoteziyle açıklamaktadır. Bu bakış açısı; sosyal hizmet disiplininde öznenin yerini anlamlandırmada önemli katkılar sunmaktadır.

Bu bağlamda özne sorunu, bu çalışmada bilimsel disiplinlerle iktidar ilişkisinin alt sorunu olarak ele alınmaktadır. Her ne kadar Foucault, bilgi ve iktidara dair analizleriyle amacının insanların özneye dönüştürme süreçlerinin tarihini yapmak olduğunu vurgulamışsa da, özne sorunsalı bu tezin sınırlarını aşan oldukça detaylı bir içeriği hak etmektedir. Dolayısıyla, bu çalışmada genel olarak özne sorunu irdelenmemiş, sosyal hizmet disiplinin analizi kapsamında faydalanılabilecek düzeyde ele alınmıştır.

Foucault'nun yöntemini aşamalı olarak ele alırsak; ilk önce bireyi doğru/yanlış oyununa sokarak onu düşünce nesnesi haline getiren dolayısıyla öznel deneyimi kurgulayan söylemsel ve söylemsel olmayan pratikler tespit edilip açıklanır. Bu sebeple sosyal hizmet disiplininin söylemsel olmayan bir pratik olarak iktidar ile olan ilişkileri bağlamında öznel deneyimin kurgulanmasında bir ‘iktidar alanı’ olup olmadığının sorgulanması esas amaçtır. Bu sorgulama ile sosyal hizmetin meşruiyet temelini tartışmalı hale getiren toplumsal sorunlar ile sosyal alanın ilişkisi sorununa açıklık getirilmesi amaçlanmaktadır.

Hem Foucault'nun oldukça geniş yazınından ve derin entelektüel kapasitesinden sistemli ve tutarlı bir yöntem ödünç alabilmek; hem de bu doğrultuda elde edilen kavramsal ve yöntemsel çıkarımlarla önemli bir disiplini ontolojik açıdan detaylı olarak tartışmaya açmak, bu çalışmanın zorluklarından biridir. Literatürde, Foucault'nun yöntemini arkeoloji ve soybilim kavram setleri üzerinden sınıflandıranlar olduğu gibi söylem analizi, tarihsel ve toplumsal analiz gibi anahtar kavramlar çerçevesinde tanımlayanlar da mevcuttur. Bu tez çalışmasında Foucault'nun yöntemi, salt akademik yazındaki tartışmalardan ödünç olarak değil Foucault'nun seçilen bazı eserlerinin yöntembilimsel analizi ile belirlenmeye çalışılmıştır. Bu tez çalışmasının özgünlüğünü sağlayan hususlardan biri de budur. Bu çerçevede tez çalışmasında, Foucault'nun *Deliliğin Tarihi*, *Hapishanenin Doğuşu* ve *Biyopolitikanın Doğuşu* isimli eserleri araştırma konusuna yakınlığı nedeniyle örneklem olarak seçilerek düşünürün

felsefesinin kavramsal ve yöntemsel incelemesi derinlemesine yapılmış; iktidar, bilgi, söylem, hakikat, özne gibi başat kavramlarını kullanış/açıklama biçimi belirlenmeye çalışılmıştır.

Foucault bir disiplinin analizini yöneldiği nesne üzerinden gerçekleştirmektedir. Tarihsel süreçte toplumsal yapıların ve örgütlenmelerin dönüşümü, sosyal hizmet uygulamalarını da dönüşüme uğratmıştır. Bu kapsamda, çalışmamızda ekonomi-politik bir okuma üzerinden hem iktidarın hem de bilgi alanlarının dönüşümünü ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Sosyal hizmet disiplinin tarihsel dönüşümü bu ekonomik ve politik bağlamlar ile ilişkisi temelinde ele alınmıştır. Foucault, disiplinin bugün konu edindiği kavramların geçmişte hangi kavramlara denk düştüğünü belirleyerek; disiplinin dönüşümü tarihsel izlekteki anlamsal/imgesel dönüşümü üzerinden açıklamaktadır. Foucault'nun yaptığı gibi, sorunsal tarihsel özgün koşulları üzerinden ele almak önemlidir. Sosyal hizmet disiplinin bugün konu edindiği, nesneleştirdiği kavram dezavantajlı bireydir. Dezavantajlılık tarihsel açıdan yeni bir kavramdır. Kavram; bireyin, topluma eşit katılımını engelleyen, genele göre daha olumsuz koşullar içerisinde olmasına neden olan ve bu sebeplerle hakkını savunamayacak durum ve şartlarda olması anlamına gelmektedir. Sosyal hizmet bireylerin işlevselliğini artırarak topluma eşit katılımının sağlanması amacıyla uygulamalarını yürütmektedir.

Tarihsel açıdan bakıldığında yoksulluk hemen hemen her dönemde bireyin dezavantajlı konumda olmasına neden olan bir durum olagelmiştir. İlk sosyal hizmet uygulamaları da yoksul kesimler üzerinden faaliyete geçirilmiştir. Bu sebeple sosyal hizmetin tarihsel izlekteki araştırması yoksulluk kavramı üzerinden gerçekleştirilecektir. Bu kavramın anlamsal dönüşümüne dair analiz, önemli bir kırılma noktası olarak görülen 15. yüzyıldan başlatılacak, tarihte geçirdiği anlamsal dönüşümlerin nedenlerinin ve sonuçlarının günümüze yansımaları ele alınacaktır. Böylelikle sorunsalın analizi Foucault'nun yöntemine uygun bir şekilde kavramların sosyal, ekonomik ve politik değişkenlere bağlı olarak geçirdiği anlamsal dönüşümler üzerinden yapılacaktır. Nitekim bir kavrama veya bilimin konu edindiği nesneye yönelik eylemi belirleyen o kavramın içerdiği anlamdır.

Ekonomik, kültürel ve toplumsal koşullar ve buna bağlı ortaya çıkan sorunlar zamana ve ülkeye bağlı olarak değişmektedir. Dolayısıyla sorunların çözümüne yönelik sosyal hizmet uygulamalarının niteliği de ülkeye ve zamana göre farklılık göstermektedir. Bu farklılıkların hepsinin ele alınması mümkün olmadığından bu çalışma büyük oranda İngiltere’de sosyal hizmetin gelişimiyle sınırlandırılmıştır. İngiltere örneğinin sosyal hizmet disiplini açısından genel bir bakış açısı sunacağı düşünülmektedir. İngiltere, hem mevzuat hem de uygulama açısından yoksullara yardımın sistematikleşmesinin ilk örneklerinin görüldüğü, hizmetlere yönelik örgütlenmenin ilk yaşandığı, piyasa ilkesi temelinde sosyal alanın dönüşümünün en derin şekilde hissedildiği ülkelerden biri olması nedeniyle örneklem olarak seçilmiştir.

Bu tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde,—diğer bölümlere altyapı oluşturması amacıyla—sosyal hizmetin kavramsal ve kuramsal çerçevesi açıklanmaktadır. Bu bölümde sosyal hizmet disiplinine dair anahtar kavramlar ele alınarak ve disiplinin farklı tanımlamalarına yer verilerek, sosyal hizmet literatürü kısaca özetlenmiştir. Ardından sosyal hizmet ve devlet arasındaki ilişkisellik açığa çıkarılmaya çalışılmıştır; böylece, bu ilişkinin temeli olan sosyal politika kavramı anlatılarak sosyal hizmet-devlet ve sosyal politika diyalektiği kurulması amaçlanmıştır. Bölümün son kısmında sosyal hizmetin disiplinleşme sürecine dair bazı bilgiler de sunulmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümü, sosyal hizmetin ontolojik sorgulaması için izlenecek yönetime ayrılmıştır. Yöntem, bilimsel bir çalışmanın en değerli unsuru, doğru çıkarım ve bulguların ön koşuludur. Sosyal bilimler alanı genelinde ve felsefe özelindeki çalışmaların kısır eksikliklerinden olan ve yeterli ilgiyi göremeyen metodolojik açıklamalara bu çalışmada geniş bir biçimde yer vererek, planlanan analizin bilimselliğini maksimize etmek amaçlanmıştır. Felsefesinin ana problemi özne olan ve bu problemin analizinde iktidar ilişkilerinin açıklanmasını konu edinen Foucault’nun analiz tarzı, tez çalışmasının da temel yöntemi olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda Foucault’nun sosyal hizmet ile ilişkisi nedeniyle referans alınan üç önemli eserinden - *Deliliğin Tarihi*, *Hapishanenin Doğuşu* ve *Biyopolitikanın Doğuşu*- bir yöntem inşa aracı olarak yararlanılmıştır.

Üçüncü bölümde ise önceki bölümlerdeki literatür ve kavramsal açıklamalar ile yönetime ilişkin anlatıların yardımıyla, sosyal hizmetin tarihsel gelişimi kurumsal, kuramsal ve uygulamalar düzeyinde tartışılmaktadır. Çalışma, elde edilen nitel bulgularla sonuçlandırılmıştır. Sosyal hizmet nihayetinde bir yoksulluk sorunudur. Devlet veya genel olarak iktidar özellikle yoksullar ve dezavantajlı kesimler üzerinden tüm toplumu dizayn etmekte sosyal hizmet disiplinini bir araç olarak geliştirmiştir. Sosyal yardımlar yoksulluğu bitirmek ve dezavantajlı bireylerin sorunlarına yapısal çözüm üretmek yerine iktidarı yeniden üreten ve toplumun tüm kesimlerinde öznelliği biçimlendiren bir işleve sahip olagelmıştır. Buna rağmen bu çalışmada sosyal hizmet disiplinine ötsel olarak iktidar yanlısı bir nitelik atfedilmemektedir. Sosyal hizmet disiplinin gelişiminde emekçi sınıfların mücadelesinin de büyük katkısı vardır. Sosyal devletin varlığı insanlığın özgürleşme mücadelesinden ayrı düşünülemez. Bu nedenle bu çalışmada sosyal hizmete salt, iktidarı yeniden üreten bir araç olarak bakılmamaktadır. Bunun yanı sıra, sosyal hizmetin emekçi sınıflar ve dezavantajlı kesimler tarafından da insanca yaşamak için hak taleplerinin bir aracı olabileceği de vurgulanmaktadır.

2. SOSYAL HİZMETİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

2.1 Sosyal Hizmet Kavramı

Günümüz dünyasında, toplumsal yapıların, siyasi ve ekonomik örgütlenmelerin merkezinde birey bulunmakta, bireyin kişisel ve toplumsal yaşamına yönelik koruyucu ve geliştirici hizmetler önem kazanmaktadır. Bu nedenle bireyi merkeze alan, insani sorunlara yönelik işlevsel ve gerçekçi çözümleri hayata geçirmeye çalışan, bilimsel ve mesleki çalışma alanları içerisinde sosyal hizmet önemli bir disiplin olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal hizmet pratiğinin, bilim ve mesleğinin çerçevesini çizirken, sosyal hizmetin tanımlanmasında ve uygulanış biçimlerinde geçmişten günümüze değişiklikler olduğunu belirtmek gerekir. Sosyal hizmetin tarihi, bir bakıma, gereksinim duyan bireylere yönelik hizmetlerin tarihidir ve örgütlü insanlık tarihi kadar eskidir (Bingöl, 2015, s. 69-70). Bu çerçevede sosyal hizmetin ne olduğunu, uygulanış biçimini ve yarattığı etkileri, öncelikle tarihsel bir bağlamda ve bu tarihsel arka plan ışığında kuramsal, yasal ve pratik açılardan açıklamak önem kazanır.

Bir mesleğin ve disiplinin ne olduğunun açıklanmasında genel olarak tanımlara başvurulur. İnsana ve sosyal sorunlara yaklaşımına bağlı olarak sosyal hizmetin tanımları tarihsel süreç içerisinde değişkenlik göstermiştir. Ancak her ne kadar disiplinin insana ve sosyal sorunlara yaklaşımı değişse de mesleğin amacı özünde aynıdır: Bireyin sosyal işlevselliğinin gerçekleştirilmesi. Bu amacın yerine getirilmesinde iki yaklaşım benimsenmiştir. Birinci yaklaşım sosyal koşullara, ikinci yaklaşım ise bireye odaklanmaktadır (Acar & Duyan, 2003, s. 1).

Sosyal koşullara odaklanan yaklaşım reform yaklaşımı olarak anılmaktadır. Buna göre, bireyin işlevselliğinin artırılmasında yaşam koşullarının da etkili olduğu anlayışı hâkimdir. Reform yaklaşımı bireylerin işlevselliğinin artırılması için çevreye müdahaleyi öngörür. Bireye odaklanan yaklaşım ise medikal model olarak anılmaktadır. 1920'den 1960'lara kadar insan davranışını bireysel temelde ele alan 'medikal yaklaşım' hâkimdir. Medikal anlayışa göre sosyal hizmet sorun çözücü ve sağaltıcı etkisiyle tanımlanır. Günümüzde hâkim olan sosyal değişim ve gelişim vurgusu bu yıllarda göz ardı edilmektedir (Zastrow, 2013, s. 15). Medikal anlayış

çerçevesindeki uygulamalarıyla sosyal hizmet, bireysel patolojik sorunlara odaklanan, çevreden çok bireyin değişmesiyle işlevselliği artırmayı ön geren, uygulamalarında teşhis ve tedaviyi ön planda tutan bir meslek olarak varlık göstermektedir (Şahin, 2002, s. 74). Engelli birey üzerinden medikal yaklaşımı açıklayacak olursak, engellilik bireydeki hastalık durumu ya da bir uzuv kaybıyla nitelendirilmektedir. Müdahale de kişiye tıbbi bakım sağlamayı veya engellilere yönelik bir kuruma yerleştirmeyi kapsamaktadır (Okur & Erbil Erdugan, 2010, s. 250)

1960’lardan sonra sorgulanmaya başlanan medikal modelin, sorun çözme bağlamında yetersiz kaldığı, sorunlara bireyin fiziksel ve ruhsal durumunu kapsayan içsel faktörler kadar bireyin yaşam koşulları, ailesi, ekonomik durumu vb. çevresel faktörlerinde neden olduğu anlaşılmıştır. Böylelikle sosyal hizmet disiplinde insan davranışı ve sorunları ele almada ‘reform yaklaşımı’ önem kazanmıştır. Reform yaklaşımıyla kişilerin işlevselliğini artırmada sistemin bireyin lehine değişmesi amaçlanır. Sosyal hizmet disiplinde 1960’lardan itibaren reform yaklaşımına yönelim artmıştır (Zastrow, 2013, s. 15).

Günümüzde sosyal hizmet alanının yasal ve pratik süreçlerine etki eden önemli aktörlerden Uluslararası Sosyal Hizmet Uzmanları Federasyonu’nu (IFSW) sosyal hizmet mesleğini tanımlarken esasında sosyal hizmete ilişkin küresel bir tanım vermiş olur. Bu tanıma göre:

Sosyal hizmet mesleği sosyal değişimi, insan ilişkilerinde sorun çözmeyi ve insanların esenliğini arttırmak için (onların) güçlendirilmesini ve özgürlüklerini destekler. İnsanların çevreleri ile etkileşimlerinde insan davranışları ve sosyal sistem teorilerini, sosyal hizmet müdahalelerini kullanır. İnsan hakları ve sosyal adalet prensipleri sosyal hizmette esastır (IFSW, 2001)

(IFSW)’nin tanımına göre, sosyal hizmet insanı sosyal bir varlık olarak kabul eder. İnsanın sosyal bir canlı olarak, sosyal ilişkilerinin geliştirilip güçlendirilmesi disiplin için önemlidir (Sheafor & Horejsi, 2014, s. 23). Tanım, bireyi odak noktasına alması, kolektivite ve sosyal uyumu dışlaması, kültürel farklılıkları göz ardı etmesi, sosyal ve ekonomik adaletin sağlanması amacıyla hizmet veren sosyal çalışma anlayışını içermediği sebebiyle eleştirilmiştir. Eleştiriler nedeniyle federasyon, 2014 yılında sosyal çalışmacıların uluslararası düzeyde katılımıyla tanımını revize etmiştir. Yeni

tanıma göre sosyal hizmet:

Sosyal hizmet, sosyal değişimi ve gelişimi, sosyal uyumu ve insanların güçlendirilmesini ve özgürleşmesini destekleyen uygulama temelli bir meslek ve akademik bir disiplindir. Sosyal adalet, insan hakları, kolektif sorumluluk ve farklılıklara saygı ilkeleri sosyal çalışmanın merkezindedir. Sosyal çalışma teorileri, sosyal bilimler, insani bilimler ve yerel bilgi ile desteklenen sosyal çalışma, yaşam zorluklarına/mücadelelerine işaret etmek ve refahı/ iyilik halini geliştirmek için insanlarla ve yapılarla çalışır. (IFSW, 2014).

IFSW'nin 2014 yılıdaki tanımıyla birlikte sosyal hizmet hem meslek hem de bir disiplin olarak görülmüş ayrıca sosyal değişim ve sosyal uyuma olan vurgu artmıştır (Afyonoğlu, 2020, s. 702). Nitekim literatüre bakıldığında sosyal hizmetin genelde bireyin işlevselliğini artırmak için çevresel koşulları ve sistemi, bireyin lehine değiştiren ve iyileştiren yani sosyal değişim aktörü olarak tanımlandığı görülmektedir.

Zastrow (2013)'a göre “sosyal hizmet, bireylerin, grupların, ailelerin, kuruluşların ve toplulukların toplumsal işlev kapasitelerinin artırılması ve sürdürülmesinde, amaçları için uygun toplumsal koşulların yaratılmasında yardımcı olan uzmanlık etkinliğidir” (s. 820). Yani hem mikro hem de makro düzeydeki sorunların çözümünde sosyal uyumu ön plana çıkarmaktadır.

Ölmez (2007)'ye göre sosyal hizmet, toplumdaki bireylerin insana yaraşır bir hayat sürmelerini sağlayacak sosyal ortamı geliştirme amacı taşıyan disiplindir (s. 38). Kişiyi çevreleyen sosyal, fiziki yapılar ile onu etkileyen tüm süreçlerin, sosyal işlevselliğine olan etkisi sosyal hizmet müdahalelerinin odak noktasıdır (Sheafor & Horejsi, 2014, s. 22-29). Sosyal hizmet, toplumda çeşitli nedenlerle muhtaç duruma düşen bireylerin, insana yaraşır bir biçimde yaşam sürmeleri amacıyla sağlanan maddi ve manevi hizmetlerdir (Şenocak, 2009, s. 443)

Sosyal hizmet, toplumdaki tüm bireyleri içine alan bir uygulama alanına sahiptir. Müdahale alanı ve müdahale biçimleri açısından çeşitlilikleri içinde barındıran bir disiplin olarak varlık göstermektedir. Bu durum sosyal hizmetin anlaşılması ve basit bir şekilde tanımlanmasını zorlaştırmaktadır. “En yalın haliyle tanımlamak gerekirse, sosyal hizmet, insanlara kendi sosyal çevreleri içinde ve gerekirse sosyal çevrelerini değiştirerek, maksimum düzeyde yardım etme işlevi görür” (Sheafor & Horejsi, 2014,

s. 19-20).

Disiplin her ne kadar toplumdaki tüm bireylere yönelik olsa da geleneksel olarak toplumun en savunmasız üyelerine, uygulamada öncelik verilmektedir. Toplumun savunmasız üyeleri, çocuklar, yaşlılar, yoksullar, engelliler, ırksal azınlıkta olanlardır (Sheafor & Horejsi, 2014, s. 23). Disiplin, bu bireyleri olası toplumsal risklerden korumak ve toplumdaki ortalama yaşam seviyesine eriştirmek amacıyla çeşitli hizmetler sunar.

Sosyal hizmet “toplumda sosyal adaletin sağlanmasına yönelik programlardan oluşan bir bütündür” (Eroğlu, 2013, s. 25). Sosyal hizmet, sosyal adalet ve hak anlayışı çerçevesinde, bireylerin ve dolayısıyla toplumun sosyal refahını artırmayı amaçlar (Küçükkaraca, 2013, s. 90). Nitekim Dönümcü, (2006)’ye göre de sosyal hizmet, insan hakları ve sosyal adalet değerleri temelinde sosyal dönüşümü destekleyen, insanların yaşam kalitelerinin artması için insan ilişkilerinde karşılaşılan problemleri çözmeyi ve bu ilişkileri güçlendirmeyi amaçlayan disiplindir (s. a43)

Yukarıdaki tanımlardan anlaşılacağı üzere, sosyal hizmet genel olarak, sorun çözücü ve refah artırıcı hizmetler olarak tanımlanmaktadır. İnsan, toplum, değişim ve gelişme konuları sosyal hizmetin odak noktasını oluşturur. İhtiyaç halindeki bireylere yardım, sosyal hizmetin merkezi öğelerindedir. Sosyal işlevselliğin artırılmasında, sosyal gelişim ve değişimin gerçekleştirilmesi sosyal hizmetin birincil amaçlarındandır.

Yukarıda verilen tanımlardan da anlaşılacağı üzere ana akım görüş tanımları, sosyal hizmetin niteliği, amacı ve hangi toplumsal sınıflara yönelik olduğuna odaklanmaktadır. Ana akım görüşün sosyal hizmet tanımları, sosyal hizmet ile sosyal alanın ilişkisini, mikro düzeyde bireyin çevresinin, makro düzeyde ise sistemin dönüşümü ve değişimi kavramları üzerinden açıklamaktadır. Sosyal hizmetin, bireye, aileye ve topluma hizmette, sosyal sorunların çözüümü için sosyal alanı değiştirici ve dönüştürücü uygulamalarıyla ön planı çıktığı vurgulanmaktadır. Ancak bunun yanında; literatürde sosyal alanın, modern devletin gelişimiyle birlikte piyasa mekanizması içerisine dâhil edilerek yeniden inşa edildiği ve devletlerin ihtiyaç sahibi insanlara yardım eden bir aygıt olmasının yanında insanları birer tahakküm nesnesine

dönüştüren bir iktidar tekniği işlevi gördüğüne yönelik görüşler bulunmaktadır. Bireyler politik idare tarafından çeşitli tanımlamalarla kategorize edilir. Bu kategoriler içindeki bireylere hizmet sunmada çeşitli kurumlar ve uzmanlaşmayı gerekli kılan disiplinler ortaya çıkar. Eleştirel açıdan bakıldığında sosyal hizmet; hak temin edici, özgürleştirici, işlevselliği artırıcı yönünden ziyade disipline edici bir misyon yüklenen, iktidar mekanizması olarak tanımlanmaktadır (Akbaş, 2007, s. 19-23).

Sosyal hizmet alanında 1960'lara kadar hâkim olan medikal yaklaşım, statükoyu bireyin lehine değiştirmedeği hatta bireydeki eksikliklere odaklandığı ve bireyi yaşadığı olumsuz durumun sorumlusu kabul ettiği, toplumsal yapı değişkenini deyim yerindeyse aklayarak bireyin iyi hayat sürmesinin önünde engel teşkil eden sosyal sorunları çözmektense bireyi onlara uyumlu hale getirmesi nedeniyle eleştirilmektedir. 1960'larda medikal modelin yararlarının sorgulanmaya başlaması, aynı anda sosyalizm ve feminizm gibi eleştirel akımların hız kazanması sosyal hizmette bir değişim yaşanmasını gerekli kılmıştır. Yeni toplumsal yapıda sosyal sorunların ve eşitsizliklerin derinleşmesi, sosyal hizmetin işleyişteki rolünün sorgulanmasına sebep olmuş ve Marksist, radikal, sosyalist, yapısal ve yenilikçi modeller, feminist, baskı karşıtı, ayrımcılık karşıtı, ırkçılık karşıtı gibi eleştirel sosyal hizmet yaklaşımları önem kazanmıştır. Tüm bu yaklaşımlar bireyin karşılaştığı sorunların yapısal temellerini ortaya çıkarmayı, uygulamaların sosyal adalet temelinde özgürleştirici ve dönüştürücü bir perspektifte sunulmasını öngörmektedir (Albayrak, 2021, s. 384-388).

Her ne kadar sosyal hizmet disiplini, belirlediği ilke ve değerlere aykırı uygulamalarda bulunduğu gerekçesiyle eleştirse de ana akım sosyal hizmet tanımlarına baktığımızda, sosyal hizmetin bu amaç ve değerler doğrultusunda yeniden yapılandığına dair görüşün hâkim olduğu görülmektedir. 1970'lerde yaşanan kriz dönemiyle birlikte sosyal hizmetin, sosyal kontrolün bir aracı olarak işlev gördüğü, bu dönemde hâkim olan refah devleti uygulamaları ile sosyal hizmetin işlevlerinin karşıtlık içerisinde olduğu, uygulamaların yoksul kesimleri yatıştırmak ve ayaklanmayı engellemek amacı taşıdığına yönelik eleştirel görüşler bulunmaktadır (Martin, 2003'den akt. Albayrak, 2021, s. 386). Ana akım görüş, sosyal hizmetin sosyal adalet ve sosyal eşitlik değerleri temelinde dönüştüğünü vurgularken eleştirel görüşler, özellikle 1980'lerden sonra hükümet politikalarında neo-liberal dönüşüm yaşandığını ve sosyal hizmetin,

sorunlara yönelik bireysel vurguyu yeniden gündeme getirdiğini belirtmektedir. Sosyal hizmetin, sosyal sorunların yapısal sorgulamasını yapmak yerine bireyi onlara uyumlu hale getirecek politikalar izlediği dolayısıyla neo-liberal hükümet lehine hizmet sunduğu vurgulanmaktadır (Fitzsimons, 2000'den akt. Wallace & Pease, 2011, s. 136).

Agllias ve arkadaşları da (2016) günümüzde büyük ölçüde sosyal sorunlarda bireysel sorumluluğu öne çıkaran medikal modele ağırlık verildiğini vurgulamaktadır (akt. Albayrak, 2021, s. 387). Uygulamalarda medikal modele ağırlık verilmesi sonucunda sosyal hizmet, eşitsizlikleri yeniden üreten bir yaklaşımla neo-liberal politikaların meşruiyet sağlayıcısı olarak hizmet vermektedir (Morley, vd., 2014, s. 266'dan akt. Albayrak, 2021, s. 387). Nitekim sosyal sorunların kaynağının ve çözümünün sistem yerine bireyde aranması, bireyselliğe olan vurgusuyla ön plana çıkan neo-liberalizmin bu alandaki uygulamalara bir yansıması olarak görülmektedir. Sistemde var olan eşitsizlikler veya aksaklıkların neden olduğu sorunlar bu bakış açısıyla bireye yüklenmektedir.

Tarihsel açıdan bakıldığında sosyal hizmetin niteliğine yönelik bu tartışmaların, kriz ve kargaşa dönemlerinde kendisini gösterdiği görülmektedir. Sanayi devriminin yarattığı sosyal sorunlarla birlikte devletin sosyal ve ekonomik alanda varlık göstermesi gerektiğine yönelik düşünce, sosyal hizmet paradigmasındaki dönüşüm ve değişimlerin belirleyici etmeni olmuştur. Wallace ve Pease (2011)'in de ifade ettiği üzere sosyal hizmetin işleyişini belirleyen etmen; refah rejimlerindeki ve yaklaşımlarındaki değişiklikler olmuştur (s. 134). Literatürdeki bu tartışmaların özü; sosyal hizmetin sosyal sorunlara neden olan, mevcut politik ve ekonomik süreçlere karşı aldığı konumla alakalıdır.

Görülmektedir ki sosyal hizmetin niteliğine yönelik bu tartışmalar, devlet ve politika kavramlarıyla yakından alakalıdır. Nitekim sosyal hizmet, sosyal refah devletinin ortaya çıkışıyla birlikte, yalnızca sosyal yardımlardan oluşan bir alan olmaktan çıkmıştır. Sosyal hizmet artık, devletin refah düzeyi ve gelişmişliğiyle sosyal politikalarıyla ilgili bir kavram haline gelmiştir. Sosyal hizmetin tarihsel gelişimine bakıldığında gönüllü hizmetlerden kamu politikalarıyla ilgili bir kavrama dönüştüğü

gözlenmektedir (Eroğlu, 2013, s. 39). Sosyal hizmet disiplini, tarihin bu aşamasından itibaren devletin belirlediği sosyal politikalara bağlı olarak karşılıklı bir ilişki içerisinde dönüşüm ve gelişim göstermiştir.

Sosyal devlet, toplumun refahını sağlamak amacıyla ekonomi ve hizmet sektöründe aktif rol alan sosyal politikaların belirleyicisi ve uygulayıcısı olan devlet yapılanmasıdır (George&Wilding, 2002, s. 26'dan akt. Artan, 2011, s. 39-40). Sosyal devlet, bir süreci ifade eden kavramdır. Sosyal hizmet her ne kadar sosyal devlet anlayışıyla birlikte günümüzdeki anlamını kazansa da onun sosyal politika kavramıyla olan ilişkisi daha eskidir. İki kavramda sosyal devlet anlayışıyla birlikte önem kazansa da, sosyal sorunlara yönelik hizmetlerde sosyal devlet anlayışından önce de varlık gösteren iki disiplindir. Önemli olan nokta, sosyal devlet kavramı yeni ortaya çıkmış bir kavram olmasına rağmen; sosyal hizmet ve sosyal politikanın insanlık tarihi kadar eski kavramlar oluşudur (Artan, 2011, s. 12-13). Her iki kavramda sosyal devlet olmadan var olabilen kavramlardır. Ancak sosyal devlet anlayışı iki disiplin için önemli ve kalıcı etkilere neden olmuştur. Bu sebeple devlet-toplum-hizmet ilişkisini açıklamadan önce bu kavramların birbiriyle ilişkisinin açıklanması gerekmektedir.

2.2 Sosyal Hizmet - Sosyal Politika - Devlet Üçlemesinin Diyalektiği

Tarihsel arka planına bakıldığında, sosyal hizmet ve sosyal politika disiplini her zaman yakın ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Devletlerin 1929 ekonomik buhranıyla birlikte o güne kadar kilise ve gönüllü örgütler tarafından yürütölen sosyal hizmetlerin yetersiz kalması nedeniyle zorunlu olarak yüklendiği sosyal hizmet uygulamaları, zamanla devletin bir sorumluluğu haline gelmiştir. Devletin bu konudaki sorumluluğunu fark etmesi ve bu sorunlara yönelik kapsamlı çözüm arayışları sosyal politika disiplinin gelişmesini sağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında iki disiplin tarihsel düzlemde birbirini besleyen ve geliştiren bir yapıya sahiptir.

14. yüzyıla kadar aile ve akrabalık üzerinden işleyen yardım ağı zamanla toplumu içine alacak şekilde geniş kitlelere yayılmıştır. Daha sonrasında devlet yükümlölüğünde gerçekleşen teknik bir mesele halini almıştır. Böylelikle yardım ağı, tarihsel süreç içerisinde insan-toplum-devlet üçlemesinde düzenlenen bir yapıya bürünmüştür. Bu

sürecin ‘modern’ dönemdeki adı ve yansıması ‘sosyal politika’ kavramıdır. Sosyal politika ve sosyal hizmetler, her zaman işleyişleriyle var olan sanayi devrimiyle modern bir kavram olarak ortaya çıkan iki alandır. Sanayi devrimiyle yalnızca işçilerin sorunlarını bunlara çözüm arayışını içeren dar anlamda sosyal politika anlayışı, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında tüm toplumsal sorunları içeren geniş anlamda sosyal politika anlayışına dönüşmüştür (Taşçı, 2017, s. 13-14).

Sosyal politika, genel anlamda “sosyal nitelikli politikaları konu alan bilim dalıdır”. Terminolojik açıdan bakıldığında ‘sosyal’ kelimesi kısaca toplumla ilgili olan her şey anlamına gelirken politika kelimesi, belirli bir amaca ulaşmak için kamu kurum ve kuruluşlarınca izlenen yol, yolları ifade etmektedir (Kışlalı, 2001, s. 3’ten akt. Altan, 2007, s. 3). Bu anlamda sosyal politika bazı toplumsal hedeflere ulaşabilmek için devlet tarafından alınan kararları ve bu kararı gerçekleştirmek için uyguladığı politikaları ifade etmektedir (Altan, 2007, s. 3). Sosyal politika, devlet politikasıdır. Uygulanışının toplumdan topluma değişiklik göstermesi nedeniyle kavramın genel bir tanımını yapmak oldukça güçtür. Kavramı anlamak ancak geçirdiği tarihsel süreçleri ve amaçlarını bilmekle mümkündür (Bozkır S., 2012, s. 2). Sosyal politikanın tarihsel süreç içerisindeki dönüşümü tezin bundan sonraki kısmında ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Bu bölümde, sosyal politika-sosyal hizmet ilişkisinin kurulmasında yardımcı olması için genel bir çerçeve sunulacaktır.

Sanayi devrimiyle paralel şekilde gelişen demokratik ve modern yönetim sistemlerine geçiş sosyal politikanın gelişim sürecini belirleyen ana etmendir. İlk etapta sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkan işçi-işveren sınıfları arasındaki anlaşmazlıkları çözmeye gayesi taşıyan sosyal politikalar, dünyadaki gelişimi ve değişim sürecine paralel olarak gelişmiş ve toplumun tüm kesimlerini kapsayan bir boyuta ulaşmıştır (Ören, 2015, s. 25-9).

Geniş anlamda sosyal politika “toplumun bağımlı çalışan, ekonomik yönden güçsüz ve özel olarak bakım, gözetim gereksinimi duyan kesimlerinin karşılaştıkları ya da karşılaşabilecekleri olumsuzluklara karşı korunmalarını öngören kamusal politikaları konu alan bir sosyal bilim dalı” olarak tanımlanabilir (Altan, 2007, s. 9). Tanımdan da anlaşılacağı üzere sosyal politika, çeşitli tedbirler ve uygulamalarla sosyal sorunları

çözmeyi ve toplumun tüm kesimlerinin sosyal refahını sağlamayı amaçlayan faaliyetler bütünüdür (Ören, 2015, s. 23).

Sosyal politikanın genel olarak hedefi toplumsal barış ve huzuru sağlamaktır. Sosyal politikanın hedeflerini; sosyal gelişme, sosyal barış, sosyal adalet, sosyal denge, sosyal bütünleşme ve sosyal demokrasi olarak sınıflandırabiliriz (Danış, 2007, s. 54). Bu amaçların gerçekleştirilmesi için çeşitli sosyal politika araçlarına ihtiyaç duyulur. Devletin bu konudaki sosyal politika araçları dar anlamda ve geniş anlamda sosyal politika kavramına ilişkin değişkenlik gösterir. Dar anlamdaki sosyal politika araçları, devletin sosyal ihtiyaçları karşılamak için üstlendiği kamu hizmetleri anlamına da gelmektedir. Sosyal hizmet, dar anlamdaki sosyal politika araçlarından (Özdemir, 2008, s. 90-2).

“Sosyal politika, sosyal hizmetlerin ve refah devletlerinin bilimsel olarak incelenmesi ve eylem planı yapılarak sistematik bir şekilde uygulanmasıdır” (Ören, 2015, s. 1). Sosyal refahın sağlanması her iki disiplin için de son derece önemlidir. Sosyal refahı sağlamada nasıl bir yol izleneceği ise sosyal politikalara ve bu politikalara yön veren siyasi düşünce sistemlerinin sosyal sorunları algılayış ve çözüm üretme biçimlerine bağlıdır. Sosyal politika ile sosyal hizmet arasında karşılıklı belirlenimleri içeren bir ilişki söz konusudur. Sosyal hizmet uygulamalarında mevcut sosyal politikalardan yararlanmakta ve aynı zamanda birey, grup ve topluma yönelik oluşturulan sosyal politikaları etkilemektedir (Denney, 1998, s. 37-8’den akt. Danış, 2007, s. 58). Nitekim, Kaynak (2017)’nin de belirttiği üzere; “sosyal hizmetin uygulayıcıları olan sosyal hizmet uzmanları farklılığa saygı göstermek, kültürel bilgi ve kaynakların yaygınlaştırılmasına desteklemek ve tüm insanlar için sosyal adaleti gerçekleştirmek için sosyal politikalara yön verir” (s. 253).

Sosyal hizmet ile sosyal politikanın karşılıklı bu etkileşimin yanı sıra, mevcut sosyal politika sistemi, sosyal hizmet uzmanlarının uygulamalarında neler yapıp yapamayacağına dair bir çerçeve sunar. Muhtaçlık durumunda olan bireylere ne kadar ödenek ayrılacağı, kimlerin sosyal yardımlardan yararlanacağı, bu kişilere sunulacak sosyal yardımların miktarı ve niteliği gibi hususlar sosyal politika düzenlenmeleriyle belirlenir (Ashman&Hull, 1999, s. 18’den akt. Danış, 2007, s. 61).

Sosyal hizmet disiplini genel olarak ‘işlevselliği artırıcı’ yönüyle tanımlanır. Kişilerin işlevselliklerinin gelişmesinin önündeki engellerden en önemlisi yoksunluklardır. Bu yoksunluklar nedeniyle ortaya çıkan sosyal sorunları çözmek aracılığıyla birey, grup ve toplumun işlevselliğinin artırılması sosyal hizmetin birinci önceliğidir. Sosyal sorunların çözümünde izlenecek yolları biçimlendiren sosyal politika, sosyal hizmet için sorun çözme bağlamında büyük önem taşır (Şahin, 1999).

İnsan sorunları ve ihtiyaçları; ekonomik, sosyal, siyasi, kültürel, bireysel birçok faktörü içinde barındırmaktadır. Sosyal adalet, sosyal refah ve sosyal demokrasinin sağlanması sosyal politika ve sosyal hizmetin ortak hedefleridir. Bu hedeflerin gerçekleşmesinde iki disiplin hem birbirini tamamlar hem de geliştirir. İnsanı “sosyal” bir canlı olarak ele alan iki disiplinin hedeflerini gerçekleştirmede multidisipliner bir yaklaşım göstermesi gerekmektedir. Sosyal hizmet insan sorunlarını çözme ve ihtiyaçlarını gidermede, insanı var olduğu sistem içerisinde doğru şekilde ele alabilmek için sosyal politikadan yararlanmaktadır. Aynı şekilde insan ihtiyaçların giderilmesi için gerekli olan düzenlemeleri belirlemede, sahip olduğu bilgi birikimiyle sosyal politikaların oluşmasına katkı vermektedir.

Sosyal hizmet ile sosyal politikanın ilişkisi, devletin sosyal sorunlara yönelik sorumluluğu üstlenmesiyle doğrudan ilintilidir. Modern öncesi dönemlerde sosyal hizmet, devlet dışı aktörler tarafından yerine getirilen toplumsal pratikti. Modernleşmeyle birlikte devletin diğer birçok alanda olduğu gibi sosyal alanda da işlevleri, görevleri ve sorumlulukları üstlenmesiyle sosyal hizmet kurumsal bir düzleme geçmiş bunu akademik ve kürsü çalışmaları izlemiştir.

2.3 Sosyal Hizmetin Niteliğindeki Dönüşümün Temelleri

Beşeri örgütlenme, insanlık tarihinin önemli bir dönemini oluşturur. Bu süreci en kaba biçimde modern öncesi ve modern olarak tasnif edebiliriz. Modern öncesi toplumlarda insani ihtiyaçlara yönelik yardım, çoğunlukla dini ve vicdani temelde ama insan hakları ve sistemli yönetsel politikalarından yoksun bir nitelikte yürütülmekteydi. Ekonomik, sosyal ve siyasal alanda yaşanan gelişmelerle beliren modern devletlerde, insani yardımlar devlet kontrolünde ve önderliğinde gerçekleşen teknik bir mesele

halini almıştır. Dolayısıyla muhtaçlığa yönelik hizmetler, tarihsel süreç içerisinde insan-toplum-devlet üçlenmesini kapsayacak şekilde ileriye doğru sistemli bir gelişim kaydetmiştir (Taşçı, 2017, s. 4).

Sosyal hizmet, tarihsel süreç içerisinde “işleyişle” her zaman var olan bir kavram ve yapıdır. Ancak bu kavramın bilimsel mahiyetini kazanımı ‘modern devlet’ olarak kavramsallaştıran, sanayi devrimi sonrası devlet ve toplum düzenine denk gelmektedir. Günümüzde sosyal hizmet, muhtaca yardım anlayışından çok daha ötesidir. Sosyal bir varlık olan insanın, sosyal adalet ve insani hak temelinde, toplumsal ve yönetsel düzeyde sorumluluk bilinciyle hizmet alması yönünde gelişen bu disiplini anlamak için tarihsel arka planının aydınlatılması gerekmektedir.

Orta Çağın sonuna kadar varlığını gösteren feodal sistemde, toplumda karşılıklı yardımlaşma anlayışı hâkimdir. Bu çağda muhtaçlık durumu, dinsel temalar ekseninde değerlendirilmiştir. İhtiyaç halindeki bireylere yardım toplumsal bir sorumluluktan çok dini ve vicdani bir sorumluluk olarak değerlendirilmekteydi. Muhtaç kişilerin ihtiyaçları genel olarak; aileler, kilise ve yaşadığı çevredeki bireyler tarafından karşılanmaktaydı. Engelli, çocuk, yaşlı vb. risk gruplarına yönelik planlı ve düzenli bir uygulama yoktu. Kendi kendine yeten toplum anlayışı, yaşanan ekonomik ve toplumsal gelişmelerle birlikte değişmek zorunda kaldı (Zastrow, 2013, s. 17)

Avrupa’da Orta Çağ döneminde yaşanan ekonomik, siyasi ve toplumsal olaylar ihtiyaç halindeki bireylerin artmasına yol açmıştır. Yaşanan sosyal sorunların başında yoksulluk gelmekteydi. Yoksul insanların ihtiyaçlarını gidermeye yönelik özel kurumlar aracılığıyla yürütülen politika ve hizmetlerin yetersiz kalması dilencilik sorununa yol açmıştır. Bu sosyal sorunun çözümü için İngiltere’de pek çok Yoksulluk Yasası çıkarılmıştır. Bu yasalar 1300’lerin ortasından 1800’lerin ortasına kadar muhtaçlık sorunun çözümünde kullanılmıştır. Bu yasalardan en önemli olanı 1601’de kabul edilen Elizabeth Yoksullar Yasası’dır. Sosyal yardım ve diğer sosyal yasalara yönelik yaklaşımlarda önemli etkiye sahip bu düzenlemeyle yoksullar çalışma güçlerine göre ayrılmış ve çalışabilecek güçte olan yoksullar yardımlardan men edilmiş, bu toplumsal kesimleri çalışma hayatına entegre edebilme amacıyla çeşitli kurumlar oluşturulmuştur. Çalışamayacak durumda olan yoksullara ise (ki

bunlar muhtaç olarak nitelenebilenlerdir) kurumda konaklama veya maddi yardımlarla kurum dışında yaşamlarını destekleme gibi hizmetler sunulmuştur. Ailelerinin bakımını üstlenemediği erkek çocukların yirmi dört yaşına kadar çıraklık işlerinde kız çocukların ise yirmi bir yaşına ya da evlenene kadar hizmetçi olarak çalışması kuralı benimsenmiştir. Elizabeth Yasası 1900'lü yıllara kadar İngiltere ve ABD'de hükümet tarafından sağlanan sosyal yardımın temel uygulanış biçimi olarak mevcudiyetini sürdürmüştür (Zastrow, 2013, s. 50-1).

Elizabeth Yasası sayesinde 1600'lü yıllara kadar baskıcı/zora dayalı yöntemlerle çözülmeye çalışılan yoksulluk sorununda kısmen devlet sorumluluğu kabul edilmiştir. Yoksulların sorumluluğu mahalli idarelere verilmiş, fon sağlama sistemi yasayla düzenlenmiştir. Halkın bağışlarından oluşan bu fonlarla, kilise ve manastır gibi dini kuruluşlar aracılığıyla muhtaç bireylere yardımlarda bulunulmuştur. Kilise ve manastırların bünyesinden kurulan hastanelerde kendine bakamayacak durumda olanlara yönelik hizmetler sunulmuştur (Şenocak, 2009, s. 418). Kurulan bu kamu özel ortaklığıyla yoksullukla mücadele edilmeye çalışılmıştır. Yasayla kilise tarafından yapılan düzensiz ve plansız yardımların yerine kamu idareli bir sisteme geçilmesinin ilk adımları atılmıştır. Yoksulluk kanunları ayrıca muhtaçlığa yönelik bilincin dönüşmesini sağlamıştır. “Yardım, mecburi disiplin, genişletilmiş toplumsal sorumluluk, teşvik edilmiş toplumsal kararlılığı, gruplar arasında bilinçli olarak oluşturulmuş sosyal mesafeyi onayladı” (Türkmen, 2015, s. 28-32).

Orta çağda 1600'lü yıllara kadar hakim olan “muhtaçlığın baskıyla önlenmesi”ne dair anlayışın değişmesi ve toplumsal sorumluluk bilincinin artmasıyla birlikte, sosyal hizmetlere yönelik kurumların ve örgütlenmelerin sayısında önemli artışlar yaşanmıştır. Hizmetlere yönelik ilk örgütlenme 1820'de İngiltere'de Yoksulluğu Önleme Derneği'nin kurulmasıdır. Bu derneğin hizmetleri yoksul kişilerle sınırlıydı. Dernek, sosyal hizmetin bir disiplin olarak uygulanışının ilk örneğidir. Dernek çalışmalarıyla yoksulların koşulları araştırılmış ve işlevselliklerin artırılmasına yönelik hizmetler sunulmuştur. 1800'lerin ikinci yarısından itibaren hem özel kurumların sayısında ciddi bir artış yaşanmış hem de hasta, engelli, yetim olmak üzere hizmet sunulan grup genişlemiştir. Kurumların sayısında yaşanan artış ve uygulamalarda birlik olmaması örgütlenme ihtiyacını doğurmuştur. Bu sebeple ilk

olarak İngiltere’de 1869 yılında kurulan Hayırseverlik Örgütlenme Cemiyeti (COS) zamanla yaygınlaşmış ve özel kurumlar bu cemiyet altında bir araya gelmiştir. Cemiyette çalışanların çoğunluğu gönüllü kişilerden oluşmakta ve hizmetler “hayırseverlik” anlayışıyla yürütülmekteydi. Cemiyet ile özel kurumların yardımları yoksullar yasası temelinde yapması sağlanmış, mükerrer yardımlar önlenmiştir. COS hareketiyle eş zamanlı olarak kurulan “yerleşim evleri” ise muhtaçlara maddi yardım sağlamanın ötesine geçerek sosyal politikaları ve yasamaları etkilemede önemli roller oynamıştır (Zastrow, 2013, s. 2–3). İnce (2019)’un belirttiği gibi, yerleşim evleri, bugün profesyonel hizmet veren sosyal hizmet kurumlarından toplum merkezlerinin ilk örnekleridir. (s. 16).

Elizabeth Yoksullar Yasası 1800’lü yıllara kadar yürürlükte kalmıştır. Ancak 17. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere’de başlayıp daha sonrasında tüm dünyaya yayılan sanayi alanındaki gelişmeler ekonomik ve sosyal hayatı önemli ölçüde değiştirmiştir. Geçmiş düzenlemelerin yeni sosyal hayatın sorunlarına cevap verememesi yeni çözüm arayışlarını beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda İngiltere de mevcut düzenlemeler gözden geçirilmiştir. Yoksulluk yasası hakkında oluşturulan azınlık raporu, bu yasanın kaldırılmasını ve asgari milli sosyal hizmetin getirilmesini tavsiye etmekteydi. Nitekim bu rapordan bir süre sonra tavsiyeler, işleyişte yerini bulmuş, neredeyse tüm Avrupa da sosyal güvenlik adı verilen tüm toplumsal kesimleri kapsayan yeni bir sisteme geçiş yolunda uygulamalar başlamıştır. Yaşanan gelişmeler ışığında 1911 yılında hastalık ve işsizliğe karşı milli sigortalar kanunu kabul edilmiş, 1925’te dul, yetim ve yaşlıları kapsayan bir sigorta prensibi getirilmiştir. 1934 yılında işsizlik kanunu kabul edilmiş, işsizlere ekonomik yardım sağlanmıştır. Yasalarla bireylere yönelik hizmet alanları genişlemiş ve devletin sorumluluğu artırılmıştır (Türkmen, 2015, s. 35-7).

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında sosyal ve ekonomik alanda yaşanan gelişmeler ve oluşturulan yasalar sosyal hizmet mesleğinin gelişiminde oldukça önemli rol oynamıştır. Hizmetlerin örgütsel düzeyde ve yasalarla belirlenen çerçeveler içinde sunulduğu bu dönem ayrıca sosyal bilimciler ve hayırsever örgütlerin sunulan hizmetlerin gelişmesi için genel ilkeleri belirlemeye çalıştığı bir dönemdir. Bu dönemde ayrıca örgütlerde çalışan gönüllülere sistematik bir şekilde eğitim verilmeye

başlanmıştır (Broadhurst, 1971'den akt. Austin, 1997, s. 396). İlk kez Londra'da 1873 yılında hayırseverlik örgütlenmelerine yönelik eğitim ve konferanslar düzenlenmiştir. İlk sosyal hizmet okulu ise 1899 yılında Amsterdam'da açılmış bundan yaklaşık beş yıl sonra İngiltere, Almanya ve İsviçre de sosyal hizmet okulları eğitim vermeye başlamıştır. 1919 yılına gelindiğinde eğitim veren sosyal hizmet okulu sayısı on yedi olmuştur (Türkmen, 2015, s. 42).

19. yüzyıl ve 20. yüzyılda sosyal hizmet mesleğinin temsilcileri tarafından yürütülen meslekleşme çalışmaları uygulamaya yönelik profesyonel standartların belirlenmesini sağlamıştır. 1874 yılında yapılmaya başlanan Ulusal Sosyal Yardım Bildirileri Konferansının, 1915 yılında Abraham Flexner'in "Sosyal Hizmet Bir Meslek Midir?" adlı çalışmasında, hizmetin meslekleşmesi için gerekli olan kriteri belirlemesi, profesyonelleşme aşamasında önemli bir etken olmuştur (Flexner, 1915, s. 576-590). Mary Ellen Richmond 1917 yılında yayımlanan *Sosyal Teşhis* isimli kitabında, yardım sürecinin profesyonellik gerektiren bir etkinlik olduğunu vurgulamıştır (Franklin, 1986'dan akt. Başçılar, 2020, s. 158).

19. ve 20. yüzyıllarda sosyal hizmete dair örgütlenmeler ve çalışmalar hem nicelik hem de nitelik açısından artış gösterse de disiplin 1. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar yaygın olarak kabul edilen meslek olarak görülmemiştir. Muhtaçlara yönelik hizmet prensipleri her ne kadar yönetim erki tarafından düzenlenen yasalarla belirlense de 1930'lu yıllara kadar hizmetler büyük ölçüde kilise ve gönüllü örgütler tarafından sunulmaya devam etmiştir. Ancak 1929 yılında ABD'de başlayan ve tüm dünyayı etkisi altına alan dünya ekonomik kriziyle birlikte işsizlik, sosyal sorunlar ve muhtaçlık ürkütücü boyutlara ulaşmıştır. Kilise ve özel yardım kuruluşları tarafından sağlanan yardımlar muhtaçlığın giderilmesi noktasında oldukça yetersiz kalmıştır. Bu durum yerel çapta yürütülen sosyal hizmet uygulamalarının yanında devletin muhtaçlık alanında daha fazla rol alması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Kriz dönemi boyunca toplumun ihtiyaçlarının giderilmesi için yerel çapta birçok destek programı devreye sokulmuştur. Nihayet 1935 yılında kalıcı federal çözümler getiren "Sosyal Güvenlik Sözleşmesi" ABD meclisinden geçmiştir (Zastrow, 2013, s. 53). Yaklaşık olarak aynı dönemde 1934 yılında İngiltere'de çıkartılan İşsizlik Kanunu'yla da mahalli yardımların yerini giderek ulusal yardımlar almıştır (Türkmen, 2015, s. 37).

1929 ekonomik buhranı yerel yönetimler veya sivil örgütler düzeyinde sunulan sosyal hizmetlerin yetersiz olduğunu göstermiştir. Yaşanan buhran devletin sosyal hizmetlerin sağlanması noktasında rol alması gerektiğini ortaya çıkarmıştır (Zastrow, 2013, s. 54). 1930'lu yıllarda yaşanan bu gelişmeler sosyal hizmetin ayrı bir disiplin olarak var olmasını sağlamıştır. ABD'de kabul edilen "Sosyal Güvenlik Sözleşmesi" sosyal hizmetin yaygınlaşmasını, mesleki eğitim almış uzman elemanların istihdamını ve mesleğin gelişimini sağlamıştır (Artan, 2011, s. 19). Beveridge'nin 1942 yılında İngiltere'de mevcut sosyal sigorta ve buna bağlı sistemler hakkında hazırladığı rapor sosyal hizmetin gelişmesi açısından oldukça önemlidir. Rapor sayesinde yoksulluk sorunu derinlemesine incelenmiş ve geniş kapsamlı bir sosyal güvenlik modeliyle yoksulluk sorununun çözülmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Tüm nüfusu kapsayacak şekilde geliştirilen sosyal güvenlik sistemleri aracılığıyla toplumdaki bireyler yoksullukla yüzyüze gelmekten korunmuştur (Şenocak, 2009, s. 421).

Tüm bu gelişmelerin yanında sosyal hizmet mesleki örgütlenmelerinin hız kazanması hizmetlerin profesyonelleşmesi ve gelişmesini sağlamıştır. 1929 yılında ilk kez Uluslararası Sosyal Hizmet Konferansı gerçekleştirilmiş, konferansta sosyal refah politikalarının geliştirilmesine yönelik yapılan çalışmaların yanında Uluslararası Sosyal Hizmet Uzmanları Federasyonu'nun (IFSW) da kurulması kararlaştırılmıştır. Ancak IFSW'nin aktif bir şekilde faaliyetlerine başlaması 1956 yılında mümkün olmuştur (Artan, 2011, s. 19). ABD'de ise 1955 yılında Ulusal Sosyal Hizmet Uzmanları Birliği (NASW), profesyonel standartlar oluşturmak ve geliştirmek için kurulmuştur. İngiltere de benzer bir rolde 1970 yılında İngiliz Sosyal Hizmet Uzmanları Birliği (BASW) oluşturulmuştur.

Sosyal hizmet mesleği yalnızca İngiltere, ABD ve Avrupa ülkelerinde değil 20. yüzyıldan itibaren pek çok farklı ülkede hızla gelişme göstermiştir (Artan, 2011, s. 20). Şüphesiz ki 18. ve 19. yüzyılda sanayi alanında yaşanan gelişmeler ve buna bağlı olarak değişen toplum yapısıyla birlikte ortaya çıkan yeni sosyal sorunlara çözüm bulma arayışı sosyal hizmetin bir bilim ve meslek dalı olarak var olmasını sağlamıştır (Kongar, 1972, s. 147-8). Sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan yeni sosyal sınıflar arasındaki çatışmaları çözme ve sosyo ekonomik sorunlara çözüm bulma arayışı, devletin rolünde ve işlevlerinde dönüşüme sebep olmuştur. Bu sorunların çözümü için

devletin çeşitli politika araçlarıyla ekonomik ve toplumsal yaşama müdahale etmesi gerektiği yönündeki yaygın kanı, sosyal devlet anlayışının ortaya çıkmasını sağlamıştır (Bozkır S., 2012, s. 19). Sosyal devlet, refah devleti ve sosyal refah devleti kavramsal açıdan bakıldığında, birbiriyle eş anlamlı olarak, tercihe bağlı şekilde kullanılmaktadır. Bu sebeple tezde bu üç kavram birbirinin yerine kullanılacaktır.

Artan (2011), sosyal devleti politikası ve işlevleriyle derli toplu bir şekilde tanımlamıştır: “Sosyal devlet; eğitim, sağlık, işsizlik gibi sosyal sorunların ortadan kaldırılması noktasında sosyal hizmet politikaları geliştirerek profesyonel müdahalelerde bulunan; ayrıca vatandaşlarına günün yaşam koşullarına uygun standartları sağlamayı ve bunu geliştirmeyi hedefleyen bir devleti ifade etmektedir” (s. 15). Bu tanımdan da görüleceği üzere sosyal devlet vatandaşlarının eğitim, sağlık, barınma ve sosyal güvence gibi pozitif haklarını sağlamayı görev edinen politikalar etrafında örgütlenmiştir. İnce de devletin varlık nedeninin vatandaşlarının korunması ve pozitif haklarla desteklenmesi gerektiğini sosyal refah devleti nosyonuyla açıklar:

Sosyal refahı sağlamanın devletin sorumluluğunda olduğu ve devletin sosyal sorunların çözümünde sorumluluk alması gerektiği anlayışı ile toplumdaki ihtiyaç sahibi, korunması, bakımının sağlanması ve desteklenmesi gereken kişilere sistemli ve düzenli yardımların yapılması gerektiği düşüncesinin gelişmesi ve görünür hale gelmesi aynı tarihsel süreci izlemiştir. Batı’daki Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan toplumsal gelişmeler her iki düşüncenin temellerini oluşturmuştur (İnce, 2019, s. 13).

Tarihsel arka planına bakıldığında, sosyal hizmetin bir disiplin ve meslek olarak profesyonelleşmesi 1800’lü yıllarda başlamıştır. Meslek ve disiplin olarak gelişimini, sosyal refah devletinin gelişim yönüne bağlı olarak tamamlamıştır. Sosyal refah devleti ve sosyal hizmet disiplini, sosyal adalet ve bireysel özgürlük gibi ortak amaçlara sahiptir. Sosyal refahın işlerlik kazanması sosyal hizmet mesleğinin varlığıyla mümkün olmuştur (İnce, 2019, s. 13-4). Tarihte muhtaçlara yönelik hizmetler, sosyal sorunlara yüklenilen anlamlar temelinde şekillenip gelişmiştir. Gönüllük esasına bağlı olarak başlayan sosyal hizmetler, ekonomik gelişmelere bağlı olarak değişen üretim ilişkilerinin, toplumsal yapıda meydana getirdiği değişikliklerle birlikte ortaya çıkan sosyal sorunlara çözüm bulma arayışında gelişerek profesyonelleşmiştir (Loseke, 1999, s. 5-7’den akt. Karçal, 2019, s. 912).

1970'lerin sonuna gelindiğinde ekonomik ve sosyal sorunların artmasıyla birlikte, sosyal devlet anlayışı ve sosyal politikaların gereken etkiyi sağlamadığına yönelik görüşler öne sürülmüştür. Devletin ekonomiye yeniden müdahalesinin ve sosyal politika harcamalarının azaltılması gerektiği fikri ön plana çıkmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda sosyal devlet anlayışı yerini neo-liberal devlet anlayışına bırakmıştır. Devletin niteliğindeki bu dönüşüm sosyal hizmet disiplini de dönüşüme uğratmıştır. Nitekim devletin sosyal alandan geri çekilmesiyle birlikte bu alandaki hizmetler özel sektöre aktarılmıştır (Dominelli, 2015, s. 47-49'dan akt. Öksüz & Küsmez, 2021, s. 127).

Kamu hizmetlerinden, özel sektöre doğru bu eğilim, sosyal hizmetin uygulanışı ve niteliğinde önemli değişimlere neden olmuştur. Bu dönüşümle birlikte sosyal hizmetin amacı, niteliği ve meşruiyeti sorgulanmaya başlamıştır. Sosyal hizmete yönelik bu eleştirel tartışmalar devletin yönetim mekanizmalarını anlamlandırmamız ve bu mekanizmalar arasında sosyal hizmetin rolünü belirlememiz açısından oldukça önemlidir.

Sosyal hizmetin devlet-birey ilişkisi içerisinde ki yerinin belirlenmesi ise konuya eleştirel bakış açısıyla bakmamızı gerekli kılmaktadır. Disiplinlerin tarihsel gelişimine evrimsel bir bakış açısıyla bakmayan disiplini kendi tarihselliği içinde değerlendiren Foucault, bilimsel disiplinlere güçlü bir eleştiri sunması bakımından ön plana çıkmaktadır. Foucault kendi özgün yöntemiyle disiplinleri; siyasi, ekonomik, toplumsal örgütlenmelerle bağlantısı içinde ele almakta ve disiplinin tarihsel düzlemdeki gelişimini bu ilişkiler ışığında analiz etmektedir. Analizleriyle özne, bilgi ve iktidar kavramları arasındaki sarsılmaz bağı ortaya çıkarmaktadır. İktidarın sürdürülmesi ve kendini yeniden üretmesinde bilginin araçsal bir rolle statükoyu koruduğunu göstermektedir.

Tarihsel açıdan gelişimine baktığımızda sosyal hizmetlerin bir disiplin olarak var oluşunda siyasi, ekonomik ve toplumsal etkenlerin önemi büyüktür. Nitekim sosyal hizmet disiplininin meşruiyet temellerinin sorgulanmasına neden olan; uygulamalarında bu beşeri örgütlenmelerin gelişimine ve değişimine karşı aldığı konumdur. İnsani sorunların ve ihtiyaçların karşılanmasında sosyal hizmetin uygulamalarında

statükodan yana tavır aldığına yönelik eleştiriler mevcut durumun iktidarla olan ilişkisinin sorgulanmasını gerekli kılmaktadır. Sorgulamayı yapabilmek adına tezin bundan sonraki kısmında Foucault'nun yöntemi ve bilgi-iktidar ilişkisine dair görüşlerine yer verilecektir.

3. FOUCAULT'NUN ESERLERİNİN YÖNTEMSSEL KATKISI: KAVRAMLARIN VE OLGULARIN YÜKLENDİKLERİ ANLAM VE İŞLEVLERİN DÖNÜŞÜMÜNÜN TARİHSEL İZİNİ SÜRMEK

Sosyal hizmet disiplinin ortaya çıkış tarihine bakıldığında büyük bir değişim çağının içine doğmuştur. Aynı zamanda ortaya çıktığı çağı ve sonraki çağları değiştirecek köklü reformlara kaynaklık etmiştir. Sosyal hizmet hem bir kurum hem de kavramsal bir disiplin/paradigma olarak ortaya çıkmıştır. Bu disiplinin ortaya çıkışı ve bugünkü işlevi Foucault'nun yöntemi (psikiyatri bilimi ve hapisane kurumu) ve biyopolitika kavramıyla anlaşılacaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın bu bölümünde öncelikle Foucault'nun yöntemini anlamak için düşünürün *Deliliğin Tarihi*, *Hapishanenin Doğuşu* ve *Biyopolitikanın Doğuşu* eserleri incelenmiştir.

Foucault'nun felsefesini anlamlandırma önemli olan bu eserlerine yöntemsel ve kavramsal açıdan bu çalışmanın kapsamının gerektirdiği kadarıyla yer verilmiştir. İncelemeyle Foucault'nun yöntemi ile bilgi ve iktidar ilişkisine dair görüşleri açıklanmaya çalışacaktır. Foucault sözü edilen eserlerde; bir bilgi sistemi olarak psikiyatrinin hangi temeller üzerinden şekillendiğini, bir kurum olarak hapishanenin cezalandırma sistemlerinde öne çıkışını ve piyasanın her alanda kurucu ilke kabul edilmesini iktidar sistemleriyle bağıntısı dahilinde ele almakta ve açıklamaktadır. Bir bilgi alanı olarak bilimsel disiplin olan ve uygulamaya dayalı pratik olarak kurumsallaşan sosyal hizmetin Foucault'nun analizleri çerçevesinde açıklanmasının mümkün olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle bu bölümde Foucault'nun delilik-psikiyatri bilimi, ceza-disiplin ve piyasa-devlet konularına dair analizleri ve analizlerinde kullandığı yöntem incelenecektir. İncelemeler sonucunda elde edilen veriler ışığında çalışmanın bir sonraki bölümünde Foucault'nun görüşlerinin sosyal hizmet disiplinini anlamlandırmamıza yönelik katkısı ele alınacaktır.

Foucault *Deliliğin Tarihi* adlı eserinde psikiyatri biliminin soykütüğünü ortaya koymaya çalışmaktadır. Kurumların ve bilimlerin ortaya çıkışını iktidar mekanizmalarıyla açıklar. İktidar çeşitli mekanizmalar ile bahsi geçen kurumları ve bilme biçimlerini/disiplinlerini oluşturur, meydana getirir. Bu bilme biçimleri ve kavramlar aracılığıyla hem iktidar hem toplumsal yapı büyük dönüşümler geçirir.

3.1 Deliliğin Tarihi ve Sefillerin Yönetilmesi

Foucault, *Deliliğin Tarihi* isimli eserinde, delilik kavramının tarihsel süreçteki arkeolojik gelişimini incelemiş, bu incelemesinde iktidarların toplumu düzenlemesini/disipline etmesini sağlayan kurumsal mekanizmalardan biri olarak deliliği açıklamaya çalışmıştır. Foucault bu çalışmasında toplumsal açıdan neyin dışlayıcı/öteki görüldüğü problematiğini sorgular: Bir nesneye/özneye toplumdışı anlamını yükleyen ve onu toplumsal alandan dışlayan nedir sorusunun peşinden gider. Bu süreçte, dışlanmanın örneklerinden olan cüzzamlının, sefilliğin, aylıklığın ve deliliğin, toplumla ve gündelik yaşamla olan ilişkisini belirleyen diyalektiğin ortak noktalarını keşfeder. Her iki kavramın da, tarihin farklı anlarında farklı algılanış biçimlerinin olduğu, terminolojik açıdan sahip olduğu temel anlamının yanında dinsel ve ahlaki değerler/imgeler içerdiği, toplumsal ya da toplum-dışı kabul edildiği, yönetsel-kurumsal politikalara konu olduğu gibi sonuçlara ulaşır (Foucault, 2006, s. 23-83).

Bu eserde Foucault, tarihsel süreçte delilik kavramının tanımlanış ve algılanış biçimini (yani imgesel açıdan) sorgulayarak, oldukça özgün bir sonuca ulaşmıştır. 17. yüzyılı bir kırılma noktası olarak görmüş (ki bu tarihin önemi daha sonra detaylı olarak anlatılacaktır), bu tarihe kadar deliliğin; genellikle toplumun ve gündelik yaşamın bir parçası olarak kabul edildiğini, delilerin özgürce yaşama ve tedavi görme gibi toplumla entegrasyon biçimlerinin olduğunu ortaya koymuştur. 1650'lerden sonra ise deliliğin (aylaklık, cinsel tercih vb. diğer normal kabul edilmeyen davranış biçimleri gibi) sistematik bir dışlama mekanizması içine dâhil edildiğini ve yeni bir kavramsal imgeye evrildiğini savunmuştur (Foucault, 2006, s. 66-104). Foucault buna neden olan bilinç düzeyinin ardında yatan toplumsal, kurumsal, dini, ekonomik, siyasal ve kültürel yapıları ve bunların birbiriyle ilişkisini tartışmıştır.

Foucault'nun yaptığı neden önemlidir? O, “toplum tarafından bir davranış biçiminin veya edimin nasıl algılandığı, kabul edilebilirliği ve normal/makbul görülmesi ya da dışlanması” meselesini, bir sorunsal olarak görmüştür. Kısaca “dışlama-kovma eylemi” dediği bu sorunsalı (ki aslında bu sorunsal, özünde bir kamu-iktidar politikasıdır), toplumun düzenlenmesi ve disipline edilmesi konusunda bir “iktidar teknolojisi” olarak nitelemiştir. Böylece dışlama üzerinden toplum mühendisliği yapıldığı hipotezine ulaşmıştır. Spesifik örnekte ise, delilik olgusu (diğer bazıları gibi), tarihsel süreçte normal bir kanıksama/kabullenme düzeyinden, dışlanarak anormalleştirilen araçsal bir role (toplumun düzenlenmesi rolüne) evrilmiştir.

Şu ana kadar “Foucault ne yapmıştır?” üzerine odaklanıldı. “Nasıl” ve “neden” soruları buna eşlik ederse, Foucault'nun metodolojisini ortaya çıkarma ve bundan kendi çalışmamız için yararlanma şansımız artabilir. O halde soruları tekrarlamakta fayda

var: Foucault delilik kavramını neden, nasıl ve hangi yöntemle tartışmış ve hangi bulguları elde etmiştir?

Kavramların ve olguların yeknesak ve değişmez anlamları yoktur. Bunlar, geçmişle bugün farklı anlamlar ifade edebilir. Kavramlar, dönemsel/zamansal açıdan üzerlerine yüklenen anlamlarla içselleşir. Aksini iddia etmek anakronik olur. O yüzden her kavramı, tarihin bir anında taşıdığı anlama göre değerlendirmek ve analiz etmek zorunludur. Kavramı kendi gerçekliğinden çıkarmadan, ona başka gerçeklikler ve imgeler yüklemeyen anlamlandırmak önemlidir. Buradan hareketle delilik kavramını, tarihsel bir yapı-söküm metodu üzerinden inceleyen Foucault, çarpıcı bulgulara ulaşmıştır. Rönesans'ı başlangıç noktası olarak günümüze dek olan süreçte, deliliğin toplumsal alandaki algılanış biçiminde yaşanan değişimleri tartışmıştır.

Rönesans döneminde delilik hiçlik olarak görülürdü ve toplum nezdinde olağan/sıradan bir unsurdu ya da çekiciydi. Öyle ki deliler bir çeşit bilge olarak görülürdü. Bu anlayışta, dönemin ruhu ve konjonktürünün (dini kurumların etkisi gibi) mutlak etkisi vardı. 1650'lerden sonra delilik toplum açısından bir tehlike/tehdit unsuruna dönüşmüş ve bilgisizlik/ahlaksızlık olarak görülmeye başlanmıştır. Delilik "kaçınılması gereken" durumuna dönüşmüştür. Diğer bir ifadeyle deliler, artık toplumdan koparılmış, dışlanmıştır. Bunun örneklerini kapatılma uygulamasında görüyoruz (Foucault, 2006, s. 58-124). Önemli bir yargı olarak şu hususun altı çizilebilir: Deliliğe yönelik sadece toplumsal değil, aynı zamanda kurumsal bir dışlamadır bu. Doğrudan iktidarın kurumları yönlendirmesiyle oluşan, yani toplumun içinden değil, dışından ve yukardan gelen bir müdahaledir. Böylece ileride detaylı olarak açıklanacak Foucault'nun "yönetimsellik" adını verdiği bir iktidar teknolojisine ulaşırız.

Peki, bir olguya/kavrama/nesneye/özneye anlamını veren şey nedir? Daha açık bir ifadeyle kavramın bilgisini, görüntü ve kabullerini ne belirler? Kavrama yönelik iktidarın tepkisi/politikaları, gerçeklik—yüklediği imgeler diyalektiği ya da söylemin inşası. Foucault'nun—aynı zamanda metodolojisini de kavrayabileceğimiz—bu sorulara verdiği yanıtlar, delilik terminolojisi üzerine yaptığı araştırmalarında mevcuttur.

İlk olarak, Foucault deliliğin tarihsel süreçte farklı biçimlerdeki görüntü ve kabullerini anlayabilmek için, her dönemin resim, edebiyat, tiyatro gibi eserlerini incelemiştir. Bu incelemelerinde o dönemde toplumsal düzeydeki kaygı ve düşüncelerin deliliğin anlamı üzerindeki etkilerini açıklamaya çalışmıştır (Foucault, 2006, s. 62-82). Deliliğin sıradan bir yaşam biçimi, hatta bilgelik olarak görüldüğü dönemlerden, toplumdaki dışlandığı bir sürece dönüşmesinde, ilk kırılma anı, Rönesans ile başlar. Delilik, bu dönemden itibaren bir karşılaştırmaya tabi tutulmaya ve akılla ilişkisi bağlamında ele alınmaya başlamıştır. Bu, deliliğin akla göre konumlandırılması ve

aklın yokluğu/akılsızlık olarak nitelendirilmesine yol açan bir sürecin başlangıcıdır (Foucault, 2006, s. 63-89). Peki deliliğin imgesel dönüşümü, uygulamada nasıl sonuç vermiştir? Foucault' ya göre kavramın değişen algısı, ona yönelen politik eylemleri de belirler (Foucault, 2006, s. 88-92). Nitekim delinin dışlanması, özne olmasının engellenmesi veya kapatılma uygulamaları gibi politik eylemler, burada ilk anda göze çarpmaktadır.

Deliliğin dışlanmasını kurumsal uygulamalarla doğrudan ilişkilendiren Foucault, bu kapsamda 17. yüzyılda delileri kapatma uygulamalarını incelemiştir. Söz konusu uygulamalar için kurulan kurumların niteliğini, işleyişlerini ve hizmet ettiği amaçları sorgulamış, bu kurumları yönetme yetkisinin kimde olduğu ve bu yetkinin neleri içerdiği gibi soruların yanıtını ararken kurum-iktidar ilişkisinin de çözümlemeyi amaçlamıştır. “Kapatma mekânını çizerken, ona ayırıcılık yapma iktidarını veren ve deliliğe yeni bir vatan belirleyen hareketi, ne kadar tutarlı ve düşünülmüş olursa olsun, hiç de basit olmayan bu hareketi sorgulamak gerek” (Foucault, 2006, s. 100).

Foucault, içine toplumun geniş bir kesimini alan kapatma uygulamasının ardındaki dinamikleri tek tek çözümlemektedir. Bu çerçevede dışlamanın diğer örneklerinden yoksulluğu incelemiş ve onun tıpkı delilik gibi kapatma uygulamasıyla ilişkisini fark etmiştir. Nitekim yoksulluk algısı da tarihin farklı anlarında farklı imgelere bürünmüştür. Örneğin, bir zamandalar “öteki dünyada ödüllendirilecek kesimler” olarak görülen yoksullar, zaman içinde “tanrının cezası” olarak görülmeye başlanmış ve bir zamanlar yücelik göstergesi olarak görülen hayırseverlik faaliyetleri ilerleyen dönemlerde imanlı bir kişi olmanın sonrasında ise toplumda yaşayan bireyin görevi gereğine dönüşen algının farklı tezahürleri olmuştur (Foucault, 2006, s. 101-3). Foucault'nun ifadesiyle:

Fakat devlet veya kent yönetimi bütün bu fakir halkın bakımını üstüne alarak, sefalet konusundaki yeni bir duyarlılık biçimini hazırlamaktadır: artık acı çekmenin yüceltilmesinden ve Fakirlik ile Hayır faaliyetlerine ortak olan bir selâmetten söz etmeyen, ama insana yalnızca topluma karşı olan ödevlerinden ötürü yardım eden ve sefili, hem düzensizliğin bir sonucu, hem de düzeni koruma konusunda bir engel olarak gören bir patetik deneyi doğacaktır. Demek ki artık sefaleti, ona yardım eden hareket içinde yüceltmek değil de, yalnızca ortadan kaldırmak söz konusu olabilecektir (Foucault, 2006, s. 104).

Kapatma evleri sefaletle ilişkin değişen bu bakış açısı temelinde ortaya çıkmıştır. Sefaletin Tanrı'nın bir cezası olduğu görüşünden hayırseverliğin yüce bir şey olmadığı görüşü doğmuş ve hayırseverlik faaliyetlerinin laikleşmesiyle hem sefilin hem de hayırseverlik eyleminin anlamı yeniden değişmiştir. Sefilliğin toplum için artık bir düzensizlik unsuruna dönüşerek ortadan kaldırılması, iyi işleyen toplumdan

uzaklaştırılması gerektiği düşüncesi egemen olmuştur. Böylece sefillik onu yücelten dini unsurlardan ayrılarak onu kapatan ahlaki temellere doğru kaymıştır (Foucault, 2006, s. 104-7).

Kapatma uygulaması ve sefilliğe yönelik algının değişimi bir diyalektiği içinde barındırmaktadır. Orta çağda kutsal sayılan sefillik, kilisenin tutumuyla iki farklı düzeyde ele alınmaktadır; iyi ve kötü sefiller. İyi sefiller kapatılma uygulamasına boyun eğenlerken, kötü sefiller ise kapatılma uygulamasını reddedenler olarak kategorize edilmiştir. Dolayısıyla iyi sefiller açısından kapatma uygulaması bir iyilik iken, kötü sefiller içinse bir cezaya dönüşmektedir. Bir başka deyişle, kapatma uygulaması iyi-kötü ödül-ceza ikircikliği üzerinden şekillenen bir sisteme evrilmiştir. Bu açıdan kapatma uygulaması ahlaki bir unsur haline gelmektedir (Foucault, 2006, s. 107-9).

Özetle sefaletin dini algılamayla yüceltiildiği Orta Çağda, benzer biçimde delilik de başka dünyaya ait olduğu öngörüsüyle yüceltilmekteydi. Ancak sefaletin, ahlaki düzlemde ele alınmasıyla birlikte kutsallığından arındırılması, delilik olgusunda da benzer bir imgelemeye yol açmıştır. Delilik, toplumun huzurunu bozan bir asayiş sorununa dönüşerek kapatma uygulamasının içine dâhil edilmiştir (Foucault, 2006, s. 110-1).

Foucault'nun bu analiziyle görülmektedir ki toplumsal kabuller uygulamaları şekillendirmektedir. Aynı şekilde devlet düzeyindeki uygulamalarda toplumsal kabullerin şekillenmesine yol açmaktadır. Yine de her düzeyde bir şeyin bilgisini belirleyen, onun algılanışı olmaktadır.

Foucault kapatma uygulamasının ahlaki temellerini bu şekilde ortaya koyduktan sonra bu dönüşümün ekonomik sebeplerini incelemektedir. Ekonomik sebep, kapatma uygulamasının devamlılığını sağlayan önemli bir işlevdir. “Baskı altına alma işlevi sağladığı yeni bir yararlarla ikiye katlanmaktadır. Artık işsizleri kapatmak değil de kapatılmış olanlara iş vermek ve onları herkesin refahı doğrultusunda çalıştırmak söz konusudur” (Foucault, 2006, s. 117). Kapatma uygulaması hem sefilleri toplumdan

uzaklaştırıp asayışı sağlaması hem de bu kişileri çalışma ve üretmeye yöneltmesiyle çifte yarar sağlamıştır.

Nitekim ona göre delilik konusundaki tıbbi bilincin üzerinden oluştuğu duyarlılık bu bağ ile ortaya çıkmaktadır çünkü zamanı geldiğinde kapatılanların özgür bırakılmasına neden olan, kapatmanın ekonomik etkisidir. Kapatmanın ekonomik açıdan yoksulluğu ürettiği ve iş gücü sağlama noktasında bir potansiyel barındırması durumu ortaya çıktığında ve buradaki insanları serbest çalışma ortamına sevk etmenin ekonomik açıdan bir zorunluluk olduğu ortaya çıktığında bu duyarlılık belirleyici etmen olacaktır. Bu duyarlılık çalışacak durumda olan kapatılanlar ve çalışmayacak durumda olan kapatılanlar ayrımı üzerinden özgür bırakmayı ve kapatmayı belirleyen unsur olacaktır. Tıbbi bilinci kapatma uygulamasına yönlendiren bu duyarlılıktır. Bu duyarlılık sayesinde doktorlar kapatma kurumlarına çağırılmış ve çalışmayacak durumda olan delileri tespit etmesi istenmiştir (Foucault, 2006, s. 578-85).

Önce kapatılma ve ona yüklenen ahlaki değer sonrasında kapatılanların çalıştırılması ve kapatılanlara yüklenen ahlaki değer her ne kadar günümüz açısından değerlendirildiğinde delilikle bağı ilk planda perde arkasında kalan kavramlar gibi görülsede Foucault bunların ilişkisini oldukça derin biçimde sunabilmektedir çünkü onun yaptığı dışlanmış kişinin sahip olduğu anlamları yüklenen nesnelere tarihsel izini sürmektir. Cüzzamlı kişinin yerini ilk olarak aylıklık sonra delilik almaktadır. Foucault' un analizinin önemi, burada bir kez göze çarpar. O, ahlakın bir baskı aygıtı olarak nasıl kullanıldığını göstermiş, ahlakın hükmü ile yönetimin marifetinin birleştiği genel hastaneler (ahlaki kurumlar) üzerinden yönetimselliğin ilk örneğini tarif etmiştir (Foucault, 2006, s. 124-9).

Foucault deliliğin anlamını belirleyen ancak bugüne kadar üzerinde durulmamış ve delilikle bağlantısı açıklanmamış alanları (kapatılma-fakirlik-çalışma gibi) aydınlatmaktadır. Bir kavramı araştırırken içerdiği anlamları sorgulamanın önemini göstermektedir. Tarihte aynı anlamları taşıyan yapılara bakmaktadır. Çağın koşullarıyla belirlenen bu kavramların toplum ve yönetim erki için ne anlam ifade ettiğini ve bu anlamların delilikle bağlantısını kurmaktadır. Nitekim ona göre tüm bunlar deliliği kendi gerçekliğinden uzaklaştırıp anlamını saptırmıştır. “Fakirliğe

atfedilen yeni anlamlar, çalışma zorluğuna verilen yeni önem ve ona bağlanan bütün ahlaki değerler, deliliğe ilişkin algıyı uzaktan belirlemekte ve onun anlamını saptırmaktadırlar” (Foucault, 2006, s. 133).

Toplumdaki bir grup insanı “kovma eylemine” dâhil eden hareketin amaçlarının yanında, sonuçları da önemlidir. Nitekim kapatma uygulamasıyla sadece toplum içerisinde huzursuzluk nedeni olarak algılanan toplum dışılar kovulmamaktadır. Kapatma uygulaması aynı zamanda toplum dışılığı yaratmakta, yabancılaşmanın nedeni olmaktadır (Foucault, 2006, s. 138).

Foucault, toplum dışılaştırma eyleminin ancak yabancılaşmanın arkeolojisini çözümleyerek anlaşılabilir kılınacağına inandığından, yabancılaşma alanının nasıl meydana geldiğini araştırmaktadır. Deliliğin günümüzde kazandığı anlamın da bu bağlamda, yabancılaşmayla sahip olduğu yeni imgeler üzerinden tanımlanabileceğine inanmaktadır.

Foucault önce Rönesans ile 17. yüzyılda sefilliğin ve delilinin aynı algılama düzleminde olmadığını göstermiştir. Daha sonrasında bu farktan bu kişilerin zaten toplum dışı oldukları için kapatıldıkları varsayımı yerine bu kişilerin toplum dışı olarak yeniden kurgulandığını işaret etmiştir. Kapatma hareketinin ‘yabancılaşma’ kavramının yaratıcısı olduğunu bu şekilde belirlemektedir. Sonrasında deliliğin günümüzdeki anlamına gelmesinde bu yabancılaşma politikasının etkili olduğunu savunmuştur. Foucault sonuçlar üzerinden bir analiz yapmak yerine, sonuçları meydana getiren nedenlere, hareketlere odaklanmıştır. O her kavramı ve eylemi kendi tarihi içinde değerlendirerek, günümüzde zaten verili hale gelmiş anlamlarından bağlarını kopartarak, kendi tarihleri içerisinde içerdikleri anlamların bugün bizim için anlamlı olanları nasıl etkilediğini göstermiştir:

Klasik dönem cinsel hastalık, eşcinsellik, sefahat, savurganlık aracılığıyla geçmiş dönemlerin ahlâkının mahkûm edebildiği, ama meczuplarla özdeşleştirmeyi uzaktan yakından düşünmediği tüm kişileri içeri tıkarken, garip bir ahlâk devrimini gerçekleştirmekteydi: uzun zamandan beri birbirlerine çok uzak kalmış olan deneylere bir akıl bozukluğu ortak paydası icat etmekteydi. Bir dizi mahkûm edilmiş tutumu bir araya getirerek, deliliğin çevresinde bir cins suçluluk haresi oluşturmaktaydı... Öylesine ki, deliliğe ilişkin bilimsel ve tıbbi bilgimiz örtülü bir şekilde olmak

üzere, akıl bozukluğunun eskiden gerçekleştirilmiş ahlaki bir deneyinin oluşumuna dayanmaktadır (Foucault, 2006, s. 154).

Foucault delilik ile akıl bozukluğunu ayrı olgular olarak görmektedir. Akıl bozukluğu, kapatma uygulamasıyla klasik deneyle birlikte deliliğin aldığı anlamdır. Akıl bozukluğu 17. yüzyılda kapatma uygulamasının içinde hastalık olarak sayılmamaktaydı. Ancak bu çağda deliyi hasta olarak kabul eden kurumların varlığı da tespit edilmektedir. Foucault 'delinin klasik dünyadaki statüsünün ne olduğunu anlamaya ve ona yönelik algılama tarzını tanımlamaya yardımcı olacak şey' in bu iki deney alanının aynı anda var olması olduğunu söylemektedir (Foucault, 2006, s. 170-89).

Nitekim ona göre bu iki deney alanının birlikteliği, deliliğin tarihinin yanlış yorumlanmasına sebep olmaktadır. Genel eğilimin, kapalı tutulan delilerin yalnızca talihsizlik nedeniyle kapalı tutulduğu, tıbbi belirlenimden uzak olmaları nedeniyle buraya kapatıldıkları görüşü olduğunu söylemektedir. Bir başka ifadeyle bu çağda deliliği hasta olarak kabul eden kurumların var oluşu nedeniyle buraya kapatılanların gözden kaçırılanlar olduğu, buraya kapatmanın bilinçli bir durum olmadığı gibi yanlış bir yorumlamaya sebep olmaktadır (Foucault, 2006, s. 189-91). Ancak Foucault bu tarz bir yorumun yerine kapatma uygulamasının yalnızca bir yanlışlık değil altında bir bilinç olduğunu ve bu bilincin deliliğe nasıl bir anlam yüklediğini anlamamız gerektiğini savunur. Nitekim ona göre Orta Çağ'da deliller belirgin ve toplum içinde kabul görürken, Rönesans'ta soyutlanmış ancak halen kendine ait bir statüsü bulunmaktaydı. 17. yüzyılda kapatma uygulamasıyla kendinden çok farkı çehrelerin arasına konulması, onun statüsünü kaybetmesine ve kendine özgü anlamlarını yitirmesine sebep olmuştur (Foucault, 2006, s. 194-7). Foucault bunu şu şekilde ifade etmektedir:

Burada söz konusu olanın yalnızca tıbbi denetimden yoksun kaldığı ölçüde kapatmaya özgü hale gelen bir deli mantığının tutukluluğu olduğu düşünülebilir; böylesine bir kapalı tutma hapse dönüşecektir. Fakat bir cins yönetsel kadercilikten çok daha başka bir şey söz konusuymuşsa benzemektedir; çünkü işin içinde olanlar yalnızca yapılar ve örgütler değildir; deliliğe yönelik bilinç de burada rol oynamaktadır. Bir gerilemeye uğrayan bu bilinçtir ve artık bir tumarhaneyi bir hastane olarak algılamaktan aciz hale gelerek, onu en fazlasından bir ıslahhane olarak görmektedir (Foucault, 2006, s. 196).

Foucault'nun bu çözümlerinden şunu anlıyoruz: Tarihsel bir analiz yapıldığında bugünkü kurumlara benzer uygulamalar bulmak mümkündür. Ancak Foucault görünmeyenlerin peşine düşmektedir. Nitekim deliler 17. ve 18. yüzyıllar arasında hastanede tedavi olurken aynı dönemde kapatma kurumlarına da hapsedilmekteydi. Bu iki farklı bilincin varlığının göstergesidir. Delilin tıbbi biçimi ile ahlaki ve toplumsal biçimleri bir arada olmuştur (Foucault, 2006, s. 197-8).

Foucault'ya göre tarihsel olgular gözden kaçırılırsa mevcut durum yanlış yorumlanacaktır. Bu sebeple bir kavramın gerçekte ne olduğunun belirlenmesinde günümüzdeki hakim algılardan uzaklaşarak, tarihte onların izlerini aramak yerine var olanı analiz etmek gerekmektedir. Bunu delilik üzerinden açıklayacak olursak hem hastane hem kapatma kurumları aynı anda 17. ve 18. yüzyılda var olmuştur. Delinin, tarih boyunca tıbbi anlamda belirlendiği ve hep öyle olduğu varsayımıyla yapılan bir analizde tıbbi kurumların varlığına rastlamak mümkündür. Ancak bu durumda delilerin kapatma kurumları içindeki varlığını göz ardı etmek mümkündür. Bu da kavramın bugünkü haline yüklenen anlamları gözden kaçırmamıza, bir nevi iktidar ilişkilerini anlamamamıza neden olur. Nitekim kurumlar aracılığıyla belirlenmeler iktidarın izlerini taşır (Foucault, 2006, s. 198-9) Tarihe bu açıdan bakıldığında her yerde bir ilişkiler ağını bulmamız mümkündür. Söylem bu ağı gizlemektedir.

Foucault daha sonrasında toplumsal bilincin içinde deliliğin nasıl algılandığını araştırmaktadır. Nitekim ona göre eş zamanlı varlık gösteren bu iki farklı bilincin yarattığı ikilikleri toplumsal algılanışının içinde bulmak mümkündür. Kapatma uygulaması deliliği ahlaki ve toplumsal belirlenmelerle tanıştırmıştır. Foucault bu tür bir araştırmanın bir karşılaştırma içermediğini (yani deliliğin kapatma uygulamasındaki varlığını izlemenin o dönemde tıbbın gerilediğini gösterme gibi amaçlar taşımadığını) savunur. Böyle bir araştırmanın bu uygulamanın nasıl bir deney alanı oluşturduğunu ve oluşturulan bu deney alanıyla neyin amaçlandığının ortaya çıkarıldığını belirtmektedir. Yapılması gereken kurumların meydana getirdiği bilinci anlamaktır. Bunlar arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Gelişim açısından bakıldığında hastane-kapatma uygulamasında deliliğe yönelik uygulamaların görünüşteki gelişimi hastaneden yana olmuştur ancak kapatmanın toplumsal bilinçte

yarattığı değişim ve dönüşümler deliliğe ilişkin yaklaşımlara yön vermiştir (Foucault, 2006, s. 199-200).

Foucault bunu delilik açısından şu şekilde ortaya koymaktadır. Kapatma uygulamasından önce Roma hukukunda deliliğin belirlenmesi tıbbi bırakılmıştı. Ancak kapatma uygulamasında deliler tıbbi belirlenim olmadan kapatılmaktaydı. Kapatma uygulaması içtihatlarına bakıldığında durumun böyle olduğu gözlenmektedir. Bu içtihatlarda ailenin bir kişinin kapatılmasına karar verdiğine ilişkin bulgular oldukça fazladır. Böylece delilik 17. yüzyılda toplumsal duyarlılık sorunu haline gelmiştir. Deliliğin belirlenmesi ise patolojik değil suç, düzensizlik gibi kavramlar aracılığıyla olmuştur (Foucault, 2006, s. 204).

Foucault tarihte eşzamanlı mevcut olan bu iki bilinç arasındaki açıklığın farklı iki uygulama gibi görünse de önemli olduğunun altını çizer. Bunlar deli kişisine ilişkin iki farklı alanda (hukuk-toplum) iki farklı uygulama olmaktan ötedir. Bu bilinçler bireylere anlam yüklemektedir. Hukukun deliliğe yüklediği anlamla toplumun yüklediği anlam birbirinden epey farklıdır. Hukukta deli olmak suçtan azade olmakken toplumsal açıdan deli olmak suçlu olmaktır. Burada bireyin iki farklı açıdan (hukuki özne ve toplumsal özne olarak) ele alınışı söz konudur. Foucault'ya göre akıl hastalıkları tıbbi, hukuki deneyin oluşturduğu taban üzerine kurulmuştur. Nitekim tıbbın bu iki alanda uygulanışı onun taşıdığı amacı anlamak açısından önemlidir. Tıbbın kapatma uygulamasında temel referans noktası oluşu, normal-anormal alanının yaratılarak anormal olanların kapatılması uygundur hükmünü vermesine neden olmuştur. Bir bakıma tıbbi bilgi bir kişinin toplumsal özgürlüğüne hükmedebilen bir alan haline gelmektedir (Foucault, 2006, s. 206-8).

Hukuk öznesi olarak ele alınan delilinin ve toplumsal kabullerde yer bulan delilin bir potada eritilmesi çabası 18. yüzyıl boyunca sürmüştür. Bu iki temanın birlikteliği delilik kavramının yoğrulmasını ve delillere ilişkin uygulamaları şekillendirmiştir. Artık tıbbın içine dâhil edilen akıl hastalıkları kavramından anlaşılan hem hukuk öznesi hem de toplumsal açıdan uyumsuz/huzur bozanlar olarak algılanmaya başlayacaktır. Değerlendirmeler akıl yetersizliği değil ahlaki bozulmalara göre yapılmaktadır. Yani önce normal insan olarak tanımlanacak sınırlar yaratılmış ve buna

uygun davranış göstermeyenler kapatmaya uygun kişiler olarak belirlenmiştir. Bu da delinin normal insan davranışına uymayan eylemlerde bulunan kişi olarak tespit edilmesiyle sonuçlanmıştır. Tıbbi belirlenimler delinin kendi özellikleri değil de oluşturulan toplumsal temalar üzerinden yapılmaktadır (Foucault, 2006, s. 209-10).

Foucault böylece günümüzde birbirine indirgenmiş iki deney alanının (hukuki belirlenim ve toplumsal belirlenim) birlikte ayrı iki uygulama olarak var oldukları çağdan itibaren ele alıp, sonrasında onları aynı potada eriten çağa kadar izlemiştir. Böylelikle hem ikisinin ayrı ayrı ne anlama geldiğini hem de birlikteliklerinin ne ifade ettiğini çözümlenmiştir.

Foucault'ya göre bilgi biçimleri tek bir olgu dâhilinde, tek bir şekilde ve tek bir kavranış biçimine göre simetrik olarak ilerlemez. Pratik, mit, ahlak gibi pek çok alanın bilgi biçimlerine etkisi olmuştur. Böylece parçalanmış bir delilik bilinci ortaya çıkarmaktadır. Foucault arkeolojik yöntemle bu bilinçlerin neler olduğunu bulmaya çalışmaktadır. Bir bilimin bilgisi sorgulanırken onu anlamamanın yegâne noktası, ona etki eden bilinçleri bulmak, bunların zaman içerisindeki dönüşümlerini ve birbiriyle ilişkilerini izlemektir (Foucault, 2006, s. 254).

Foucault bu noktaya kadar kapatma uygulamasının kapsadığı bilinç biçimlerini çözümlenmiştir. Sonrasında deliliğin bilinme ve tanınma alanını belirlemeye çalışmıştır. Deliyi kesin ve dolaysız bir algılamayla tanımanın temellerini sorgulamıştır. Bunun için iki farklı delilik bilincini açıklamış ve bunların birbirine etkisini ortaya koymuştur. Klasik çağda delilik yok olurken bir yandan da yeniden tanımlanmıştır. Uygulamalı bilinç onu kapatmanın herkesi içine koymuştur. Burada yok olurken buradan itibaren de tıbbi bilinçte tanınmaktadır (Foucault, 2006, s. 265-7).

Foucault, deliliğin bilimin bir nesnesi olarak nasıl var olduğunu evrimsel bir metotla değil tarihsel analiz yöntemiyle ortaya koymaya çalışmaktadır. Deliliğin rasyonelliğin içine nasıl dâhil edildiğini sorgulayan Foucault, ahlaki açıdan uygun olmayan yargıların deliliğe “başka olan” algısını verdiği sonucuna ulaşmıştır. Rasyonellikte bu

başka olma durumu içinde delilik tanımlamaktadır. Bununla birlikte akıl bozukluğu¹ kavramının içerdiği anlamların pozitif bilime nasıl etki ettiğini ortaya koymaya çalışan Foucault, bir dönemin düşünce yapısı ve uygulamasından çıkan bir terimin içerdiği anlamların çözümlemesini yapmakta ve bu anlamların pozitif bilimle olan ilişkisini araştırmaktadır. Ardından Foucault tıbbi olarak hastalık düzeyinde deliliğin nasıl tanındığını anlamak için 18. yüzyılda delilik türlerinin nasıl tasniflendiğine bakmaktadır. 18. yüzyıldaki tasniflemeler ile 17. yüzyıl akıl bozukluğu arasında bir sentez olduğunu ileri sürmektedir. Deli bu iki bilincin senteziyle hasta olan ancak tedavi edilmesi mümkün olmayan hasta olarak tanınmaktadır. Ancak sinir hastalıklarının tanımlanması bu ilişkiyi değiştirmiş ve tedavi edilebilir olan delilik doğmuştur (Foucault, 2006, s. 279-312).

Foucault bu çabasıyla deliliğin pozitif bir kavrayışla ele alınması arasındaki bağlantıyı kurabilmiştir. Ona göre kapatma uygulaması ve ona ilişkin anlamlar deliliğin pozitif kavranışını biçimlendirmiştir. Ancak günümüzdeki modern kavrayış bu ilişkiyi yok saymaktadır. Geçmişten gelen ve pozitif bilimlere entegre olamayan düşünce, uygulama sistemleri; pozitif bilimin belirlenmesinde güçlülükler yaratmaktadır. Bu ilişkiyi kavrayabilmek için önce kavramın kurucu unsurlarını, sonra belirli tarihte kavramı etkileyen geleneksel biçimleri analiz edip ve ne olduğunu ortaya koyup sonra bunların görüngülerini pozitif bilimlerde aramak gereklidir. Böylece bir bilimin evrimsel gelişimi yerine onun tarihsel düzlemdeki gelişimin ele alıp, bir kavramın, olgunun bilgi nesnesi haline nasıl geldiğini tasvir etmeye çalışmak önem kazanır (Foucault, 2006, s. 312).

Foucault öncelikle kavramın pozitif bilimde ele alınışını tarihsel düzlemde araştırmaktadır. Neyin delilik olarak tanımlandığını belirlemede etkisi olan gelenekleri tasvir etmektedir. Delilik geleneklerin² etkisiyle maddi olarak algılanmaktaydı. Yani kişinin ruhu, manevi yanı deli olamaz. Bu sebeple delilik duyuşal bozukluktur. Deli

¹ Akıl bozukluğu öncelikle şudur: bir anlama yeteneği dönemine ait olan ve deli ile deliliği birbirlerine yabancı kılan derin bir kopuş (Foucault, 2006, s. 310).

² İlahiyatçıların ve vicdan araştırmacılarının geleneği ve aynı zamanda hukukçuların ve yargıçların geleneği (Foucault, 2006, s. 313).

beyni zarar görmüş kişidir. Beynin gördüğü zarar ruhu etkilemektedir. Voltaire delinin bu şekilde duyu organlarındaki bozukluk olarak tanımlanmasından felsefi bir soruna kaymıştır. Delilik ruhun maddiliğinin kanıtı mıdır? Bu tartışma tıbbın 19. yüzyılda deliliği nasıl tanımlayacağına etki etmektedir: Delilik ya maddi bir ilkenin organik rahatsızlığı ya da maddi olmayan bir ruhun manevi rahatsızlığıdır (Foucault, 2006, s. 312-9).

Felsefi tartışmaları analiz eden Foucault, klasik çağ tıbbında bir metinde deliden bahsediliyorsa modern çağda anlaşılacak delilik olmadığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Klasik çağda zihin ve beden birdir. Modern çağda ise bu ikisi ayrı ele alınmaktadır. Yani 17. ve 18. yüzyılda zihin hastalığı günümüzde anlaşılacak hastalık değildir (Foucault, 2006, s. 320-1).

O halde Foucault' un yaptığı bir dönemde bir kavramın imgesini belirleyen ve onun kurucu unsuru olan dinamiklerin -bu deli için hezeyandır- zaman içersin de büründüğü çehrelerin, kazandığı yeni anlamların peşine düşmektedir. Bunun için genel geçer kabul edilen görüşler, felsefeciler ve felsefi metinler yerine bu ilişkiyi ortaya çıkardığını düşündüğü nedensellik arayışıdır. Böylece imgelerin modern dönemde kazandığı pozitivist kavrayışın (deliliğin tıba konu olmasını) izini sürmektedir (Foucault, 2006, s. 505-8).

Burada gösterdiği şey her daim bilimsel bir ilerleme zihniyetin işlemediğidir. Delilin, tıbbi statü kazanmasını sağlayan onun kapatıldığı kurumların salgın hastalığa neden olarak gazlar ürettiği inancıdır. Yani kitabın başında da belirttiği gibi deliliğin cüzzamın anlamlarına geri dönüşle sahip olmasıdır. Bu salgının araştırılması için çağrılan hekimler bu kurumlarda delillerin maruz kaldığı uygulamalara şahit olmuştur. Böylelikle Foucault, tarihe bakışımızın nasıl olması gerektiğini göstermektedir. Bir olgu incelerken onu sürekli bir ilerleme halinde değil içinde bulunduğu dönemdeki sahip olduğu anlamlar aracılığıyla kavramalıyız böylelikle gerçekliğe ulaşabiliriz. Nitekim tarihe böyle bakıldığında pozitif bilimdeki bir imgenin, kavrayışın kaynağı bulunabilmektedir. Bunu pek tabii bilimsel açıklamalarla yapmak da mümkündür. Ancak Foucault'ya göre bu gerçeğin üzerini örtmektedir. Nitekim kapatma uygulaması, hem deliliği belirsiz bir alanın içine itmiştir hem de kendi uygulaması

içinden çıkan korku (kapatma yerlerinin salgın hastalığa neden olduğu düşüncesi) sayesinde hekimleri buraya çağırarak delilerin tıbbi alana girmesine neden olmuştur (Foucault, 2006, s. 518-9)

Buraya kadar akıl bozukluğu ile deliliğin birlikteliğini analiz eden Foucault deliliğin tıbbi bilginin içine dâhil edilmesiyle bu birlikteliğin nasıl dağıldığını ve 18. yüzyılda deliliğin artmasından duyulan kaygının delilik bilincini nasıl dönüştürdüğünü incelemektedir. Foucault böylece iki bilginin—akıl bozukluğu bilgisi ile delilik bilgisinin—birbiriyle bağımsız iki ayrı bilgi olarak ele alınmasına neden olan arka planı ortaya koymaktadır. Nitekim bu ikisinin farklılaşmasına neden olan şey bu ikisine karşı duyulan kaygıların niteliğindeki farklılıktır. Modern çağda zaten ayrı iki bilgi olarak ele alınan durumu bir doğma olarak kabul etmek yerine kökenine inerek ikisinin ayrıştığı çağda var olan durumu analiz edip bu durumun ortaya çıkardığı ayrışmayı açıklamaktadır. Bir çağa ait bilincin nasıl yeni bir kavram düzeni meydana getirdiğini göstermektedir (Foucault, 2006, s. 525-58). Böylelikle bir kavramın sahip olduğu bağlantılar anlaşılmalıdır. Foucault böylece bilimin geçmişle kurduğu bağ ölçüsünde kendi terminolojisini nasıl oluşturduğunu açıklamaktadır.

Böylelikle Foucault deliliğin tıbbi bilincin içine nasıl girdiğini tarihsel bir analizle şu şekilde resmetmektedir:

Bir yüzyıldan diğerine her şey yerine yerleşmiştir: önce, ilk tımarhanelerin kaynaklandığı kapatma uygulaması; Pinel ve Tuke'un ortaya çıkmalarına olanak veren merak -kısa bir süre sonra acıma, yarın insancılık ve toplumsal yardım buradan kaynaklanacaktır; bunlar da kendi hesaplarına büyük ıslahat hareketini -komiserlerin soruşturmaları, büyük hastanelerin kurulması- başlatacaklardır; sonunda Esquirol'un dönemi ve tıbbi bir delilik bilimi doğacaktır (Foucault, 2006, s. 568).

Foucault araştırmasını, bu dönemde az da olsa var olduğu bilinen tıbbi bilincin olduğu kurumları inceleyip tıbbi bilincin evrimini ortaya koymaktan ziyade, bu dönemde hâkim olan uygulama alanında deliliğin anlamını incelemek üzerine kurgulamıştır. Deliliğin bu uygulamada kazandığı anlamların günümüz tıbbi bilincine etkisini; imgeler, algılamalar ve temalar üzerinden açıklamaktadır. Tıbbi bilincin bir süreklilik halinde değil kendisiyle alakası olmayan olarak görülen bir uygulamadan nasıl

doğduğunu açıklamaktadır. Bir başka ifadeyle Foucault'ya göre pozitif bilim kendi bilgi nesnesini var olandan bir anda koparmakta bir anda tanımamaktadır. Şey gerçekliğini, bilgisini veren pozitif bilim değildir. O eskiden farklı bir kaygı tabanından aynı şeyi söyleyeni başka bir kaygı tabanıyla yeniden söylemektedir (Foucault, 2006, s. 569-72).

Deliller modern bilince göre hastadır ve hasta olarak muamele görmelidir. Oysa 18. yüzyıldaki uygulamalara şu an sahip olduğumuz bilinçle baktığımızda, deliler üzerinde uygulanan politikaların hatalı olduğunu görürüz. Ancak Foucault'ya göre bu yanılsamadan ibarettir. 18. yüzyılın kendi dinamikleri içinde değerlendirdiğimizde, deliler kendileri hasta olduğundan dolayı değil diğerlerini rahatsız ettikleri düşünüldüğünden onlara bu muamele uygulanmıştır. Yani motivasyon delilere hasta kimliğini vermek ona göre muamele etmek değildir. Motivasyon, diğer kapatılanların, delillerden farklı olması nedeniyle ayrı muamele görmesi gereğidir. Bizzat kapalı tutulanların kendisiyle birlikte kapalı tutulan delilerden farklı olduklarını ve bunlarla kapatılmalarının kendilerine bir haksızlık olduğu düşüncesi deliliğin sahip olduğu anlamı değiştiren derin güçtür (Foucault, 2006, s. 573-4).

Delilik bilinci tıbbi bilincin içinde diğer etkenlerden bağımsız bir şekilde oluşmamıştır. Aksine delilik bilincini oluşturan şey bizzat kurumsal bir yapıdır. Bu da bir bilgi nesnesinin bilimsel alandan ziyade siyasal bir düzlemde yaratılmasının örneğidir. Foucault böylelikle deliliğin bir bilgi nesnesi haline gelişinde siyasal bilincin oynadığı rolü açık etmektedir. Bunu kapatma uygulamasının delilik bilincine olan etkisini izleyerek yapmaktadır. O bir nevi delilik bilincine etki eden ahlaki, toplumsal, siyasal tüm düzlemlerde delilik bilincinin oluşumunu, her bir düzlemin birbiriyle ilişkisini, birbirini belirleme ve kapsama noktalarını, birbirlerinden ayrıştıkları, birleştikleri noktaları tek bir olguyu izleyerek ortaya koymuştur. Bu olgu kapatma uygulamasıdır. Bir kurum üzerinden, kurumun var olduğu çağda hem kurumun ortaya çıkmasını sağlayan bilinçleri hem de kurumun bu bilinçler üzerinde ki etkisini incelemiştir. Kurumun özellikli bir amaç gütmekten kendi içine dâhil ettiği delilerinde bu çağda gerçekleşen bilinç aktarımlarından nasıl etkilendiğini ve bunlar sayesinde nasıl bilgi nesnesi haline geldiğini analiz etmiştir.

Böylece kapatma uygulamasının delilikle derin bağlantısını kuran Foucault, daha sonrasında bu uygulamanın kendi varlığı içinde—delilikten bağımsız diğer bağlarla ilişkisinde—değişmesini ele almaktadır. Baskı altına alma ve üretim ilişkilerini inşa etme rolünün delilikle nasıl ilişkilendirildiğini göstermiştir.

Foucault uygulamanın bizzat kendisini, iç dinamiklerinden bağımsız olarak, ekonomik ve toplumsal bağlarıyla ele almaktadır. Nitekim o dönemde var olan ekonomik yapı ile uygulamanın bu yapı içindeki rolünü analiz etmektedir. Analizleri sonucunda artık uygulamanın ekonomik yapıya hizmet etmediğinin ortaya çıktığını göstermektedir. Böylece kapatma uygulamasında-deliler dışında-olanların sahip olduğu anlamların nasıl değiştiğini göstermektedir (Foucault, 2006, s. 578-85):

Fakat asıl önemli nokta, *workhouseların* yanında, aslında “yaşlılıktan, hastalıktan veya sakatlıktan ötürü yoksul düşüp de, geçimlerini kendi emekleriyle sağlamaları olanaksız olanlara yönelik olan “*poor-house*”ların açılacak olmasıdır. Sağlam durumdaki yoksullara gelince, bunlar ne bu kuramlara, ne de *workhouselara* gönderilmeyecek, ama onlara en kısa sürede güçlerine ve yeteneklerine uygun bir iş bulunacaktır; bu iş karşılığında adil bir ücret almalarına dikkat edilecektir. Turgot ve Gilbert's Act ile kapatma uygulamasının sonuna değil de, onun asıl güçlerini kaybettiği ana gelmiş olmaktayız. Bu uygulama aşırı hizmet verdiğinden aşınmış olarak, sınırlarını aniden belli etmiştir. Şimdi onun bir işsizlik bunalımını çözemeyeceği, fiyatlar üzerinde etki etmesinin olanaksız olduğu bilinmektedir. Eğer hâlâ bir anlamı varsa, bu onun kendi ihtiyaçlarını karşılamaktan aciz yoksul bir halka ilişkin olması ölçüsünde ortaya çıkmaktadır. Ama artık ekonomik yapıların içinde etkin bir biçimde yer alması olanaksızdır (Foucault, 2006, s. 585)

Kapatma uygulamasının anlamını değiştiren şey ekonomik gereklilikler olmuştur. O kendi araştırdığı kavrama etki eden yapıya dair iç dinamikleri ortaya koyduktan sonra, bu yapının değişmesini sağlayan nedenleri ele almaktadır. Bu nedenlerin hem yapının niteliğini hem de yapının ortaya çıkardığı bilinci nasıl etkilediğini incelemektedir. Nitekim ekonomik sistemin değişmesi ve iş gücüne ihtiyaç doğması yoksula ilişkin bakış açısını değiştirmiştir. “Fakir, merkantilist ekonomi içinde ne üretici, ne de tüketici olduğundan, herhangi bir yere sahip değildi: aylak, serseri, işsiz olduğu için onu yalnızca kapatma paklardı; bu önlem aracılığıyla sürgüne gönderiliyor ve sanki toplumdan soyutlanıyordu” (Foucault, 2006, s. 586).

Nitekim uygulamanın içinde olan bu yoksul gruha karşı ekonomik nedenlerin gerektirdiği yeni imgeler uygulamada değişikliğe yol açmıştır. “Kapatma uygulaması emek piyasası üzerindeki yansımaları nedeniyle eleştirilebilir; ama bundan daha çok, geleneksel hayır faaliyetleriyle birlikte tehlikeli bir finansman biçimi oluşturduğu için eleştiriyi hak etmektedir” (Foucault, 2006, s. 589). Bu değişiklik de yeniden kapatma uygulamasının içindeki fakirin anlamını ve ona yaklaşım biçimini değiştirmektedir. “Fakirlik yeniden zenginliğin esas unsuru haline geldiği için, kapatma âleminden kurtarılmalı ve zenginliğin emrine verilmelidir” (Foucault, 2006, s. 593).

Fakirlik bu dönüşüm aracılığıyla ikiye bölünmüştür. Çalışacak durumda olan fakirlere zenginliğe hizmet etmesi için özgürlük verilecektir. Ancak bir de hasta fakirler vardır. Yeni ekonomik konjonktürde bunlara yönelik uygulamanın nasıl olacağına yönelik bir belirlenime ihtiyaç vardır. Ekonomik gereklilikler, yalnızca grubun niteliğini değil bu gruba yönelik eylemlerin uygulanışını da değiştirmiştir. Fakirlere yönelik yardımın motivasyonunun ne olması gerektiğine yönelik bir tartışma alanı doğmuştur. Ve böylece yardımın anlayışı, ekonomik temelli bir dönüşüm yaşamıştır. Foucault bu dönüşümün de sistem için ne ifade ettiğini açıklamaktadır. Değişen yardım anlayışı, toplumsal yapıdaki hasta anlayışının da değişmesine sebep olmuştur. Geçmişte hastanelere getirilmesi salık verilen hastaların şimdi evlerinde bakılması salık verilmektedir. 1722 yasası hastalara evde bakılmasını yasaklarken, 1796 yayınlanan yasa bu kişilere evde bakılması gerektiğini söylemektedir. Bu durumda kişilere yönelik uygulamanın kaderinin iktidarın ihtiyacına yönelik nasıl şekillendiğini göstermektedir (Foucault, 2006, s. 595-8).

Kapatma uygulamasını hem iç dinamikleri hem de ona etki eden dış gelişmelerle birlikte ele alan Foucault bu iki hareketin delilikle olan bağlantısını kurmaktadır. Nitekim delileri kapatmanın içine sokan sefalete karşı bakış açısıydı. Şimdi sefalete karşı bakış açısının değişmesi, sefilleri özgürleştirmiştir. Ancak bu bakış açısı delileri anlamsal olarak onlardan ayırır da daha çok kapatma uygulamasına ait hale getirmiştir. Hastalara ve kapatma uygulamasına yönelik yürütülen polemikler artık sadece delilere ait olacaktır. Kapatma uygulaması 17. yüzyıldaki haliyle fiilen sona ermiştir. Kapatma artık suça ve delilere ait bir alan haline gelmiştir. Ancak yeni

anlayışa hizmet edecek kurumların eksikliği delillere ne olacağı konusunda tartışma yaratmaktadır (Foucault, 2006, s. 600-8).

Foucault bu tarihten itibaren -kapatmanın fiilen sona ermesi- delilere yöneltilen eylemleri ve bu eylemlerin toplumsal tabanda kabul görme biçimlerini araştırmaktadır. Bunu o yıllarda var olan yapılar üzerinden çözümlemelerle yapmaktadır. Tımarhanenin kurucusu kabul edilen Pinel ve Tuke'nin kurduğu kurumlara temel oluşturan yapıları ortaya çıkardıkları anlamlar ve ilişkiler açısından incelemektedir. Bunu yaparken Pinel ve Tuke'nin kurmuş olduğu kurumları yenilikçi bir hareket olarak görmektense bu kurumları içinde buldukları tarihteki gelişmelerle ilişki içerisinde değerlendirmektedir (Foucault, 2006, s. 609-21).

Daha önceden bilgisini verdiği ve yeni biçime bürünen kapatma uygulaması ile yardım anlayışında var olan değişimin karşılıklı durumlarını incelemektedir. Ona göre modern tımarhanenin kurulması bu karşılıklı ilişkiden doğanlar üzerinden gerçekleşmiştir. Daha açık bir ifadeyle, önce bir dışlama mekânı olarak görülen kapatma uygulaması dağılmıştır ve bu dağılmaya sebep olan nedenlerden biri olan fakirlik bilincinin dönüştürdüğü yardım bilinci delilere ne olacağı konusunda tartışmalı hale gelmiştir. Bütün bu sebepler kapatma mekânlarının düzenlenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple kapatma kurumu tımarhaneye tıbbın dıştan bir baskısıyla değil de içsel yeniden yapılanmanın gerekliliği dâhilinde dönüşmüştür (Foucault, 2006, s. 624).

Kapatma âleminin kapılarını zorlayan tıp olmamıştır; eğer bugün tımarhaneye hekimler egemense, bu bir fetih hakkının, onların insancılıklarının canlı gücünün veya bilimsel nesnellik kaygılarının sayesinde olmamıştır. Bunun böyle olmasının nedeni, bizzat kapatma âleminin yavaş yavaş tedavici değer kazanması ve bir yüzyıldan daha uzun bir süreden beri deliliği ve akıl bozukluğunu dışlamış olan bütün toplumsal veya siyasal jestlerin; bütün hayali veya ahlaki ayınların yeniden düzenlenmeleri sayesinde gerçekleşmiş olmalarıdır (Foucault, 2006, s. 625).

Tıbbi deney olarak nitelendirdiği, günümüz delilik anlayışının ortaya çıkış koşullarını bu şekilde anlatan Foucault böylece bilgi-iktidar ilişkisini kendi yöntemiyle ortaya koymaktadır. Bunu yaparken pozitif bilim anlayışına aykırı bir yön izlemektir. Nitekim ona göre pozitif bilimleri bu şekilde analiz etmek, onun gerçekliğini

göstermektedir. Foucault'ya göre bu gerçeklikte iktidarla olan bağlantısını ortaya çıkarmakla anlaşılabilir (Foucault, 2006, s. 626).

Nitekim deliliğin psikiyatri bilimi için bilgi nesnesi haline gelişini, kapatma kurumuyla olan ilişkisinde açıklamak, Foucault'nun iktidarın kendi söylemini kurumlar aracılığıyla oluşturduğu düşüncesini desteklemektedir. Bu sebeple Foucault'ya göre bir şeyi araştırırken onu yalnızca içinde bulunduğu bilimsel bağlamda taşıdığı anlamlar ve gelişmeler açısından değerlendirmemeliyiz. Onun toplumda, kurumda, siyasal, ekonomik düzlemlerdeki anlamlarını da araştırmalıyız. Böylece bir araştırma iktidar ilişkilerini açığa çıkarmak da ve aynı zamanda kavrama kendi gerçekliği dışında yüklenen söylemsel gerçeklikleri göstermektedir.

Bu açıdan bir değerlendirme, kavramın bir bilgi bütünü olarak değil modern dünyaya özgü kültürel olgu ve ifade olarak ne olduğunu çözmektedir. Nitekim eskiden delilik-akıl bozukluğu suçlu olmanın ifadesi iken şimdi suçun sorumluluğundan azade olmaktır. Bu durum delilik hakkında ikilik ve bir belirsizlik yaratmaktadır. Ekonomik yapının kapatma kurumunu etkilemesiyle kurumun değişmesi ve buraya kapatılan delilerin diğerlerinden farklı olduğu anlaşılınca, uygulama hapisane ve hastane olmak üzere ikiye bölünmüştür. Burada delilin işlediği suça yönelik yaptırımın ne olacağı tartışma doğurmaktadır. Delilik yeni kabule göre hastalıktır ve deli hapisaneye ait değildir. Bu sebeple delilik artık masumiyet göstergesi olmaktadır (Foucault, 2006, s. 643-8).

Foucault modern delilik deneyi olarak adlandırdığı tıbbi bilincin dayandığı ve genellikle göz ardı edilen temelleri böylece ortaya çıkarmaktadır. Delilik kapatma uygulamasının iptaliyle özgürleşmiş ancak tımarhaneye başka biçimde yeniden ele geçirilmiştir. Deliyi nesnelleştiren ve ona yönelik farklı bir bilincin doğmasını sağlayan şey deli olmama bilincidir. Kapatma uygulamasında delilerle aynı koşu-
 olmaktan şikâyet edinilmesine neden olan ve deliyi farklı kuruma aktaran da bu bilinçtir. Deli böylece kendi içinden doğan bir bilgiyle değil dıştan doğan bir bilgiyle kavranmaktadır. Kişi hem kendini deli aracılığıyla hem de deliyi kendi aracılığıyla tanımlanmaktadır. Deli olmama durumu herkes için geçerlidir (Foucault, 2006, s. 654-8).

Foucault böylelikle, deliyi kapatma kurumundan kurtarının tıbbi bilinç olduğu yönündeki görüşe karşı çıkmaktadır. Bu görüşü de içerdiği imgeler ve simgeler açısından incelemektedir. Bunun için deliliğe bilimsel hareketini kazandıran iki kişi Pinel ve Tuke'nin uygulamaya geçirdikleri kurumları incelemektedir. Bu iki düşünürün öncüsü olduğu, kendi kurdukları kurumlarda uygulamaya koyduklarının sahip oldukları anlamları, tımarhane sisteminde bugün var olan yapılara etkisini sorgulamaktadır. Bu iki kurumun tedavi de seçtiği yöntemlerin din ve ahlakla olan ilişkilerini analiz etmektedir. Böylece bu kurumların toplum için ne ifade ettiğini sorgulamaktadır (Foucault, 2006, s. 643-70).

Foucault böylelikle modern tımarhanenin sahip olduğu anlamları ortaya koymaktadır. Ona göre deli kişisi kapatma uygulamasından kurtarılıp yeni bir hapsedmeye mahkûm edilmiştir. İncelediği bu iki kurumda yürütülen uygulamalar ona göre delinin ıslah yolu ile terbiye edilmesine yöneliktir. Bu da iki kurumun tedaviden çok kapatma uygulamasının farklı içerikle devamı olduğunu göstermektedir. Tımarhane ona göre tıbbi bir amaçtan çok ahlaki bir anlam taşımaktadır (Foucault, 2006, s. 710-1).

Dinsel fanatizmden ötürü itaatsizlik, çalışmaya direnme ve hırsızlık, burjuva toplumuna karşı üç büyük suç, onun özsel değerlerine karşı üç başat suikast, delilik tarafından işlene bile bağışlanamaz; bunlar düpedüz hapsedilmeyi, en katı şekilde dışlanmayı hak etmektedir, çünkü bunların hepsi de, Pinel 'in düşündüğü haliyle tımarhanenin varoluş nedenini oluşturan ahlaki ve toplumsal türdeşleşmeye karşı aynı direnmeyi göstermektedir (Foucault, 2006, s. 712).

Foucault hekim-hasta ilişkisinde belirleyici olanın bu ahlaki tema olduğunu söylemektedir. Ona göre modern dünyada hekimin hastayla ilişkisinde sahip olduğu mutlak bir güç vardır ve 19. yüzyılda bu ahlaki tedavinin pozitivizm kuralları içinde bütünleşmesi ya da bilgiye-pozitif bilgiye-uyumsuzluğu, hekimlerin sahip oldukları bu sihirli gücün doğasını anlamlandıramamasına neden olmuştur. Hekimin sahip olduğu otorite 18. yüzyılda bu değerlerle açıklanabilmektedir. 19. yüzyılda pozitivizmin bu alana dair açıklamalara hâkim olması bu güçleri alanın dışına itmektir. Ancak bu hekimin otoritesini sağlayan gücün açıklanamaması olarak sonuçlanmaktadır. Güç halen devam etmektedir ancak bu gücün kökeni ve anlamı unutulmuştur. Hekim eski ıslahat dünyasının güçleriyle donatılmıştır ancak artık gücü onlara değil kendine bağlamaktadır (Foucault, 2006, s. 719-20).

Böylelikle Foucault, modern dünyada tıbbi bilincin kapladığı yeri, taşıdığı anlamları ortaya koymaktadır. Eserinde bilgi-iktidar ilişkisini antropolojik bir sorgulamayla ele almıştır. Araştırmasını yaparken kronolojik bir sıra takip etmektedir. Ancak onun takip ettiği kronoloji, bir şeyin pozitif bilgisinin kronolojisi değildir. Tarihsel düzlemde, şeyi ve ona yönelen eylemleri sırayla ele almaktadır. Bu sıralamada o dönem içerisinde var olan toplumsal, kültürel, bilimsel, siyasal tüm yapılar açısından o şeyin anlamını ve bu anlamlarının birbirine karşı durumunu, birbirleriyle olan paylaşımlarını ele almaktadır. Bir anlam sorgulaması yapmaktadır. Var olanın altında gizli kaldığını düşündüğünü anlamları ortaya çıkarmaktadır.

Foucault deliliği kapatma uygulaması üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Kapatma uygulamasının anlamını ve yapısını değiştiren de ekonomik yapıdır. Böylelikle eserinde bilgi-iktidar ilişkisini kuran ve analizin nasıl yapılması gerektiğini ortaya koyan Foucault aynı zamanda ekonomi-politik üzerinden tarih okumasının ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim siyasanın anlamını değiştiren, yönetimin biçimini değiştiren büyük oranda odur. O bunu ortaya koymak için bir şeyin salt tarihsel analizini yapmaktadır. Bu şekilde bir analiz biçimini kullandığını ve önemini ifade ettiği şu sözleri konuyu anlamamız için etkili olacaktır:

Salt tarihsel analizlerin (bazı dönemlerde, belli yerlerde geçerli olmuş pratikleri, kurumlan, vs. belirlemeye çalışan analizlerin) bazı önemli ya da değerli diyebileceğimiz politik etkileri olabilir. Mesela hapisane mekanizmasının' belli bir dönemde nasıl işlediğini göstermek ve bu tip salt tarihsel bir analizin güncel bir duruma etkisinin ne olduğunu görmek önemli olabilir. Fakat bütün bunlar asla, dolaylı ya da dolaysız olarak söz konusu tarihî olgunun bugünküyle aynı olduğunu iddia etmek anlamına gelmez. Bütün mesele geçmişteki bilmenin [*savoir*] bugünün deneyimi ve pratiği üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmaktır (Foucault, 2015, s. 111).

Böylelikle Foucault'nun deliliğin tarihinde, hem belirli bir bilgi alanında o bilgi alanının nesnesi hakkında belirlemelerimizi oluşturan koşulları incelediğini hem de modern iktidarın yönetme tarzının analizini yaptığını söylemek mümkündür.

Foucault'nun incelediğimiz eseri bilgi-iktidar ilişkisini anlamlandırmamız açısından önemlidir. Bilgi alanının nesnesine dair belirlemeler mevcut siyasal, ekonomik ve toplumsal yapılanmalardan etkilenmektedir. Bilgi alanı nesnesini sadece kendi belirlenimleriyle değil bu yapılanmalarında kavrama etkisiyle tanımaktadır. Nitekim

bilgi alanının nesnesine yönelik eylemlerini belirleyen kavramın taşıdığı bu anlamlardır.

Foucault'nun *Deliliğin Tarihi* eserinde gördüğümüz üzere bireyin iktidar için sorunsallaşmasının ilk örneğini yoksulluk kavramı üzerinden görmekteyiz. Yoksulluk sorunu hem iktidar hem de toplum için önemli bir sorun olagelmiştir. Siyasal iktidarın bireye ve topluma hizmet anlayışıyla ortaya koyduğu ilk yasal düzenlemeler ve uygulamalar yoksulluk üzerinden olmuştur. Yoksulluğun anlamı ekonomik ve toplumsal gelişmelere bağlı olarak değişmiştir. Yoksulluğun değişen anlamı ona yönelen uygulamalar şekil vermiştir. Foucault'nun bu eseri bireyin, sosyal yardımlar ve sonrasında sosyal hizmet disiplini nesneleşmesini sağlayan yoksulluk kavramının anlamının tarihsel izlekteki dönüşümünü anlamlandırmamız için önemlidir. Ayrıca var olan ekonomik yapının yoksul bireylere yönelen sistemsel eylemleri nasıl şekillendirdiğini açıklamamıza yardımcı olmaktadır.

3.2 Hapishanenin Doğuşu ve Bedenin Disiplini

Foucault, iktidar ilişkilerinin doğasını incelediği *Hapishanenin Doğuşu* adlı eserinde, tarihsel bir analiz çerçevesinde, modern devletin vatandaşlarını nasıl kontrol ettiği sorusunun cevabını sorgulamakta ve bunu hapishane kurumu üzerinden tartışmaktadır. Bir başka ifadeyle, kurumsal bir araç olarak suç-ceza olgusunu ve ceza sistemindeki dönüşümü iktidar ilişkileri ve bu ilişkileri ekonomik, sosyal ve politik alanlarla bağlantısı içinde ele almakta, bireyin bedenine azap çektirici bir ceza sisteminden bedeni disipline/kontrol edici bir sisteme geçişin nedenlerini; hümanist bakış açısının karşı konumunda, çeşitli yapılarda meydana gelen değişimlerle bağlantısı içinde araştırmaktadır.

Foucault'nun analizi, 'suç-ceza' olgusunu yalnızca modern hukukun nesnesi olarak değil, toplumsal bağlamdaki işlevleri üzerinden de ele aldığından özgün ve önemlidir. Terminolojiyi, iktidarın bir tekniği olduğu ön kabulüyle çözümleyen Foucault, cezalandırma-siyaset diyalektiğini açıklamaktadır. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse ceza sistemindeki dönüşümü (cezalandırmanın daha insani bir hale evrilmesini) beşeri bilimler tarihindeki doğal gelişmelerin dolaylı bir sonucu olarak

görmek yerine, doğrudan iktidarın amaç ve politikalarıyla ilişkili olarak okumaktadır. Bu kapsamda modern ceza sistemlerine meşruiyetini sağlayan bilimsel bilginin araçsal rolünü sorgulamaktadır. Böylelikle iktidar-bilgi-söylem ilişkisine ulaşan Foucault, ceza sistemindeki dönüşümün arka planını; bedenın siyasi bir nesne haline gelişinden itibaren, iktidar ilişkileri bağlamında ve iktidar-bilgi ilişkisinden doğan nesne bağlantılarının ortak tarihinden yola çıkarak açıklamaktadır (Foucault, 1992, s. 27-8)

Can alıcı soru şudur: Ceza sisteminde hapisane nasıl başat unsur haline gelmiştir? Foucault, tıpkı *Deliliğin Tarihi* ile delilik kavramı üzerinden iktidar-bilgi ilişkisini ve bilimsel bilginin rolünü tartıştığı gibi *Hapishanenin Doğuşu* eserinde de ceza-suç olgusu üzerinden modern iktidarın yapısını, araçlarını ve tekniklerini ortaya koymaktadır. Böylece, gündelik yaşam pratiklerine modern bilimin dayatmaları ve evrimsel bakış açısı üzerinden gerçekleştirilecek yaklaşımların yanlışlığını göstermekte, tarihsel ve güncel oluşumların tekdüze ve mekanik bir bakış açısı aracılığıyla—hümanist, pozitivist gibi—açıklanmaması gerektiğini iddia etmektedir.

Önceki çalışmalarına benzer biçimde, incelediği kavramın tarihsel süreçteki anlam ve imgelerine ve iktidar ilişkilerindeki rolüne yoğunlaşan Foucault, analizine 17. yüzyılda ceza sisteminin temel yapısını açıklayarak başlamakta, geçmişten bugüne, bu yapıda nelerin değiştiğini ortaya koymaktadır. Diğer terminolojik araştırmalarında yaptığı gibi, ceza sistemine dair bir araştırmanın da salt hukuki ve ahlaki bağlamlarda ele alınarak açıklanmasının yetersiz kalacağını savunmakta, politik ilişkiselliği analiz çerçevesine dâhil etmektedir. Böylece, politik eylemin yöneldiği nesneye -yani cezalandırılan bedene- yoğunlaşan Foucault, bedenın ceza sürecinde siyasa için anlamının ne olduğunu belirlemeye çalışmaktadır. Bunun nedeni, eylemin nesnesinin sahip olduğu anlamların eylemin biçimine yön vermesidir. Foucault'ya göre bedenın siyasa için anlamı, üretim ilişkileriyle paralel bir dönüşüm içermektedir. Bireyin bedeni, geçmişteki rolünün aksine, modernleşmeyle birlikte artık üreten ve zenginliğin devamı için üretmesi gereken bir gerekliliğe evirildiği için, siyasal alan tarafından kuşatılmıştır. Bu durum iktidar için beden üstünde mutlak egemenliğin sağlanmasını (Foucault buna bedenın siyasal teknolojisi der) gerektirmiştir (Foucault, 1992, s. 30-1). Peki, bu nasıl ve hangi tekniklerle gerçekleştirilebilmiştir?

Hapishaneyi “mikro iktidar” olarak adlandıran Foucault, hapishanenin kurumsal açıdan iktidarla olan ilişkisinde oynadığı rolü sorgulamaktadır. Burada öncelikle Foucault’nun iktidardan ne anladığını belirlemek zaruridir. O, aslında iktidarın ne olduğundan ziyade ne olmadığını açıklamaktadır. Buna göre iktidar merkezi konumu olan bir şey değildir. Sürekli olarak eylem halinde olan hem bedenlerin arasında hem de dışında olan bir egemenlik biçimidir. Eylemin üzerinde eylemde bulunma gücüdür. İktidarın yerini, kaynağını ve ne olduğunu saptamaktansa, onun nasıl ve hangi araçlarla, kimlere uygulandığı üzerinde durulmalıdır. Bilgiyi, iktidarın bir aracı olarak konumlandıran Foucault, iktidar ilişkilerini oluşturmayan ya da varsaymayan bir bilgi alanının mevcut olamayacağını belirtmekte, modern bilginin işlevini, büyük ölçüde iktidarın çıkarlarının ve öznelere müdahalesinin meşrulaştırıcılığına indirgemektedir. Bu sebeple analizinde, bilgi alanının evrimsel ve ana akım gelişimini dışlamakta (Foucault, 1992, s. 33-4), bir bakıma kendi yöntemi olan soykütüksel analiz dışındaki metotları yadsımaktadır. İnceleme alanı olarak belirlediği kavramın, kurumun ya da yapının yaşadığı niteliksel değişimleri, kendi tarihselliği içinde, çeşitli yapılarla ilişkisi üzerinden analiz ederek ortaya koyduğu argümanlar üzerinden doğrulamaktadır.

Bu çerçevede 17. yüzyıl ceza sisteminin—günümüzde mevcut olmayan—belirgin unsurlarını (azap çektirme ve seyirlik unsur) açıklayan Foucault, bu iki unsurun iktidar için ne anlama geldiğini, tarihsel olarak tartışmaktadır. Azap çektirme ve seyirlik unsur feodal düzende hangi işlevleri üstlenmiştir, iktidarın yeniden üretilmesinde ne gibi bir rol oynamıştır³, iktidar-toplum ilişkisindeki yeri nerededir sorularına yanıt aradığı analizinde, toplumsal düzen kurallarını (bir başka deyişle yasayı) belirleyici unsur olarak incelemiştir çünkü 17. yüzyılda yasa koyucu ve ceza verici olan kraldır. Yasalara dair her türden egemenlik krala aittir. Söz konusu dönemde yasanın ihlaline yönelik eylemler kralın egemenliğine yönelik eylem olarak algılanmış, krallar yasayı gücünü göstermek için bir araç olarak görmüştür. Azap çektirme ve seyirlik unsur hem ibret ögesini hem de kralın mutlak gücünü temsil etmiştir (Foucault, 1992, s. 39-66). Görüleceği üzere azap çektirme politikası, hukuksal bağlamından ziyade politik bir içerikte tartışılmıştır (Foucault, 1992, s. 21-2).

³ “Azap çektirme adaleti yerine getirmemekteydi, iktidarı yeniden işler kılmaktaydı.”... “Azap çektirme töreni, yasaya iktidarını veren güç ilişkisini gün ışığına çıkarmaktadır” (Foucault, 1992, s. 61-2).

Foucault ceza sistemi ile iktidarın arasındaki ilişkiyi açık eden azap çektirme uygulamalarının neden gerilediğinin incelemesini, eylemin yöneldiği yani iktidarın uygulandığı kişiler üzerinden yapmaktadır. Başlangıçta azap çektirmenin seyirlik bir şekilde yapılmasının nedeni, halka iktidarın gücünü göstermek olsa da, zamanla cezaların bir gösteri alanında sergilenmesi (seyirlik uygulaması) sırasında yaşanan ve iktidarın egemenliğini sarsan olaylar, kralın bu ilişkideki doğrudan rolünün bırakılmasını gerektirmiştir⁴ (Foucault, 1992, s. 71-80). Böylece Foucault, deliliğin tarihinde açıkladığı gibi, tıbbi bilincin deliliğin alanına girmesinin nedenine benzer bir analizle azap çektirmeden neden vazgeçildiğini ortaya koymaktadır. Yine sistemin içinden gelen ve iktidarın işleyişine ve amacına zarar veren bir unsurun varlığı, olgunun geri çekilmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Foucault'ya göre cezalandırma sisteminin yumuşamasında⁵, pozitif bilginin yerine iktidardaki güç odaklarının çıkarı ağır basmaktadır (Foucault, 1992, s. 91).

Bu iddiayı destekleyen bir diğer pratik, 18. yüzyıl ıslahatçılarının suçun yönelimindeki başat unsur olarak kabul edilen kralın konumunu tartışmaya açmalarıdır. Islahatçılara göre suç, krala karşı olan konumlanışından koparılarak toplumun huzuruna karşı bir eylem olarak tanımlanmalıdır. Yani yasaya karşı olan eylem, krala değil toplumun genel huzuruna karşı olan bir eylem olarak algılanmalıdır. Foucault suçun yönelimindeki/konumlanışındaki bu değişimi ekonomik, sosyal, politik düzeylerde yaşanan gelişmelerle açıklamaktadır (Foucault, 1992, s. 110-1). Örneğin 18. yüzyılda, ekonomik gelişmelere bağlı olarak suçun biçimi, niteliği ve yoğunluğu değişmiştir. Sanayileşen üretimin toplumun üyeleri arasındaki ekonomik dengesizlikleri ve yoksulluğu derinleştirmesiyle birlikte; hırsızlık, gasp gibi ekonomik suçlar artmıştır. Böylece suç kavramına yüklenen anlam da değişmeye başlamış ve artık doğrudan burjuvaziye yönelik bir tehdit olarak algılanmaya başlamıştır. Bu kapsamda burjuvazinin finansal varlığını koruyacak yeni bir yasadışılık tanımı üzerinden yeni bir ana akım suç hukuku ortaya çıkmıştır (Foucault, 1992, s. 102-9). Artık suça karşı

⁴ “Ve işte bu azap çektirme töreninden,....., hükümdarın iktidarından daha çok bu dayanışmanın güçlenmiş olarak çıkma tehlikesi vardı. Ve XVIII. yüzyıl ve XIX. Yüzyıl ıslahatçıları, infazların sonuçta yalnızca halkı korkutma kalmadıklarını unutmayacakları” (Foucault, 1992, s. 78).

⁵ Cezalandırma sisteminin yumuşamasının diğer nedeni yaşanan sosyo-ekonomik dönüşümlerle suçların niteliğinin değişmesidir (Foucault, 1992, s. 91).

verilecek cezalar kraldan ziyade temelde burjuvaziyi koruma amacına hizmet edecek şekilde düzenleneceğinden, ibretlik-azap çektirici cezalara ihtiyaç kalmamış⁶, bunun yerine bireylere nüfuz edici, caydırıcı bir ceza sistemine ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Artık önemli olan bireylerin suçtan kaçınmasını sağlamak olmuştur. Bunun sonucunda kralın suç-ceza diyalektiğindeki menfaati, mutlakıyeti ve keyfi takdir yetkisi de gerilemiştir. Öte yandan bu durumda cezalandırılan bedenin yerini ruh olgusu almıştır (Foucault, 1992, s. 114-25).

18. yüzyılda değişmeye başlayan ceza sisteminde, hapisanenin rolünü araştıran Foucault, öncelikle hapsedme işlevini icra eden kurumların 18. yüzyıldaki genel görüntüsünü sunmaktadır. Hapishane kurumlarının iktidarın keyfiliği ve despotluğuyla bağlantılı olarak görüldüğünden ilk aşamada bu kurumların kapatılmasına yönelik ideolojik itirazlar olduğundan bahsetmektedir. Foucault tüm bu itirazlara rağmen hapsedmenin, adli cezalandırmanın en genel biçimi olarak varlığını nasıl muhafaza ettiğini sorgulamaktadır (Foucault, 1992, s. 144-50).

17. ve 18. yüzyıllarda işlemekte olan çeşitli hapishane kurumlarının⁷, imgesel açıdan neleri temsil ettiğini araştıran Foucault, kurumların işleyişleri ve uygulamaları üzerinden hapsedtikleri öznedey—ve özne vasıtasıyla toplumda—değiştirmek ve dönüştürmek istediklerinin neler olduğunu tartışmıştır. Foucault, ilk hapsedme kurumlarının, ceza işlevinden ziyade siyasal ve ekonomik işlevleri olan araçsal bir yapı olduğunu savunmuştur. Böylece hapishane kurumlarının rolünü, gücü elinde bulunduran iktidar odaklarının çıkarıyla ilişkilendirmektedir. Hapsedme kurumları; zaman yönetimi, gözetim, sınav gibi uygulamalar üzerinden bunu sağlamaktadır. Zaman yönetimiyle beden kontrol altına alınmakta, gözetim ve sınavla eylemlerine yönelik veriler toplanmakta ayrıca bu iki olguyla öznenin eyleminin kontrolü, müdahale gerektirmeden sağlanmaktadır. Foucault'ya göre bu olguların varlığı

⁶ Bunun başka nedenleri de vardır: Üretim için daha çok sayıda insana ihtiyaç duyulması, insan haklarının gelişmesi gibi...

⁷ Amsterdam Rasphuis, Gand güç evi, İngiliz modeli ve Philadelphia modeli, Walnut Street'i incelemektedir (Foucault, 1992, s. 150-155).

hapsetmenin cezai işlevinin yanında ıslah işlevini de taşıdığını göstermektedir (Foucault, 1992, s. 150-8).

Bu dönüşüm, 18. yüzyıl ıslahatçıların önerdiği ceza sistemi ile hapsetmeye yönelik ceza sisteminin arasındaki farklıların karşılaştırılmasıyla daha rahat görülebilir. 18. yy. ıslahatçılarının ceza sistemi önerisi, bireyi temsil nesnesi olarak nesnelleştirmektedir. Ceza bireyin bedenine değil temsil ettiklerine uygulanmaktadır. Sokaklarda dolaştırılarak, suçlu ve cezası herkese ilan edilerek, cezası herkesin gözü önünde verilerek, bu temsiliyet sağlanmaktadır. Ancak hapsetme kurumlarında ceza bireyin bedenine, zamanına, eylemlerine, ruhuna uygulanmaktadır. Hapsetme kurumlarında suçlu kişi ahlaksal ve eylemsel açıdan dönüştürülmekte, ıslah edilmektedir. Bu ıslah etme politikası, kişinin mevcudiyetinin üzerinde tam kontrol sağlama üzerine kurulmuştur. Cezasını artık kapalı kapılar ardından çeken bireyin tüm zamanına, eylemlerine, düşündüklerine müdahale edilmektedir. Böylelikle hapsetme kurumlarının, suçun önlenmesinden ziyade bireyin makbülleştirilmesini amaçladığı söylenebilir (Foucault, 1992, s. 158-62).

Foucault buraya kadar üç farklı ceza sistemini—17.yüzyıl azap çekirme, 18. yüzyıl ıslahatçıları, hapsetme kurumları—ele alıp anlamları ve güç ilişkilerinde temsil ettikleri roller açısından ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişmelerle bağlantılı olarak incelemiştir. 18. yüzyıl sonunda aynı anda uygulanmakta olan bu üç ceza sistemini, iktidar teknolojisi olarak nitelendirmektedir. Onun cevap aradığı soru, bu üç iktidar teknolojisi arasından hapsetmenin nasıl ceza sisteminin (veya cezanın fiziki uygulamasının) başat unsuru olarak öne çıkabildiğidir (Foucault, 1992, s. 164).

Bunun nedeni hapsetmenin beden üzerinde kontrolü ve böylece bireyler üzerinde disiplini sağlamasıdır. Foucault, klasik dönemde bedenin iktidarın nesnesi ve hedefi olarak keşfedildiğini, ardından, bazı konjonktürel gereksinimlerin beden iktidarında yeni bir tahakküm modeli kurmayı zorunlu kıldığını savunmaktadır. Bu yeni tarz bedeni ekonomik açıdan daha üretken ve yararlı hale getirmeyi, siyasal açıdan da daha itaatkâr bir edime yöneltmeyi amaçlamıştır. Foucault bu yeni modele, disiplinler adını vermektedir. Bu disiplinlerin; okul, hastane, askeriye gibi farklı kurumlarda işler hale geldiğini söylemektedir. Ona göre bedenin siyasal ve ayrıntılı bir şekilde kuşatılması,

cezalandırma sisteminin hapsedmeyle olan bağımlı oluşturduğu şeydir (Foucault, 1992, s. 172-4).

Foucault'ya göre: “Disiplin, ne bir kurumla ne de bir aygıtla özdeşleşebilir: o bir iktidar tipi, iktidarı icra etmenin bir tarzı olup, koskoca bir aletler, teknikler, usuller, uygulama düzeyleri, hedefler bütünüdür, o bir teknolojidir” (Foucault, 1992, s. 356). Bu kapsamda disiplinin, icra edilme ilkelerini ve disiplini sağlayan düzenleyici unsurları; dağıtım sanatı, faaliyetlerin denetimi, oluşumların örgütlenmesi, güçlerin birleşimi olarak sıralamaktadır (Foucault, 1992, s. 175-211).

Foucault bu ilkelerin nasıl uygulandığını okul, hastane, fabrika gibi kurumların işleyişleri, mimarı tasarımları ve mekânsal düzenlenişleri üzerinden açıklamaktadır. Sözü edilen kurumların bu özelliklerini, bir iktidar tekniği olarak okumakta ve işlevlerini buna göre belirlemektedir:

Disiplinler “hücreleri”, “yerleri” ve “sıraları” örgütlerken, karmaşık mekânlar imal etmektedirler; bunlar hem mimari, hem işlevsel, hem hiyerarşikler, Bunlar sabitleştirmeyi sağlayan ve dolaşıma olanak veren mekânlardır; bireysel parçaları ayırmakta ve işlevsel bağlantıları kurmaktadır; yerleri belirlemekte ve değerleri işaret etmektedirler; bireylerin itaatini garantini altına almaktadırlar, ama aynı zamanda en iyi zaman ve hareket ekonomisini de garantilemektedirler. Bunlar kara mekânlardır: gerçekçiler, çünkü binaların, salonların, mobilyaların düzenlenişine hükmetmektedirler; ama aynı zamanda ülkeseldirler, çünkü kendilerini şu nitelermeler, değerlendirmeler, hiyerarşiler düzenlenmesinin üzerine yansıtılmaktadırlar. Demek ki ilk büyük disiplin işlemlerinden biri, karmaşık, yararsız veya tehlikeli kalabalıkları düzenli çokluklar haline dönüştüren “canlı tablolar”ın oluşturulmasıdır” (Foucault, 1992, s. 183).

Bir diğer disiplin işlemi olan faaliyetlerin denetimini, kurumsal düzeydeki eylemler üzerinden analiz eden Foucault, bireyin zamanını kontrol etme ve düzenleme vasıtasıyla bedeninin hem mekânsal açıdan nasıl kuşatıldığını hem de bu mekânın içinde faaliyetlerinin denetimiyle siyasal açıdan nasıl itaatkâr hale getirildiğini göstermektedir (Foucault, 1992, s. 185-94). Oluşumların örgütlenmesini ise askeriyede ve okullarda, bireyin gelişiminin nasıl takip edildiği üzerinden araştıran Foucault, bireyin davranışlarını, faaliyetlerini bir sonuç düzlemine sokan ve bu düzlem üzerinden faaliyet ekonomisi geliştiren sisteme ulaşmaktadır. Zaman çeşitli parçalara

bölünerek burada bireylere yerine getirmesi gereken faaliyetler belirlenmekte, birey bu faaliyetler de başarılı olursa bir ileri seviyeye geçmektedir. Böylece parçalanmış zaman bu yöntemle toplanmakta, bireyi kapasitesinin belirlenmesiyle iktidarın yararına kullanımı sağlanmaktadır. Güçlerin birleşimiyle de mekânlara dağıtılmış, zamanları denetlenen ve faaliyetleri birikimli hale getirilen bireylerin oluşturduklarını eklemleştirecek, her bir tekin sağladığı yararın toplamından daha etkin bir yarar sağlanabilmektedir (Foucault, 1992, s. 194-208).

Foucault, tasvir ettiği bu disiplinin 18. yüzyılda doğan yeni bir iktidar teknolojisi olduğunu savunmaktadır. Böylece disiplinsel iktidarın uygulanış biçimini kurumsal bir çerçevede, onun deyiimiyle mikro iktidar analiziyle ortaya koymuş olmaktadır. Disiplinsel iktidarın “neliğini” somut bir örnek üzerinden, somut örneğin analizini iktidar ilişkileriyle bağlantısı içinde analiz ederek ortaya koymaktadır. Argümanını tarihin içinde olmuş olanlardan yaptığı çıkarımlar üzerinden kurgulamaktadır.

Disiplinsel iktidar, ekonomik bir tarzla faaliyet gösteren, bedenleri hem nesnesi hem de icraatının aracı olarak konumlandırılan, çeşitli tekniklerle bireyi terbiye eden ve terbiye edilmiş bireyi kendi yararına kullanan iktidardır. Foucault iktidarın işleyebilmesi için gerekli olanları -mikro iktidar analizine paralel şekilde- şu şekilde belirlemektedir: “Hiyerarşik bakış, normalleştirici yaptırım, bunların bileşik hale getirilmeleri ve bu birleştirmelerin bu bileşime özgü olan sınav biçimi altında gerçekleştirilmesi” (Foucault, 1992, s. 214).

Foucault burada disiplinin, siyasal bir teknoloji olarak var olmasını sağlayan ilkeleri ortaya koymaktadır. Bunlar ona göre gözetim, yaptırım-norm ve sınavdır. Fiziki yapı, mimari ile kişiler sürekli gözetim altında tutulmakta ve zamanları yönetilmektedir. Kişilerin burada geçirdiği süredeki eylemleri kayıt altına alınmakta ve bu eylemlerinin sonucunda ödül ya da ceza verilmektedir. Bunlar, disiplinin sağlanması için gerekli olan araçlar olarak işlev görmektedir. Gözetim, disiplinin ekonomik bir şekilde sağlanmasına imkân vermektedir. Fiziki yapının avantajı sayesinde bireyler sürekli gözetim altında tutulmakta ya da tutulduklarını düşünmeleri sağlanarak herhangi bir yaptırıma ihtiyaç duymadan disiplin mümkün olmaktadır. Böylelikle kişilerin eylemleri suçla dönüşmeden kontrol altına alınabilmektedir. Kişilerin burada geçirdiği

vakit kayıt altına alınmakta ve eylemlerin sonucunda bir sınav uygulanmadır. Böylelikle kişiler sınav aracılığıyla bilgi nesnesi haline gelmektedir.

Foucault bu çıkarımlarına; disiplin kurumları olarak nitelediklerinin, mekânsal ve işlevsel analizlerini yaparak ulaşmaktadır. Disiplinsel iktidarın icra edilmesi için gerekenleri bu şekilde belirledikten sonra; tarihte, iktidar biçiminin değiştiğini açık bir şekilde gösteren anı işaret ederek çıkarımlarını doğrulamaktadır. Bu an; cüzzamlı ile vebalı' ya, iki salgın hastalığa karşı yöneltilen eylemlerin farklılaştığı andır. Foucault, aynı niteliğe sahip iki olguya iktidar tarafından yöneltilen eylemlerin farklılığı üzerinden yeni iktidar biçimini görünür kılmaktadır (Foucault, 1992, s. 245-50). Foucault'nun sözleriyle ifade edecek olursak;

Cüzzamlının sürgün edilmesi ve vebanın tutuklanması kendileriyle birlikte aynı siyasal düşü taşımamaktadır. Biri arınmış bir toplumun, diğeri disiplinli bir toplumun düşüdür... Veba o esnada disiplinsel iktidarın icra edilmesinin ideal bir şekilde tanımlanabileceği sınavdır...(Foucault, 1992, s. 249).

Foucault böylelikle bir yüzyıldan diğere tarihsel bir analiz üzerinden; öznenin kovulması, kovulan öznenin bireyselleştirmesi, sonra bunların kapalı mekânlarda dağıtılması, bu dağıtma işleminin çeşitli niteliklemlerle yapılmasıyla evrenselleşmesi, öznenin normal-anormal gibi işaretlemelerle denetlenecek ve düzenlenecek nesne haline getirilişi gibi 19. yüzyılda disiplinsel iktidarın başvurduğu yöntemleri belirlemiştir. Sonrasında iktidarın bu biçiminin mimarı yansıması olan “panoptikon”u inceleme altına almıştır (Foucault, 1992, s. 245).

Foucault yeni iktidar biçimini ortaya koymak için “panoptikon”u mimarı yapısı açısından incelemekte ve bu mimarı yapının buraya kapatılan üzerinde bıraktığı etkiden; iktidarı tasvir etmektedir. Çünkü ona göre “Panoptikon, şüphesiz bir mimarı biçimdir ve fakat özelde bir yönetim biçimidir; insanların zihinleri üzerinde zihinle iktidar uygulama şeklidir” (Foucault, 1992, s. 304).

Panoptikonun mimarı yapısı sayesinde kişi kendini gözetleyeni görememektedir. Ancak her an gözetlendiği hissini yaşamaktadır. Burada gücü elinde bulunduran yani iktidar, gardiyandır. Gardiyan kendini hiç göstermeden mahkûmun eylemlerini

denetim altına alabilmektedir. Burada bireyi kontrol altına alan ama bunu yaparken kendini doğrudan açık etmeden bir sistemi tasvir etmektedir. Böylece iktidar öznenin zihninde otomatikleşmektedir. Foucault, panoptikonu yani mimari ve düşsel bir yapı olarak algılanan şeyi; etkileri ve amaçlarıyla birlikte ele alarak siyasal bir teknoloji biçimi olarak görmektedir (Foucault, 1992, s. 252-62). Foucault iktidarı, iktidara yönelik düşüncelerini bu küçük ve önemsiz gibi görünen, analizlerde çoğu zaman göz ardı edilmiş kurumlar, yapılar ve bunların iktidarla olan ilişkisinden çıkarsamaktadır. Makro analizleri, mikro analizler yoluyla yapmaktadır.

Foucault asıl olarak bir yüzyıldan diğerine politik ve toplumsal yapılarda yaşanan dönüşümleri tarihsel açıdan resmetmektedir. Dönüşümü süreklilik veya gelişim görmemekte, bu dönüşümlerde ki farklılıklara odaklanmaktadır. Foucault burada oluşum halinden bahsetmektedir. Birbiriyle ilişkili olan, ancak her biri kendi özelinde işler halde bulunan yapıların—ekonomik, hukuki, siyasal, bilimsel—iktidar ile ilişkileriyle hem kendilerinin birer iktidar oluşunu hem de kendini aşan bir iktidara bağlanışlarını açıklamaktadır. Böylelikle iktidarın ne olduğunu kavramsal açıdan ortaya koyarken onu işlerliğini ve uygulanma biçimini kurumlar üzerinden göstermektedir.

Foucault, günümüz hapisane sisteminde var olanı tarihsel bir analizle ele almış ve onun disiplinsel iktidarla olan bağına kurmuştur. O analizinde hapishanenin tarihini değil disiplinsel iktidarın tarihini yapmaktadır. Çünkü ona göre hapisane de diğer disiplin kurumları—okul, kışla, hastane vb.—gibi iktidarın fiziki yansımasıdır. Ancak hapisane bunun tam görünür olanıdır. İktidarın kendini en çok yansıtabildiği yapıdır. Bu sebeple iktidar analizini bu kurum üzerinden yapmaktadır. Cezalandırma tekniklerinde hapishanenin başat rol haline gelmesinin tarihi üzerinden iktidarın gözetlemeye ve ıslaha yönelik tekniğinin nasıl geliştiğini açıklamaktadır.

Foucault'nun tarihe bakış açısı onun yöntemini anlamak için son derece önemlidir. Çünkü o analizini kendi tarih anlayışına uygun şekilde, tarihin görünür kılınmamışları üzerinden yapmaktadır. Sık sık tarihin büyük bir gelişme ve ilerleme anlatısı olarak görüldüğünü söylemektedir. Tarihe bu şekilde bir evrimci bakış açısının yanlışlığını *Deliliğin Tarihi* isimli eserinde de birçok defa dile getirmiştir. O hapishanenin tarihini,

soy kütük yöntemiyle yaparken ceza sistemindeki dönüşümü pozitivist ve hümanist bir bakış açısıyla ele almamaktadır. Bu dönüşümün iktidarla ilişkisini kurmakta, yönetme stratejilerindeki değişimle paralel şekilde dönüşümü açıklamaktadır. Foucault burada tarih anlayışına paralel bir şekilde, ceza tekniklerinin daha insanileşmesinin nedenin hümanist bir düşünceden çok iktidarla olan ilişkileri sonucunda değiştiğini ortaya koymaktadır.

Foucault'ya göre modern hapisane, modern iktidarın görünen yüzüdür. Beden siyaseti üzerine kurgulanan modern iktidarı, bedenlerin kontrol altına alındığı kurumların yapısı üzerine yaptığı analizlerle açıklamaktadır. Toplum içindeki farklı iktidar düzeylerinin ayrımsal bir analizini yapmaktadır. Onun söylemiyle bir hakikat tarihi yapmaktadır. Foucault'ya göre hakikat “Doğru kabul edilecek sözceleri her an ve herkesin dile getirmesini sağlayan prosedürler bütünüdür.” (Foucault, 2012, s. 177). Hakikat tarihini yapmak ise; hakikat iddiasında olan söylemlerin, bu söylemlerin oluşturduğu kavramsallaştırmanın hangi toplumsal-tarihsel ihtiyaçlara cevap vermek üzere ortaya çıktığının tarihini yapmaktır (Foucault, 2012, s. 19, 69-70).

Hakikatler, bir şeyi doğru-yanlış oyununa sokar. Bu doğru-yanlış oyununun meşruiyetini sağlayan söylemsel ve söylemsel olmayan pratikler oluşur. Bu söylemsel ya da söylemsel olmayan pratikler, o şeyi düşünce nesnesi haline getirir. Tarihsel süreç bu şekilde işler. Foucault buna sorunsallaştırma demektedir. Yani, insanı, özneye dönüştüren deneyimlerin oluşturulmasıdır. Delilik ve suç gibi olgular, insanın özneye dönüşmesinde önemli deneyimlerdir. O kendi yapıtlarını, bu sorunsallaştırma süreçlerinin tarihi olarak nitelemektedir. Bu sorunsallaştırma süreçlerinin tarihini yaparken kullandığı yöntemi anlamak için onun düşünce geleneklerinde kendini konumlandığı yeri belirlemekte yarar vardır. Foucault öznel deneyim sorunuyla ilgilenen fenomenoloji geleneğinin bu sorunu açıklamakta yetersiz kaldığını düşünmektedir. Ona göre öznel deneyimlerin niçin ve nasıl, ne verili bir insan doğasına atıf yapılarak ne de bu deneyimin ekonomik alt yapılara indirgenerek açıklanamayacağını söylemektedir (Foucault, 2014, s. 11-3).

Foucault, belirli bir sorunsallaştırma alanını, onun gerçekleştiği üç ana düzeyi; bilgi, iktidar ve etiği ele alarak analiz etmektedir. Deliliğin tarihi üzerinden açıklayacak

olursak; deliyi, aklın karşısına konumlandırın ve onu nihayetinde akıl hastalığı olarak niteleyen psikiyatri bilgisinin nasıl mümkün olduğunu, bu bilgisiyle ilişkisi içersin de tımarhane kurumunun nasıl oluştuğunu ve son olarak insanların kendisini deli olmak-olmamak üzerinden nasıl konumlandığını incelemektedir. Nihayetinde tüm bu süreçleri iktidarla olan ilişkisi içerisinde ele almaktadır. Yine delilik üzerinden örnek verecek olursak, bu sorunsallaştırmayı, kapatma uygulamasının analiziyle ele almıştır. Nitekim kapatma kurumları, iktidarla doğrudan ilişki içerisinde olan yapılardır. Aynı şekilde bu kurumu da ekonomik gelişmelerle ilişkisi içerisinde değerlendirmiştir (Foucault, 2014, s. 16).

Foucault bu analizleriyle kendi iktidar modelini geliştirmiştir. Ona göre iktidar bir baskı ve tahakküm aracı olmaktan oldukça ötedir. Varlığını sürdürmesi bu şekilde mümkün değildir. İktidarını sürdürmesi için bedenleri kontrol etmektedir ama bunu baskı ve tahakkümle ya da rızayla değil; kendi belirlenimleriyle oluşturduğu bedenler aracılığıyla. Bu belirlenmeyi de söylemsel ya da söylemsel olmayan pratikler sağlamaktadır. Ona göre 18. yüzyılın iktisadi dönüşümleri, bu şekilde bir iktidar modelini gerekli kılmıştır. Bu sebeple doğmakta olan yeni iktidar tekniğini de analiz etmektedir. Bunu deliliğin tarihinde, kapatma uygulaması ile tıbbileşmeye giden yolda geçen dönüşüm üzerinden, hapishanenin doğuşunda azap çektirmeden, hapsetme giden yolda yaşanan dönüşümler üzerinden açıklamaktadır. Bunun üzerine iktisadın etkisini göstermektedir. Böylelikle söylemsel pratiklerin nasıl iktidar ürettiğini göstermektedir. Burada söylemleri oluşturan tıp ve hukuktur. Söylemsel pratikler ise tımarhane ve hapishanedir.

Foucault, analizleriyle değişmez olarak kabul edilen bu belirlenimlerin, bu belirlenimlerle birlikte iktidar teknolojilerinin tarihselliğini göstermektedir. Onların değişmez yapılar olmadığını aksine tarih içinde kurgulanmış yapılar olduğunu bu sebeple ne kadar kırılabilir olduklarını göstermeye çalışmaktadır. Böyle insanı, kendi kipleriyle özneleştirilen bu şeylerin değiştirebilir olduğunu dolayısıyla insanın kendini bir özne olarak yeniden kurgulayabileceğini savunmaktadır. O tarihi olarak dayatılan bu kimliklerin reddedilmelerine olanak verecek teorik bilgi temelini sağlamaya çalışmaktadır. Kimliklere ahlaki, bilimsel dinsel vb. çeşitli temellerde yüklenen anlamlar ona yönelik pratiklerde hem belirleyici olmakta hem de bu pratiği meşru

kılmaktadır. İnsanlar, bu kimliklere yüklenen anlamları taşıyan pratikler sayesinde denetleme ve ıslaha konu olmaktadır. Ayrıca bu kimliği taşımayanlar da yine bu kimlikler aracılığıyla o olmaktan ve ona yönelen pratiklerden kaçınma eylemiyle kendini sınırlama davranışını göstermektedir (Foucault, 2012, s. 14-5).

Foucault, kimliklere yüklenen anlamları araştırmaktadır. Anlam ona göre insanların gündelik edimlerini belirler. Anlamlar, söylemlerin ve söylemsel pratiklerin iç ilişkilerinden doğarlar. Bu sebeple anlamın kaynağını ortaya koymaya çalışmaktadır. Bunu yaparken nedenselliği konu dışı bırakmaktadır. Anlamın kaynağını öznedede değil nesnel toplumsal formlarda aramaktadır (Layder, 2014, s. 135-136). Söylemin, ortaya çıkış ve değişme koşullarını, deliliğin tarihinde, bu söylemlerin iktidarla nasıl ilişki içerisine girdiğini de hapishanenin doğuşunda analiz etmiştir.

Foucault incelenen iki çalışmasında da hem belirli bir bilgi alanının hem de bu bilgi alanının öznesinin, güç ilişkileriyle bağlantısını araştırmaktadır. Böylelikle hem bilimsel yapılara bir eleştiri sunmakta hem de modern toplumun iktidar biçimlerini ve modern güç ilişkilerini ortaya çıkarmaktadır. Nesnel güç ilişkilerine vurgu çalışmalarının odağını oluşturmaktadır. Ona göre güç, güç iradesidir aslında. Yani eylemlerin üzerinde eylemde bulunmayı sağlayan şeydir. Merkezi ya da genel geçer bir güç tanımı yapmamaktadır. Aslında gücün ne olduğundan ziyade ne olmadığını tanımlamaktadır genellikle. Bu güç, değişkendir, tarihsellik içinde doğan ihtiyaçlara göre biçim değiştirir. Foucault bu sebeple özel güç biçimlerini spesifik olarak inceler. Nitekim hapishanenin doğuşu ve deliliğin tarihinde inceleme konusu olan disipline edici güçtür. Ona göre mutlak, disipline edici ve biyo-iktidar olmak üzere güç biçimleri bulunmaktadır. Bunlar belirli bir tarihsellikte, yapılarla ilişkisi içerisinde olmuşlardır. Güce ilişkin oluşturduğu bu temayı, iktidar ve bilginin karşılıklı bağımlılığı temasıyla ilişkilendirir. Bilginin söylem aracılığıyla kendini meşru kılması ve bilgiye sahip olan ile bilgidен yoksun arasında kurulan güç ilişkisi iktidarın sürmesini sağlayan teknolojiyi oluşturur (Layder, 2014, s. 138-40).

Bilginin, politik eleştirisi ona göre yapılması gereken şeydir. Hakikatin, belli bir bilgi alanının söylemin gücüyle ortaya çıkardığı doğrulama rejimlerinin hangi kural ve koşullara göre oluştuğunu ortaya çıkarmaktır (Foucault, 2015, s. 32). Günümüzde

verili olarak bulunan rasyonaliteyi, tarihin ilerlemeci ve evrimci bakış açısından soyutlayarak, meşruluğunu geçmiş söylem ve pratiklerle olan farklılıkları üzerinden sorgulamaktır. Tarihin süreksizliğini ortaya çıkarmaktır. Böylelikle bu süreksizliğin nedeni olan güç ilişkilerini de açık etmektir (Layder, 2014, s. 149).

3.3 Biyo-politika'nın Doğuşu ve Nüfusun Düzenlenmesi

Foucault araştırmalarında bilgi-iktidar-özne konuları üzerine yoğunlaşmakta ve bu konuların birbirleriyle olan ilişkilerini, birbirlerini oluşturma, kapsama ve belirleme gibi süreçleriyle ele almaktadır. Foucault kendi ifadesiyle “insanların özneye dönüştürme kiplerinin bir tarihini” incelemektedir (Foucault, 2014, s. 57). Foucault'nun analizlerini ve çıkarımlarını kavrayabilmek, çalışmalarını bir bütün olarak görmekten ve bu üç kavramın (özne-iktidar-bilgi) birbiriyle olan ilişkini anlamaktan geçmektedir. Bu doğrultuda Foucault'nun insanların özneye dönüştürülmesi sürecini belirleyen yönetsel iktidarın analizine odaklandığı *Biyo-politikanın Doğuşu* adlı eseri bu çalışma açısından incelemeye değer bir metodolojik metin olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmanın konusu sosyal hizmet disiplinin bilgisiyle yoksulluğun nesneleştirilmesi ve kurgulanan öznellikler aracılığıyla toplum düzenin iktidar lehine kontrol edilmesidir. Bu bağlamda Foucault'nun biyopolitika kavramsallaştırması ve nüfus üzerindeki kontörlün iktidarın elinde güçlü bir araç haline gelmesi bu çalışmanın konusuyla örtüşmektedir.

College de France'ta 1970 yılından 1984 yılına kadar verdiği derslerin bir bölümünün (1978-1979) notlarının bir araya getirilmesinden oluşan *Biyo-politikanın Doğuşu* eseri bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde öznenin iktidar temelinde belirlenmesinin dinamiklerini açıklamaktadır. *Biyo-politikanın Doğuşu* adlı eseri incelemeye başlamadan önce Foucault'nun bilgi-iktidar ve özne konularına dair bakış açısına kısaca yer vermek ve sonrasında bir önceki sene College de France'ta vermiş olduğu “güvenlik-toprak-nüfus” dersinin içeriğini genel bir çerçevede sunmak istiyorum.

Foucault, esasen iktidar kavramını negatif bir şekilde ele almaz. İktidarı; kısıtlayan, sınırlandıran ve baskı kuran bir şeyden çok; oluşturan, inşa eden ve düzenleyen olarak

görür (Oranlı, 2012, s. 5). Foucault iktidarın, bilgi alanlarıyla birlikte öznellikler kurguladığı üzerinde özellikle durur. İktidar, kurguladığı bu öznellikler (bireysellik ve kimlik olarak da ifade etmektedir) aracılığıyla öznelere istençlerini ve eylemlerini etkiler, hatta yönlendirir (Keskin, 2017, s. 706). İktidarlar günümüzde öznellikler üzerinden işlerliğini kazanmakta, yarattığı öznellikler aracılığıyla kendini yeniden inşa etmektedir. Bu durumda bireyin eylemlerindeki özgürlüğü ve özneliği tartışmalı hale gelir. Foucault dayatılmış olan bu öznellikleri kabul etmek yerine kendimizi, dolayısıyla özneliğimizi yeniden kurgulayabileceğimizi düşünmekte ve iktidar-özne ilişkisinin yapısal açıdan sorgulanması gerektiğini savunmaktadır: “Günümüzün siyasi, etik, toplumsal ve felsefi sorunu, bireyi devletten ve devletin kurumlarından kurtarmaya çalışmak değil; kendimizi hem devletten hem de devletle ilintili olan bireyselleştirme türünden kurtarmaktır” (Foucault, 2014, s. 68).

Foucault’ya göre iktidar mefhumu kendimizle kurduğumuz ilişkiyi etkilemekte hatta belirlemektedir. Kendimizle kurduğumuz ilişkiyi iktidar mefhumunun belirlemelerinden kurtarmanın ve özneliğimizi kendi belirlemelerimizle kurmamızın yolu da iktidarın tarihselliğini ortaya çıkarmaktan geçmektedir.

Foucault’nun tarihsel analizinde, insanları özneye dönüştüren üç ayrı nesneleştirme biçimi öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, öznenin bilim alanında nesneleşmesini sağlayan filoloji, dilbilimi gibi araştırma alanlarının incelenmesidir. İkincisi, ‘bölücü pratikler’ olarak adlandırılan somutluklarda öznenin nesneleşirmesinin incelenmesidir. Bölücü pratikler, öznenin hapisane ve benzeri kapatma kurumlarında nesneleştirilmesidir. Bu uygulama pratikleri öznenin herhangi bir şey hakkındaki kipini belirleyerek iktidarın tesis edilmesine hizmet eder. Deliliğin tarihini ve hapisanenin kuruluşunu ele aldığı analizleri buna örnek verilebilir. Son olarak da insanların bu tür söylemsel ve söylemsel olmayan pratikler aracılığıyla kendileriyle kurduğu ilişkilerin belirlenmesi ve kendilerini özneye dönüştürme biçimlerinin incelenmesidir (Foucault, 2014, s. 58).

Foucault’ya göre insan, belirli bir deneyim kümesiyle kurduğu ve bu deneyimi kendi deneyimi olarak görmesini sağlayan bilinç ilişkisi sonucunda bu deneyimin öznesi konumuna gelir. Kimlik, insana atfedilen bu deneyimler kümesidir. Belirli bir

deneyimle kurulan bilinç ilişkisi sonucunda bu deneyim kişinin öznel deneyimi olacaktır. Kişi bu deneyimi, kendi öznel deneyimi olarak kabul ettiğinde söz konusu deneyim kümesinin oluşturduğu kimliğin öznesi olma konumunu kabullenmektedir. Foucault'ya göre kimlik ve öznellik kavramlarının doğal veya özsel bir anlamı yoktur. Bu kavramlar siyasanın içindedir ve siyasanın işlerliğini sağlayan araçlardır. Kimlikler bazı değerler açısından kabul görme düzeyinde kategorize edilebilir. Bir başka ifadeyle ahlaki, dinsel, toplumsal vb. temellerde olumlu ya da olumsuz olarak sınıflandırılabilir. Bu kategorizasyon, belirli pratiklere ve bu pratiklerin gerçekleştirilmesi için gerekli olan kurumlara meşruiyet sağlayabilir. Deliliğin söylemsel pratikler aracılığıyla dışlama mekanizmasına dâhil edilmesi ve kapatma kurumlarının bu söylem üzerinden meşruiyetinin oluşması buna örnek verilebilir. Kişi bir kimliğin öznesi olmayı kabul ettiğinde, kimliğe ait sınıflandırmalara tabi olan ve olumsuz olarak görülen davranışları sergilemeyi kendi isteğiyle reddedecek, bir nevi kendi negatif özgürlüğünü gönüllü olarak sınırlayacaktır (Keskin, 2017, s. 704-5).

İktidar ilişkileri açısından bunun anlamı şudur: Kimlikler belirli güç odakları tarafından belirli durumlarda sakıncalı veya kabul edilemez olarak sınıflandırılır. Bu sınıflandırmalarının her birinin kendi içinde bir amacı vardır ve sınıflandırılan kimlikler kendi içinde belirli eylemleri dışlarlar. Dolayısıyla kişi kabul edilemez olarak gördüğü belli bir kimliği dışlarken, negatif olarak tanımlanmış ve yapılmaması gerekenler üzerine kurulmuş başka bir kimliği kabul etmek zorunda kalır: “Belli kimliklerin sakıncalı, yanlış veya arzu edilemez olarak sınıflandırılması, bu sınıflandırma ile ilgili taraflarca uygun bulunduğu ve kabul edildiği sürece, dolaylı olarak başka bir kimliği dayatmanın yolu olarak görülebilir”. İktidar yapılmaması gerekenleri tanımlarken bu eylemlere ciddi bir yasak getirmez ancak bu eylemlerin yapılmasının yükümlülükleri yapan açısından ağırdır. Kendisini bu sınıflandırılmış kimliklerle özdeşleştirmek, bu sınıflandırmaları kurgulayan mercilerin denetim ve güdümlenmesini kabullenmek demektir. Dolayısıyla kimliklerin sınıflandırılması, tarif edici bir süreç olmaktan öte tasnif edici bir süreçtir. Bu süreç kişileri, toplumsal müdahaleye açık hale getiren ve ayrıca eylem alanını sınırlayan bir niteliktedir (Keskin, 2017, s. 705). Buradan anlaşıldığı üzere yoksulluk bir kimliktir: İktidar toplumu çeşitli sınıflara tasnif ederek yoksulluğu bir kimlik haline getirmiştir.

Foucault, öznel deneyimlerin tarihte belirli ihtiyaçlara cevap vermek amacıyla kurgulandığının üstünde durur. Filozof her kavramı tarihte kendi tekilliği içerisinde değerlendirmemiz gerektirdiğinin altını çizer. Analizlerini tarihsel bir izlekte gerçekleştiren Foucault yöntem ilkesi olarak evrensel ve ideolojik açıklamaları ve genel ön kabulleri reddeder (Keskin, 2017, s. 707). Bu yöntemsel duruş, öznel deneyimlerimizi değiştirebilmemizin ve öznelliğimizi yeniden kurgulamamızın ön koşuludur. Böyle bir yöntemsel ilkedan hareketle Foucault, özne sorununu pratiklere yönelerek açıklamayı tercih eder. Foucault'ya göre öznel deneyimler ve kimlikler sorunsallaştırmalar aracılığıyla oluşturulup geliştirilir ve dönüştürülür (Keskin, 2014, s. 13).

Sorunsallaştırma, ne önceden var olan bir nesnenin temsil edilmesi anlamına gelir ne de söylem yoluyla var olmayan bir nesnenin yaratılması anlamına. Sorunsallaştırma, herhangi bir şeyi doğru ve yanlış oyununa sokan ve onu (ister ahlaki düşünce biçiminde, ister bilimsel bilgi, isterse siyasi analiz, vb. biçiminde olsun) bir düşünce nesnesi olarak kuran söylemsel ya da söylemsel olmayan pratikler bütünüdür (Foucault, 2014, s. 86).

Foucault'nun terminolojisinde önemli bir yer tutan sorunsallaştırma nosyonunu (Foucault, 2014, s. 85), bir başka önemli kavramı olan “hakikat oyunları” (Foucault, 2014, s. 241) üzerinden detaylandırmak yararlı olabilir. Foucault'nun sorunsallaştırmanın bir tezahürü olarak gördüğü doğru ve yanlış oyunu veya hakikat oyunları olarak kastettiği durum, insanın tarihsel bir biçimde düşünce nesnesi olarak kuran ve ona belirli doğrulukların/hakikatlerin eklemlenmesini sağlayan bir araçtır. Böylece öznel deneyim; tarihin belirli bir anında ve belirli bir yerinde, söylemsel ve söylemsel olmayan pratikler aracılığıyla bir davranış biçiminin doğru yanlış oyununa sokularak söyleme eklemlenmesi ve söyleme ait önermelerin nesnesi haline gelmesiyle kurulur (Keskin, 2017, s. 709). Hakikat oyunları aracılığıyla insanın varlığı, bir deneyim—düşünülmesi gereken bir şey—olarak kurulmakta ve “sorunsallaştırılmaktadır”. İnsanın varlığının sorunsallaştırılması, onun hakkında belirli hakikatlerin üretilmesini mümkün kılmaktadır. Foucault'nun eserleri işte bu sorunsallaştırma süreçlerinde kullanılan söylemsel ve söylemsel olmayan pratiklerin analizine odaklanmakta, bu iki ekseni hem ayrı ayrı hem de birbirleri ile olan ilişkileri kapsamında ele alıp değerlendirmektedir.

Foucault'ya göre öznel deneyimlerin kurulmasını sağlayan söylemsel ve söylemsel olmayan pratiklerin merkezinde bir iktidar alanı vardır. Bu iktidar, insanı ve onun yaşamını nesneleştirebilen, yeni kimlikler kurulmasını sağlayacak kadar üretken ve bu kimlikler aracılığıyla insanı yönetebilecek tekniklere sahiptir (Keskin, 2014, s. 16).

Bu iktidar biçimi bireyi kategorize ederek, bireyselliğiyle belirleyerek, kimliğine bağlayarak, ona hem kendisinin hem de başkalarının onda tanımak zorunda olduğu bir hakikat yasası dayatarak doğrudan gündelik yaşama müdahale eder. Bu, bireyleri özne yapan bir iktidar biçimidir (Foucault, 2014, s. 63).

Böylece 18. yüzyılın iktisadi dönüşümleri ile ortaya çıkan modern iktidarın disipline edici mantığının yeniden bir dönüşüm geçirdiğini gözlemlemekteyiz. Bir önceki bölümde Foucault'nun ortaya koyduğu bu mantık; cezalandırma, kapatılma, gözetleme gibi kavramlar üzerinden ele alınmış, insan bedenini ıslah etme üzerine kurulu disiplinsel iktidar analizi üzerinden ortaya konmuştu. Bu iktidar anlayışında, dışlanan ve anormalleştirilen insan bedenini ıslah etmeye yönelik yönetim teknolojileri uygulanmaktaydı. Bu yönetim teknolojilerinin, bireysel insan bedeninden toplumsal bedenin tamamına—tüm nüfusa—yönelmesi ile yeni bir iktidar biçimi doğmaktadır. Batı toplumlarında hâkim olan, yaşamı konu alan ve onu desteklemeye yönelik teknikler kullanan bu yeni üretken iktidar formunu Foucault, “biyo-iktidar” olarak adlandırır (Özdemir, 2021, s. 122). Dolayısıyla Foucault'nun iktidar analizinde yeni bir iktidar biçiminin doğduğuna şahit olmaktayız. Foucault, iktidarın yöneldiği nesnenin ve yönetim tekniklerinin süreç içinde değiştiğine dair bulgusuyla, biyo-iktidar olarak bahsettiği yeni iktidar biçimine ulaşmaktadır. Bu çıkarım Foucault'nun iktidar kavramını analiz ederken, tek bir ideolojiden yola çıkmadığı için analizinin, her yeni bulguda ve bilgide yeniden şekillendiğini keşfetmemizi sağladığı için değerlidir.

Foucault bu yeni iktidar biçiminden ilk defa 1976 yılında verdiği “Toplumunu Savunmak Gerekir” başlıklı dersinde bahsetmektedir (Foucault, 2002, s. 248-9). Sonrasında 1978'de işlenen “Güvenlik, Toprak, Nüfus” dersinde biyo-iktidar kavramını daha detaylı ele almaktadır. Foucault'ya göre 19. yüzyıldan itibaren siyasal iktidar, insanı canlı bir varlık olarak sorunsallaştırmaktır. Böylece yaşama dair sorunlar, siyasal iktidarın da ilgilendiği temel bir meseleye dönüşmesine neden olmaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak yaşamın düzen için önemli bir kıymete dönüşmesiyle birlikte,

hükümlerler yaşamı sonlandırma kudretindeki mutlaklığı kaybetmektedir. Foucault'nun, "hükümlerlik iktidarından yaşam üzerindeki iktidara: yaşatmak ve ölmeye bırakmak" (Foucault, 2002, s. 245) olarak ifade ettiği bu anlayış, yaşamın daha etkin yönetilmesi gerekliliği fikrini temel almakta, yaşamı sorunsallaştıran bu yeni iktidar biçimi ise biyo-iktidar olarak tezahür etmektedir.

19. yüzyılın en temel olaylarından biri, yaşamın iktidar tarafından göz önüne alınması diyebileceğimiz şeydir: bir anlamda, canlı varlık olarak insan üzerinde bir iktidar kurma, biyolojik olanın bir devletleştirilmesi ya da en azından biyolojik olanın devletleştirilmesi diyebileceğimiz bir şeye götüren belirli bir eğilim oldu (Foucault, 2002, s. 245-6).

Yaşam üzerine ortaya çıkan bu yapısal politika değişimini iktidar mekanizmaları, teknikleri ve teknolojileri düzeyinde araştırmayı öneren Foucault, şu çıkarımlara ulaşmaktadır:

18. yüzyılın ikinci yarısı boyunca, sanırım, bu kez disiplinci olmayan, başka bir iktidar teknolojisi olan yeni bir şeyin ortaya çıktığı görülüyor... Disiplinci olmayan bu yeni iktidar tekniğinin uygulandığı yer, -bedenle ilgilenen disiplinden farklı olarak- insanların yaşamlarıdır ya da dahası, şöyle diyelim, beden-insanla değil de, yaşayan insanla, canlı varlık insanla; hatta, bir anlamda, tür-insanla ilgilenir.... 18. yüzyılda temeli atılan, insan bedeninin anatomo-politiğinden sonra, bu yüzyılın sonunda, artık insan bedeninin anatomo-politiği olmayan, ama insan türünün "biyo-politiği" olarak adlandıracağım bir şeyin belirlediği görülür (Foucault, 2002, s. 248).

Foucault'nun 1979 yılındaki "Biyo-politikanın Doğuşu" isimli dersi, söz konusu kavram üzerine gerçekleştirdiği araştırmalarının devamı niteliğindedir. Zira dersin başlığı, araştırma girişiminde bulunulan sorunu tam olarak betimlemektedir (Sennelart, 2015, s. 282). Ancak bu esnada belirtilmelidir ki Foucault, yapmaya giriştiği şeyi tam olarak açıklamak için dersin başlığını yönetimsellik tarihi olarak seçeceğini itiraf ederek, açıklamalarındaki kavram setlerini terminolojik bir dönüşüme uğratmaktadır (Foucault, 2013, s. 97). Böylece yönetimsellik adlı popüler kavramından, 1978 senesinde verdiği derslerin dördüncü oturumunda ilk kez bahsetmektedir (Foucault, 2002, s. 245).

18. yüzyılda ortaya çıkan ve nüfusu hedef alan bu yeni iktidar biçimini araştırmak için ilk olarak; kullandığı teknolojilerin diğer iktidar biçimlerindeki tekniklerden farkını

ortaya koymaya çalışan Foucault, çıkarımını “güvenlik teknolojisi” olarak adlandırmaktadır. Sennelart (2015) Foucault’nun güvenlik teknolojisini kavramını şu şekilde tanımlar: “Foucault bu güvenlik teknolojisini, hükümdarın klasik çağa kadar toprağının emniyetini sağladığı mekanizmalara karşıt olarak düşünür”. Toprak ve nüfus fenomeni araştırmanın karşıt kutuplarını oluşturur. Foucault, toprağın yönetiminden nüfusun düzenlenmesine nasıl geçildiğini, bu dönüşümün yönetsel pratikler üzerindeki etkisini ve bunları düzenleyen akılsallığın ne olduğunu tespit etmeye çalışır (Sennelart, 2015, s. 283).

Foucault’nun güvenlik teknolojisi ile nüfus arasındaki ilişkiyi çözümleme sürecindeki araştırması, onun çalışmasında bir nevi yön değişimine sebep olmuştur. Bu tespiti hem Foucault’nun kendisi hem de Sennelart gibi Foucault uzmanları yapmaktadır (Foucault, 2013, s. 97; Sennelart, 2015, s. 272). Daha açık bir ifadeyle güvenlik, toprak, nüfus sorunsallaştırmasının yerini güvenlik, nüfus ve yönetim anahtar kavramlarının aldığı görmekteyiz. Foucault’ya göre 17. yüzyılda kameralizm ve merkantalizmle birlikte yönetimde ekonomik unsurların önemli olması, her şeyi dönüşüme uğramıştır. Bu noktada nüfus artık politik iktidar için bir ilke olmaktadır. Böylece politik bir mesele haline alan nüfusun 18. yüzyıldan itibaren anlamı değişmektedir. Eskiden hukuki-politik bir kavram olarak anlamlandırılan nüfus artık “bir idarenin bir yönetimin teknik-politik nesnesi” olarak algılanmaya başlamaktadır (Foucault, 2013, s. 63-4). Nüfusla ilgili güvenlik düzeneklerinin analizi böylece Foucault’yu yönetim kavramını araştırmaya sevk etmektedir. Ancak filozofun bu araştırmasında, yönetim sorunsalının kapsamındaki genişlik nedeniyle yalnızca devlet yönetiminin tanımını ilgilendiren boyutlara—yani yönetimin politik biçimine—odaklanmakla yetineceğini vurguladığını belirtmeliyiz. Foucault bu çerçevede yönetim kavramını “iktidarı ekonomi formunda ve modelinde uygulamak” anlamında kullanmaktadır: “Ekonomi kelimesi 16. yüzyılda bir yönetim biçimini belirtiyordu, 18. yüzyılda ise, ... yönetim için bir müdahale alanını, bir gerçeklik düzeyini belirtmeye başlar. İşte yönetmek ve yönetilmek budur” (Foucault, 2013, s. 77-86).

Foucault, yönetim sanatının bu şekilde kavramsallaştırmasının önünde hükümlerliliğin işleyişi sorununun ve ailevi modelin engel teşkil ettiğini savunmakta, “yönetim sanatı kendine özgü boyutu” bu sebeple bulamamaktadır. Yönetim sorununun, nüfusa özgü

sorunların algılanmasıyla ve ekonomi adı verilen⁸ düzeyin yalıtılmasıyla kendine özgü boyutunu bulduğunu belirtmektedir. Böylelikle nüfusun, yönetim için düşünülmesi gereken bir nesne haline gelişini gösterebilmektedir. Foucault “kısacası bir yönetim sanatından politik bilime geçiş, hükümlerlik yapılarının hâkim olduğu bir rejimden yönetim tekniklerinin hâkim olduğu bir rejime geçiş, 18. yüzyılda nüfusun ve dolayısıyla ekonomi politiğin doğuşu etrafında meydana gelir” (Foucault, 2013, s. 93-5) sözleriyle, yönetim sanatının artık politik bir bilim olduğu çıkarımını sunmaktadır.

Bu argümanın felsefi temellerini ortaya koymak yararlı olacaktır. 18. yüzyılda tanrı merkezli dogmatik bakış açılarının terk edilmesi ve hakikatin akıl yoluyla yapılan analizler sonucunda bulanabileceğine dair anlayışın hâkim olmasıyla birlikte yeni toplumsal ve siyasi formasyonlar oluşmaya başlamıştır. Orta Çağ düşünce sisteminin terk edilmesiyle birlikte, toplumsal ve siyasal örgütlenmeleri şekillendiren geleneksel bağlar çözülmeye başlamıştır. Toplumsal ve siyasi örgütlenmelerin ilkesi olan cemaat, statü, din birliği, soy gibi kavramların yerini birey, duygudaşlık gibi parametreler almıştır (Erdoğan, 2009, s. 5). Düşünsel zemindeki değişimle birlikte aynı zamanda Avrupa’da yaşanan endüstri devrimleri, toplumsal ve ekonomik ilişkileri köklü bir değişime uğratmıştır. Tüm bu değişimlerle birlikte yönetim pratiğinin ekonomi temelli akılsal düzlemde yeniden temellendirmesi gerektiği fikirleri gündeme gelmiştir.

Foucault’ya göre yönetim pratiğinde belli bir akılsallık türünün ortaya çıkışının ilk örneği, devlet akli ilkesinin yönetim alanına entegre edilmesidir. 16. yüzyıla denk düşen bu akılsallık türünün ilkesi devlettir. Yönetim pratiğinin yöntemleri, devleti sağlam ve kalıcı kılacak şekilde akılsallaştırılmaktadır. Devlet akli ilkesine göre yönetimde, devlet özgül ve özerk bir yapı olarak tanımlanmaktadır. Foucault’ya göre devletin bu özgül özerkliği, somut yönetim biçimlerinde ve bu yönetim biçimlerine ilişkin kurumlarda ifadesini bulmuştur. Devlet akli ilkesinin ifadesini bulduğu yönetim biçimleri merkantilizm, polis devleti ve Avrupa dengeleridir (Foucault, 2015, s. 6-8). Kısaca devletin ekonomik biçimi merkantilizmdir; iç politikada iktidar polis devleti

⁸ Burada ekonomi 16. yüzyılda tanımlandığı haliyle kullanılmaktadır. Bkz. Foucault, 2013, s. 85

biçiminde şekillenmektedir; dış politikada ise komşu ülkelerle barışın kalıcı hale getirilmesi için denge politikası güdülmektedir.

Bu çalışmanın konusu bağlamında yönetimde yaşanan değişimi görebilmek açısından polis devletine biraz daha yakından bakmak iyi olur. Polis devleti, iç politikada sınırsız bir müdahale alanına sahiptir. Polis devletinin, sınırsız müdahale alanı karşısında gelişen telafi mekanizmalarından olan hukuk; devleti, dıştan sınırlayıcı bir etkiye sahiptir. Öte yandan liberaller, polis devletini meşruluktan ziyade yönetimin aşırılığı sorunu üzerinden eleştirmektedir. Polis eleştirisinin ekonomik analizle ele alınması, devletin içten sınırlanmasını mümkün kılmış ayrıca nüfus, ekonomi, özgürlük ve hukukun yönetimdeki anlamını değiştirmiştir. Nüfusun bir tebaa olarak değil, kendi doğal yasaları olan bir alan olarak ele alınışı, yönetimin eylemlerinin bir bilim olarak varlık gösteren ekonomiye dayandırılması gerektirdiğine dair tezi hegemonikleştirmiş, böylece politik icraatın işlevinin ekonomi ve nüfusun doğal fenomenlerini korumak olduğuna dair anlayış gelişerek yeni bir yönetim sanatının doğmasını sağlamıştır. Sonuçta polis devletinin sınırlanması meselesi üzerinden, 18. yüzyılda yönetim sanatında önemli bir dönüşüm gerçekleştiği görülmektedir (Foucault, 2013, s. 304-9).

Yönetimin, nüfusu ekonominin ilkelerine göre yönetebilmek anlamına doğru evrilmesi süreci, hedefi nüfus olan ve temel mekanizması güvenlik mekanizmaları olan bir yönetsel idareyi ifade etse de bu ne hükümlanlığın ne de disipline dayalı iktidarın ortadan kalktığı anlamına gelmez. Burada birinden diğerine geçişten ziyade, aslında hükümlanlık, disiplin ve yönetsel idareden oluşan bir üçlü diyalektik söz konusudur. Tüm bu analizleri sonucunda nihayet 'yönetsellik' kavramına ulaşan Foucault, yönetsellik kavramından "üç şey anladığımı" söylemektedir. Birinci olarak, hedefi nüfus olan bilimselliğini ekonomi politikte bulan ve mekanizma olarak güvenlik düzeneklerinin kullanıldığı bütünü kasteder. İkinci olarak bu yeni iktidar tipinin, hükümlanlık ve disiplin iktidarlari üzerindeki egemenliğinin sürmesi eğilimini kasteder. Son olarak ve en önemli anlamıyla, "Orta Çağ'daki adalet devletinin 15. ve 16. yüzyıllarda idari bir devlete dönüştüğü, yavaş yavaş yönetselleştiği" sürecin sonucunu kasteder (Foucault, 2013, s. 95-8).

Foucault bu noktadan sonra (modern) devletin yönetimselleşmesinin soy bilimini yapmaya girişmektedir. Foucault'ya göre insanların yönetilmesi anlamındaki yönetim anlayışı, dini kurumlar temelli bir yönetim tarzı olan Hristiyan pastorallığı ile başlamıştır. İnsanların politik yönetimine geçiş ise, devlet aklına göre yönetme sanatıyla mümkün olmuştur. Devlet aklına göre yönetimin somut biçimlerinden olan polis devleti, zamanla liberal hegemonyaya evrilmiştir. Böylece liberalizm, biyopolitik düzenleme mekanizmalarının akılsallığı olarak kendini göstermeye başlamıştır (Sennelart, 2015, s. 286-7).

Toplumsal düzen problemi karşısında liberalizmin çözümü, kısmen bu sorunu hukuka devretmekti: Düzen, hukukun krallığı haline geldi. Bu yeni liberal anayasacılıkta polis devleti yerini kanun hâkimiyetinin, vatandaşların aşırı devlet müdahalesinden ve polis gücünden koruyacağı bir haklar sistemi üzerine bina olan güven devletine bırakıyordu. Artık ortak mutluluğu gerçekleştirmek için sınırsız güçlerle donanmış umumi bir kuvvet olmayan polis açıkça tarif edilmiş yetkilerle ve çok daha sınırlı bir güç olarak yeniden kavramsallaştırıldı. Yoğunlaştığı şey ise iç güvenliğin sağlanması (düzenin korunması) oldu. Böylece liberal devlet, refah ve idare gibi geniş içerikli görevleri polisten kopardı” (Neocleous, 2013, s. 82).

Foucault, “Biyo-politikanın Doğuşu” isimli dersinin nerdeyse tamamını, ulaştığı bu teze—liberalizmin, biyo-politik düzenleme mekanizmalarının politik akılsallığı olması konusuna—ayırır. Ona göre biyo-politika: “18. yüzyıldan itibaren, yönetim pratiği nüfusu oluşturan canlıların karşılaştığı sorunları (sağlık, hijyen, doğum oranı, yaşam süresi, ırklar...) akılsallaştırma çabasıydı... Bu sorunlar, içinde oluşup keskinleştikleri politik akılsallıktan bağımsız ele alınamaz” (Foucault, 2015, s. 282).

Foucault'nun odaklandığı husus, devlet analizinin ekonomi üzerinden yapılışını mümkün kılan koşulların ne olduğudur. Bu nedenle liberalizmin var oluş koşullarının araştırılması, onun önceliği haline gelmektedir. Araştırmasına, ekonominin bir hakikat olarak ortaya çıkmasını sağlayan entelektüel aracı belirlemekte başlar. Bu araç ekonomi politiktir (Foucault, 2015, s. 265). Ekonomi politığın bir bilim olarak ortaya çıkışıyla birlikte ekonominin anlamı da değişmiştir. 18. yüzyıla kadar bir yönetme biçimini ifade eden ekonomi kavramı artık yönetimin müdahale etmesi gereken bir alanı ifade etmektedir. Ekonomi, bir gerçeklik sahasına dönüşmektedir.

Ekonomi politik, yönetim pratiklerinin etkileri üzerine yoğunlaşmayı gerektirmiştir. Foucault, bir bakıma yönetim pratiğine izin verenin onu meşru kılanın ne olduğu yerine bu pratiğin sonuçlarının ne olacağına odaklanır. Pratiğin meşruluğunu, ilkesel haklara değil etkilerine göre ölçmektedir. Meşruluğun etkiye göre ölçümü, ilkesel hakların devre dışı kalması; yönetim eyleminin kendine has bir doğası olduğunun keşfidir. Böylelikle yönetimin meşrutiyetinin sorgulanmasının aracı olan doğa mefhumu, ekonomi politiğin ortaya çıkışı ile birlikte radikal bir şekilde değişmiştir. Yönetimin pratiği, artık yönetimselliğin konularının ve işleyişinin doğasına göre ayarlanmaktadır. Bu doğaya uygun davranmadığı takdirde, yönetim başarısız olacaktır. Dolayısıyla yönetim pratiğinin ilkesi artık meşruluk değil başarı olarak konumlanmaktadır. Yönetim eyleminin nesnelere doğasını ihlal etmesi, onun kötü olduğunun değil cahil olduğunun göstergesidir. Bu sebeple yönetim ne kadar yönetmesi gerektiğini asla bilemez. Yönetimin azami-asgari ilkesine göre kendi kendini kısıtlaması gerekmektedir. Nitekim bu hakikat ilkesiyle yönetimin kendisini sınırlama meselesi, politika çağının belirleyici unsuru olan hakikat rejiminin kurulmasını sağlamıştır (Foucault, 2015, s. 15-9).

Burada Foucault'nun bahsetmek istediği, 16. ve 17. yüzyıllarda uygulanan gümrük tarifeleri, vergi yönetmelikleri vb. pratiklerin, ekonomi politikle birlikte tek bir akılsallık düzleminde birleşmesidir. Bu akılsallık, yönetim pratiğinin doğru ve yanlış ayırımına tabi tutulmasını sağlayan bilginin varlığı ile kavranabilir mekanizmaların oluşmasını sağlamıştır. Ekonomi politikle sağlanan bilgi bütünlüğü, yönetim pratikleriyle birleşmiştir: “Dolayısıyla yönetim faaliyetinin büyük bir kısmı yeni bir hakikat rejimine geçmiştir”. Foucault'ya göre hakikat rejimi, içten sınırlama anlayışının başat ilkesidir (Foucault, 2015, s. 20).

Foucault'nun burada yönetim biçimindeki dönüşümün arkasındaki akılsallığın temel ilkelerini saptamaya çalıştığını görmekteyiz. İçten kısıtlamanın hangi koşul ve şartlarda geliştiğini, neleri gerektirdiğini, neye tekabül ettiğini, bir nevi oluş koşullarını incelemektedir. Sonrasında, “bilgisini üretmeyen bir iktidar yoktur” anlayışından hareketle bu dönüşümü sağlayan entelektüel aracı ve onun özelliklerini belirleyerek ilerlemektedir.

Foucault'ya göre biyo-politikanın anlaşılması için öncelikle, ekonomi politikle birlikte; ekonominin bir hakikat olması, bilme-hakikat rejiminin pratiklerle bir araya gelmesiyle bilme iktidar düzeneğini yaratması konusunun incelenmesi gerekmektedir. Foucault, 18. yüzyılda ana akım haline gelen liberal yönetim sanatının hakikat sahasını incelemeye alır. Liberalizmi, “devlet aklına karşı gelen ya da temel ilkelerine dokunmasa bile onu kökten bir değişikliğe uğratan” (Foucault, 2015, s. 23) sistem olarak tanımlar ve böylelikle yönetimin icrasının nerede ve hangi durumlarda sınırlandıracağını söyleyen dolayısıyla bir doğrulama sahası olarak işleyen mekanizmayı ortaya koyar. Ona göre bu mekanizma piyasadır. Nitekim 18. yüzyılda yönetimin aşırılığı sorunu en çok piyasayı ve piyasa ilişkilerini tehdit ettiğinde gündeme gelmiştir (Foucault, 2015, s. 28-30). Piyasa ile yönetimin icraatının ilişkisi ve bu ilişkiyi belirleyen fenomenler yeni yönetim biçimini anlamlandırmada önemlidir. Liberal yönetimsellik, yönetim icraatının piyasa ilkesi zemininde kısıtlanması gerektiğini öngörmektedir. Biyo-politika ise yönetim icraatının alanın liberal demokrasi ve piyasa temelinde belirlenmesiyle ortaya çıkar. Denetim, polis devletinin kontrolünden çıkıp başka kurumlar aracılığıyla ve nüfusun türlü biçimlerde kontrol altına alınarak sağlanmaya başlanmıştır. Nüfusun artık sayısal bir çokluğa değil yaşayan bir bütüne tekabül etmektedir. Nüfusun yaşatılması için yönetimin buna uygun dizayn edilmesi gerekmiştir. Sosyal hizmetler de yönetimin bu yeni tasarımında önemli bir işleve sahip olmuştur.

18. yüzyıla kadar hukuki bir mekanizma olarak işleyen piyasanın bir hakikat sahasına dönüşmesiyle yönetme üzerine doğrulama rejimi oluşmuştur. Nitekim doğrulama rejimleri, hukuk-hakikat birlikteliğiyle birlikte bir söyleme dair hakikat kanunun oluşumudur. Foucault'ya göre incelenmesi gereken hukukun; bir söyleme dair, hakikat olmasını sağlayan kuralları ortaya koyuşudur (Foucault, 2015, s. 30-2).

Mesele, yönetmeye dair, doğru ve yanlış formülasyonun nasıl kurgulandığıdır. Foucault böylece liberal yönetimsellik ile hakikatin bağını vurgulamaktadır. Hukuk-hakikat birlikteliği ve bunun liberal yönetimsellikteki öneminden hareketle kamu hukukunun doğrulama rejimlerine göre nasıl ayarlandığını ele almaktadır. Buradaki yeni soru şudur: “Hakikate riayet etmekle yükümlü, kısıtlanmış iktidar ve yönetim, bu riayeti nasıl uyulması gereken kanunlarda ifade edebilir?”. Foucault bu sorunun cevabı

olarak hukuk-hakikat ilişkisinden doğan içsel sınırlamanın iki biçimini belirtir. İlki Foucault'nun insan hakları kavramıyla bağlantılı aksiyomatik, devrimci veya Rousseau'cu olarak ifade ettiği yöntemdir (Foucault, 2015, s. 36). Bu yöntem, her insanın doğuştan sahip olduğu hak anlayışından yola çıkarak hükümlerliliğin kuruluşunu hak feragati üzerinden meşrutiyete bağlar ve feragat edilmesi mümkün olmayan haklar üzerinden yönetimselliğin kısıtlanmasına varır. Diğer yöntem ise yönetim pratiğinin kendisinden yola çıkarak, yönetim icraatını etkiye göre değerlendirir ve sınırları bu etkinin faydasına göre çizer. Burada fayda sorununun felsefi düşünümünden ziyade bir yönetim teknolojisi olduğu görünmektedir. Foucault bu yöntemle radikal, faydacı yol demektedir (Foucault, 2015, s. 37). Bu iki yöntemin özgürlüğü algılama şekli de oldukça önemlidir. Devrimci yöntem özgürlüğü hukuki olarak algılamakla radikal yöntem yönetilenlerin bağımsızlık alanı olarak algılamaktadır (Foucault, 2015, s. 36-8). Özgürlüğün algılanış biçimindeki bu ayrım, politik iktidarın sosyal politika uygulamalarını şekillendirdiğinden önemlidir. Devletin meşruiyetinin sözleşme üzerinden kurulduğuna dair teori, devletin bir takım ödev ve yükümlülükleri olduğu argümanına dayandığından sosyal politikalar bu ödev ve yükümlülükleri yerine getirmede araç olarak görülmektedir. Yönetim faaliyetinin fayda ilkesi temelinde uygulandığı teoride ise sosyal politikalar bireysel özgürlüklerden ziyade toplumun genel faydası/çıkarı temelinde şekillenir. Sosyal politikaların bu şekilde yorumlanması, statükoyla ilişkisini göstermektedir.

Kamusal gücün hukuki olarak ayarlanmasına dair bu iki yöntem birbirlerini dışlamamakla birlikte oldukça heterojendir. Nitekim Foucault'ya göre 19. ve 20. yüzyıl liberalizminin belirleyici özelliği bu iki yöntemin kesişimlerinde belirlemektedir. Bu sebeple Foucault, liberalizmin tarihini ortaya koymak için strateji mantığı⁹ ile bu iki yöntemin bir aradalığını sağlayan bağlantıları araştırmaktadır. Yeni yönetim aklının dayanak noktalarını da böylece ortaya koymaktadır. İlk olarak piyasaya göre kendini kısıtlama ve kamusal gücün müdahalelerinin fayda ilkesine göre belirlenmesi, yeni yönetim aklının kendini kısıtlama ilkeleridir. Bu iki ilkeyi kapsayan unsur ise çıkardır. Nitekim hem piyasa için mübadelede hem de fayda ilkesinin temelinde çıkar

⁹ Strateji mantığı, karşıt unsurları homojen bir düzeyde buluşturup tek bir birime indirgemeye çalışmaz. Strateji mantığının işlevi, farklı öğeler arasında, farklılıklarını görmezden gelmeden, nasıl bağlantılar olabileceğini anlamaya çalışmaktır.

ilkesi bulunmaktadır. Böylelikle Foucault, liberalizmin kökensel ifadesine dair yaptığı belirlemeleri ile yeni yönetim aklının işleyiş ilkesini, “çıkar” olarak ortaya koymaktadır. Çıkar ilkesi, tüm politik, ekonomik vb. fenomenlerin yönetimin işlevi ve faydası sorunsalına dâhil olmasını sağlamaktadır (Foucault, 2015, s. 40-2).

Liberal yönetim anlayışının temel özelliklerini bu şekilde ortaya koyan Foucault, sonrasında uluslararası dengelere ve bu yeni yönetim sanatının dünya ile ilişkisi konusuna eğilir. Burada söz konusu olan Avrupa'nın kendi arasında olası bir emperyalizmi engellemek için kurduğu denge politikasıdır. Ayrıca dünyanın geri kalanını da sınırsız bir piyasa alanı olarak görmesidir. Daha açık ifade edilecek olursa piyasa şartlarına uyulduğu sürece hep birlikte zenginleşecek olan bir Avrupa fikri ortaya çıkmıştır. Bu fikir ile birlikte piyasanın küreselleşmesi kaçınılmaz olmaktadır keza bu da 18. yüzyılda şekillenmekte olan haliyle liberalizmin temel konusudur. Böylece ekonomik oyun hiçbir zaman sona erdirilemeyecek bir sisteme dönüşmektedir. Dünya barışının teminatı artık doğasına uyulan piyasanın sınırsızlığı olmaktadır. Yeni yönetim akılsallığının dünya çapında yayılmasına böylece şahit olmaktayız (Foucault, 2015, s. 46-8).

Foucault burada liberalizmi, 18. yüzyılda bir tür doğalcılık yorumuyla ortaya çıkan şey olarak ele almaktadır. Bu doğalcılık akımını neden liberalizm olarak adlandırdığını, özgürlüğün bu yeni yönetim sanatındaki yeri ve önemi üzerinden açıklamaktadır. Ona göre liberalizmin kökensel ifadesi salt ekonomik-politik kuramdan daha ötesidir. Bir yönetim sanatı olarak kökeninde doğalcılık bulunmaktadır. Bu sebeple liberalizmin insanlara vadettiği özgürlük hukuktan değil ekonomik işleyişlerin doğallığından kaynaklanmaktadır. Özgürlük, ekonomik temelli yönetim pratiklerinin ve bu pratiklerin yaşadığı sorunların merkezindedir. Foucault burada özgürlüğün toplum sözleşmesi kuramındaki tanımını yineler: “Özgürlük yönetenlerle yönetilenler arasında kurulan ve var olan ‘çok az’ özgürlüğün, talep edilen ‘daha fazla’ özgürlükle ölçüldüğü anlık bir ilişkiden ibarettir” (Foucault, 2015, s. 52-4).

Özgürlük, liberal yönetim sanatında üretilmesi, istifade edilmesi ve tüketilmesi gereken bir şeydir. Bu sebeple özgürlük üretiminin maliyet hesabının yapılması zorunludur. Bu maliyet hesabı da güvenlik adı verilen ilkeye göre yapılmaktadır.

Özgürlük ve güvenlik ilişkisi liberal yönetsel aklın sorunlarını oluşturan temel yapıdır. Güvenlik mekanizmalarıyla bir taraftan üretilirken diğer taraftan da tüketilen özgürlük fenomeni liberal yönetselliğin krizlerini oluşturmaktadır (Foucault, 2015, s. 57-60). Bu krizler genellikle demokratik özgürlüklerin güvence altına alınması için devlet tarafından ekonomiye yapılan müdahaleler üzerinden kendini göstermektedir. Foucault'nun da ifade ettiği üzere:

Liberalizmin günümüzdeki krizi tam da bu: 1925-1930 yıllarından bu yana komünizm, sosyalizm, nasyonal-sosyalizm ve faşizme karşı devleti garanti altına alan, özgürlüklerin teminatı için, daha fazla özgürlük üretmek, ya da mevcut özgürlüklerin karşısındaki tehditlerin önünü kesmek için geliştirilen bu mekanizmaların tümü ekonomik müdahalecilik üzerine kuruldu. Yani ekonomik faaliyetlerin boyunduruk altına alınması veya baskıcı bir müdahaleciliğe tabi tutulması temeli üzerine (Foucault, 2015, s. 60).

Günümüzde yaşanan yönetsellik krizini ve krizin sonuçlarının yönetim eylemi üzerine yansımalarını açıklama çabesinde Foucault, bu doğrultuda biyo-politik pratiklere etki eden iki farklı neo-liberal yönetsellik tarzını (Alman Ordoliberalizmini ve ABD Anarko liberalizmini¹⁰) incelemektedir. Ona göre bu iki okul liberalizmi yaşadığı krizler üzerinden eleştirel biçimde ele alarak günümüz neo-liberal yönetim sanatının kurgulanmasını sağlamıştır (Foucault, 2015, s. 267).

Günümüz neo-liberal düzeni, bu iki okulun devlet müdahaleciliğine karşı geliştirdiği eleştiriler ve bu eleştirilerin temeliyle oluşturulan yönetim akılsallıkları üzerinden işlemektedir. İki okul yönetim aşırılığına karşı eleştiriyi iki farklı düzeyde ele alır. Bu iki eleştiri yönetime dair iki farklı teori ortaya koyar. Alman neo-liberalizminin teorisi; “toplum politikası” iken Amerikan liberalizminin teorisi; “insan sermayesidir” (Sennelart, 2015, s. 289). Foucault'nun toplamda on iki oturumdan oluşan 1978-1979 ders döneminin yarısından fazlasını bu iki okulun ortaya koyduğu teorileri incelemeye ayırması, konunun sosyal politikalarla ilişkisini teyit eden önemli bir göstergedir. Bu iki okul üzerinde bu kadar önemle durmasının sebebi ise iktidar ilişkilerini somut bir düzlemde analiz etmeye yönelik yöntemsel tercihidir. Yönetsellik adını verdiği insan davranışlarının yönetiliş şeklini tanımlayan kavramın; içeriksel olarak neye

¹⁰ Bu ifadeler metinde bundan sonra Alman neo-liberalizmi ve Amerikan neo-liberalizmi olarak adlandırılacaktır.

tekabül ettiğini, onu belirleyen akılsallık düzlemleri ile açıklamaya çalışmaktadır (Foucault, 2015, s. 155).

Foucault'nun bu yöntemi sınımasının temel sebebi, bölümün başında açıkladığımız iktidar kavramına bakış açısından ileri gelmektedir. İktidar ilişkilerinin çokluğu ve heterojenliği nedeniyle Foucault önceki çalışmalarında (*Deliliğin Tarihi, Hapishanenin Doğuşu*) iktidarın mikro fiziği yöntemini kullanmaktadır (Foucault, 1977, s. 26). Ancak bu yöntemle yaptığı analizler, bu çoklu yapının nasıl daha genel mekanizmalara uyum sağlayıp eklemlediğini açıklamakta yeterli olmamıştır. Başka türlü söylemek gerekirse, iktidar ilişkilerinin bireyin özneleştirme sürecinde bir bütün gibi hareket etmesi ve devletin bu konuda oynadığı rol tam olarak ele alınamamaktadır. Yönetimsellik kavramı ise bu iki soruna verdiği cevap niteliğindedir (Lemke, 2015, s. 19). Foucault, insanları yönetmeye dair politik bilginin oluşumunu somut yapılarda araştırır. Yönetim sorunsalından modern devletin yönetim biçimine kadar giden analiz sürecinde bu yöntemle ilerler. Bu sebeple liberal yönetim sanatını yeniden biçimlendiren bu iki okulu ayrıntılı bir şekilde ele alır. Foucault'nun bu yeni yöntemi ve bu iki farklı liberal okulu ele alması bu çalışma açısından da son derece önemlidir. Foucault önceki iki eserinde yukarıda da bahsedildiği gibi iktidarın hapishane, delilik, cinsellik vb. mikro kurumları ile nasıl somutlandığını gösterirken, Biyopolitika kavramı ile birlikte bu farklı iktidarların nasıl birlikte hareket ettiklerini ortaya koymaktadır. Bu çalışma açısından da sosyal hizmetin farklı çağlardaki ve farklı devletlerdeki uygulamalarının nasıl bütünsel bir şekilde analiz edilebileceği görülmektedir. Aynı şekilde Alman ve Amerikan liberal okulları sosyal hizmetin farklı işlevlerini anlamak açısından önemlidir. Amerikan liberal okulu liberalizm yorumuyla politik iktidara beşeri sermayeyi geliştirici yatırım yapmasını önermektedir Alman liberal okulu ise politik iktidarın piyasanın doğal işleyişini sağlayacak şekilde toplumu düzenlemesini önermektedir. Nitekim bu iki okulun liberalizm yorumu sosyal hizmetin günümüzde uygulamalarını bir yandan toplumu ve bireyi destekleyici, geliştirici temelde şekillendirmesine bir yandan da bireysel müdahaleyi ön plana çıkararak toplum düzenini sağlayıcı mekanizma olarak işlemesine zemin oluşturmaktadır.

Foucault, incelemesinde savaş sonrası Almanya'nın Avrupa'ya karşı konumunu göz önünde bulundurur. Nitekim ekonomik liberalizm koşulları, Almanya'da tam da bu sebeple—savaş sonrasında meşruluğunu kaybetmiş bir devlete yeniden meşrutiyet sağlamak için—kabullenilmiştir. Bu durum günümüz Alman yönetimselliğinin en belirleyici özelliklerinden biri olan “piyasanın devletin kurucu ilkesi” olmasıdır (Foucault, 2015, s. 72). Elbette bütün liberal devletlerde piyasa devletin kurucu özelliğidir ama ABD gibi piyasa devleti olarak doğmuş devletlerde devletin sözleşmeye dayalı karakteri öne çıkarken savaşla birlikte meşruluğunu kaybetmiş II. Dünya Savaşı sonrası Almanya'sında devlet meşruluğunu piyasadan almaktadır. Başka bir ifadeyle, Alman liberaller savaş sonrası dönemde meşruluğunu kaybetmiş bir devlete meşruluk kazandırmanın yolunu, piyasanın ilkesel bir veri olarak kabul edilmesinde bulmuştur. Nitekim bu görüşten hareketle devletin müdahale alanının piyasa değil toplum olması gerektiği fikrine ulaşacaklardır. Alman neo-liberallerin bu tezi bölümün ilerleyen kısmında ayrıntılarıyla ele alınacaktır.

Almanya'da neo-liberalizm; ekonomik özgürlüğün devleti nasıl meşru kılacağı sorunu üzerinden kavramsallaştırır. Böylelikle 18. yüzyılda politik akılsallığın sorunu olan; meşrutiyeti sorgulanamaz devletin piyasaya nasıl özgürlük tanıyacağı meselesi tersine dönmüştür. Foucault'ya göre ekonomik özgürlüğün devletin kurucusu olması sorunu; “neo-liberalizmin hem tarihsel, hem de politik olarak birinci ve en öncelikli hedefini” oluşturmaktadır (Foucault, 2015, s. 83-6). Alman neo-liberaller yaklaşımlarını, Nazizm eleştirisine dayandırır. Onlara göre liberalizm önünde engel teşkil eden ve Almanya tarihinde yer etmiş olan korumacı ekonomi, yardımcı ekonomi ve Keynesçi müdahalelerin hepsinin sonu Nazizm'e varacaktır. Liberal yönetimselliğin toplumsal sonuçlarını müdahaleci bir politika ile engellemeye yönelik girişimlerin sonu Nazizm'e varacak bir tür akılsallık döngüsü yaratmaktadır. Nazizm, devletin gücünün yükselmesidir. Ancak onların bahsettiği devlet gücünün anlamı başkadır. Kurumsal bir yapı olan devletten ziyade partinin bir aracı olarak işleyen devletin gücünün yükselişinin kastedildiği söylenebilir. Bu devlet gücünün yükselişi ise toplumu bir arada tutan bağın yok edilmesiyle sonuçlanmaktadır (Foucault, 2015, s. 96-101). Böylece Alman neo-liberaller, kapitalizmin toplumsal bağı çökerttiğine dair yorumu tersine çevirmektedir. Kapitalizmin tek tipçi, tüketici bir toplum yarattığına dair eleştirilerinin yönünü devletçi politikalara çevirmektedirler.

Devletçi politikaların toplumsal bağı çökerttiği çıkarımı günümüz yönetimselliğine etki eden ve güçlü bir fenomen olan “devlet fobisini” ortaya çıkarmaktadır. Yönetime dair çoğu söylem ve analizler bu çıkarımdan yola çıkıp gelişmiştir. Alman neo-liberaller, bu çıkarımıyla birlikte; piyasa ekonomisine atfedilen yıkıcı etkilerin devletin ekonomiye müdahalesinden kaynaklandığı ima ederler. Böylece, liberalizmin başlangıç noktasını oluşturan piyasa için, bir özgürlük alanı sunmak ve onu devletin denetimine tabi tutmak düşüncesi tersine çevrilmiştir. Devlet kusurludur, bu sebeple devletin piyasayı denetlemesi yerine piyasanın devleti denetmesi ve düzenleyici ilkesi olması beklenmektedir. Burada çok önemli bir dönüm noktasında bulunmaktayız. Nitekim Foucault’ya göre: “Günümüz neo-liberalizminin en belirleyici, en önemli özelliği burada” piyasanın devlete dair tüm alanlarda kurucu ilke olarak düşünülmesinde yatmaktadır (Foucault, 2015, s. 102-3). Artık mesele piyasaya özgürlük alanı tanımaktan çok ötedir. Devlet, piyasa üreticisi olmalıdır. Piyasa yüzünden değil piyasayı mümkün kılacak koşulları var etmek için yönetmelidir (Foucault, 2015, s. 106-7). Devletin piyasaya alan açması için piyasa koşullarının işleminde engel teşkil eden alanlara müdahalesi öngörülmektedir. Bu müdahale ise piyasa dışı alanları piyasa ilkesi temelinde dönüştürmek üzerine kurgulanmaktadır.

Devletin piyasa üreticisi olması piyasaya alan açmasıyla ilgili bir konudur. Neo-liberalizm bu yapının işleyebileceği alanı belirlemeye çalışmaktadır. Bu alan, piyasa ekonomisinden kaynaklandığı düşünülen tekel sorunu gibi konuların piyasadan değil piyasa dışı etkenlerden kaynaklandığının ortaya konulması ile belirlenmektedir. Bu görüşe göre piyasa, ekonomik ve toplumsal açıdan düzenleyici bir unsurdur. Herhangi bir müdahalede bulunulmadığı sürece düzgün bir şekilde işler. Bu sebeple piyasanın var oluş koşullarının korunması ve sağlanması için müdahale gereklidir. Buna göre de doğru müdahale, doğrudan ekonomi ile bağlantılı olmayan ancak piyasa koşullarını etkileyen ekonomi dışı alanlara yapılan müdahaledir. “Doğrudan ekonomik olmasa da piyasa ekonomisinin var olması için zorunlu bazı verilere müdahale etmek gereklidir” (Foucault, 2015, s. 111-22). Bu çalışma için önemli olan nokta Alman neo-liberallerin devletin müdahalede bulunması gereken alana dair argümanlarıdır. Sosyal hizmetin, hangi sebeple olursa olsun toplumda muhtaç duruma düşmüş kişilerin muhtaçlık durumlarının ortadan kaldırılmasıyla ilgilendiği kabul edilirse; Alman neo-liberallerin belirlemelerine göre ekonomik kaynaklı toplumsal sorunların çözümünde yapısal ve

onarıcı değil gerektiği kadar ve gerektiği zaman müdahale öngördükleri bir yönetimsellik anlayışı önem kazanır. Daha açık bir ifadeyle bireyin muhtaç duruma düşmesinin nedeni piyasa koşullarında değil piyasaya adapte olamamış toplumda aranmaktadır. Dolayısıyla müdahalede doğrudan sorunun kaynağına yönelik olmamaktadır. Alman neo-liberallerin piyasayı her alanda dolayısıyla sosyal politikalarda da kurucu ilke olarak kabul etmesi var olan toplumsal sorunları derinleştirmektedir. Alman neo-liberallerin piyasaya dair analizlerinin sosyal politika konusuna etkisi bu bölümün sonunda detaylı olarak ele alınacaktır.

Yönetimin müdahalede bulunması gereken nokta bu görüş çerçevesinde belirlenmektedir. Piyasa genel düzenleyici ve politik akılsallığın ilkesi olduğuna göre; yönetim, piyasaya ve piyasanın toplumsal düzeyde doğuracağı olumsuz etkilere müdahaleden kaçınmalıdır. Tam aksine, piyasanın işlerliğini engelleyecek yapılara müdahale etmelidir. Dolayısıyla neo-liberaller yönetimin, piyasa için topluma müdahale etmesini istemektedir (Foucault, 2015, 126-7).

Alman neo-liberaller; piyasa koşullarının yarattığı olumsuz etkilerin piyasadan değil piyasa dışı aktörlerden kaynaklandığını dolayısıyla piyasanın güvenilir bir düzenleyici ilke olduğunu savunmaktadır. Rekabet piyasası mantığının geçerli ve tutarlı olduğunu ortaya koyan Alman neo-liberallerin önündeki yeni sorun ise hukuk kurumlarının düzenlenmesidir. Yönetimin faaliyetinin ve toplumun piyasaya göre şekillendiği bir politik akılsallığın sonucunda hukuk kuralları da yeniden tanımlanmalıdır çünkü Alman neo-liberallere göre piyasa ekonomisine göre düzenlenen şirket toplumuna ancak hukuk devleti ile ulaşılabilir (Foucault, 2015, s. 136-141). Bu doğrultuda rekabeti içinde barındıran bir nevi şirket modelinde işleyen bir toplumun, yönetsel müdahalelerle yaratılması hedeflenmektedir. Günümüz yönetim sanatı şirketlerin çoğalması, farklılaşması üzerine kurulu bir topluma ulaşmak istemektedir. Şirket modeli üzerine kurulan bir toplumda başlıca kamu hizmeti yargı kurumları olduğundan, şirketlerin sayısı arttıkça bunların arasındaki anlaşmazlıkları gidermek için hukuksal hakemliğe olan ihtiyaç artmaktadır (Foucault, 2015, s. 130-1).

Neo-liberaller hukuk devleti fikrinden hareketle ekonomiye devlet müdahalesinin nasıl olması gerektiğini tanımlamaktadırlar. Buna göre devletin ekonomiye

müdahalesi ancak biçimsel ilkeler dâhilinde olabilir. Bu ise şu anlama gelmektedir; devlet ancak ekonominin genel çerçevesinin nasıl olacağını belirler. Yani bir oyun olan ekonominin kurallarını belirler. Bu kurallar değişmezdir, değişmezliği herkes tarafından bilinir ve devlet dâhil tüm aktörleri kapsar (Foucault, 2015, s. 143-7). Alman neo-liberallerin amacı, hukuk devleti modelini ekonomiye uygulayarak kapitalizmin mümkün bir ekonomik sistem olduğunu ispatlamaktır.

Foucault'ya göre burada yeni bir yönetim sanatının doğuşuna şahit olmaktayız. Yeni yönetim sanatının amaçlarından biri kapitalizmin işlerliğini korumaktır. Foucault'ya göre bu yeni yönetim sanatının özgülüğü ve özellikleri kapitalizmin akılsallığı/akıldışılığı konusuna dair Alman neo-liberallerin analizleriyle anlaşılabilir. Alman neo-liberaller, kapitalizmin akılsallığı/akıldışılığı sorunun sermaye ve sermaye birikiminin çelişkilerinden kaynaklanmadığını, kapitalizmin salt ekonomik açıdan geçerli olduğunu söylemektedir. Kapitalizmin tarihsel ve somut olarak tekel üretme eğiliminde olduğu ve bu merkezleşmenin engellenemeyeceğine, mecburi olarak sosyalizme geçişin olacağına dair görüşler de mevcuttur. Alman neo-liberaller ise bu görüşe katılmamaktadır. Alman neo-liberallere göre merkezleşme eğilimi “ekonomik işleyişten değil, ekonomik sürecin toplumsal sonuçlarından kaynaklanmaktadır.” Bu nedenle sosyalizme doğru eğilimin toplumsal müdahale ile engellenebileceğini söylemektedirler. (Foucault, 2015, s. 151-5).

Artık yönetim tarihi açısından şu eşiğe varmış bulunmaktayız; piyasanın işlerliği için toplumu dolayısıyla insanları kontrol etmek gerekmektedir. Ekonominin doğurduğu olumsuz sonuçların nedeni ekonomik işleyişte değil toplumun kendisinde aranmaktadır. Bu sebeple de toplumu, piyasanın işlerliğini mümkün hale getirmek için şekillendirmek gerektiği fikri ön plana çıkmaktadır.

Foucault, Alman neo-liberalizminin günümüz neo-liberalizmine etki eden belirlemelerini bu şekilde ortaya koyduktan sonra Amerikan neo-liberalizmini açıklamaya geçmektedir. Amerikan neo-liberalizmine dâhil bilinmesi gereken en önemli unsur, devlet-liberalizm karşıtlığı değil birlikteliğidir. Avrupa'nın aksine ABD de liberalizm, en baştan itibaren devletin kurucu ilkesi olarak algılanmaktadır. Ayrıca politik icraatın akılsallık unsuru da her zaman liberalizm olmuştur. Bu sebeple

Amerika’da liberalizm, politik bir düşünüm olmanın aksine bir hayat biçimi olarak kendini göstermektedir (Foucault, 2015, s. 181-2). Bu açıdan Amerikan neo-liberalizmi, günümüzde alternatif bir yönetim tekniği olarak işlev görmemektedir. Bunu daha çok Alman neo-liberalizmi sağlamaktadır. Amerikan neo-liberalizmi bir düşünce sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında daha çok kuramsal bir öngörü, tarihsel ve sosyolojik analiz sistemi olarak işlev görmektedir (Foucault, 2015, s. 183)

Analiz yöntemi olarak Amerikan neo-liberalizmde beşeri sermaye mantığı önemlidir. Nitekim bu düşünüş ile birlikte o güne kadar ekonomi dışı sayılan alanlar, ekonomik analize dâhil edilmekte ve salt ekonomik kavramlarla yorumlanabilir hale gelmektedir. Bu durum emek faktörünün somut insan davranışı olarak kavranmasıyla mümkün olmuştur. Emek, klasik liberalizmdeki yorumlanışının aksine; sermaye ve üretimin arasındaki konumuyla değil emeğin sahibi olan bireyin bununla ne yaptığına göre ekonomik analize dâhil edilmektedir. Daha açık ifadeyle, ekonomi artık bireylerin faaliyetinin içsel akılsallığını incelemektedir. Böylelikle emek sahibi olarak birey ekonomik analizin nesnesi olmaktan çok öznesi olmaktadır. Bireyi ekonomik özne olarak ekonomik analize dâhil etmek liberal yönetimselliğin en önemli özelliklerinden birisidir (Foucault, 2015, s. 186-8).

Ekonomik özne teorisi klasik liberalizmde de elbette vardır. Ancak neo-liberalizmde yorumlanışı açısından önemli bir fark bulunmaktadır. Klasik anlamda ekonomik özne, mübadele partneri olarak tanımlanır. Dolayısıyla davranışları da faydası açısından incelenir. Ancak neo-liberalizmde birey ve emek ilişkisi, sermaye üzerinden tanımlanır. Sermaye, bir kişinin belli bir ücreti kazanmasını sağlayan fiziksel ve psikolojik faktörlerin tümüdür. Bu sermaye bireyin kendisinden ayrı tutulamaz. Haliyle birey kendi sermayesine sahip olan kendi gelirinin kaynağı olarak görülmektedir. Bu bakış açısıyla birey için emeğin ne anlam ifade ettiği sorgulanmaktadır. Buna göre birey için emek, belli bir ücreti kazanma aracı değil, beşeri sermayedir. Beşeri sermayeyi oluşturan unsurların ne olduğuna dair analiz ise ekonomi dışı faktörlerin ekonomik analize dâhil edilmesini sağlamaktadır (Foucault, 2015, s. 188-191).

Beşeri sermaye, doğuştan ve sonradan kazanılan öğelerle oluşur. Neo-liberaller, daha çok sonradan kazanılan beşeri sermaye konusuna eğilmektedir. Onlara göre ekonomik büyüme beşeri sermayeye yapılan yatırımlar sayesinde mümkün olmaktadır. Bu analizden yola çıkarak Batının büyüme politikalarında da beşeri sermayeye yapılan yatırımlar merkeze alınmaktadır (Foucault, 2015, s. 195-8).

Beşeri sermayeye yatırım yapmak demek ekonomi dışı kalan alanları (sağlık, eğitim, göç vb.) piyasa ekonomisine özgü analiz etmektir. Böylelikle piyasanın ekonomik biçimi para mübadelesi yaşanmayan sosyal alanları da içine alacak şekilde genişlemektedir. Amerikan neo-liberaller bu kapsamda evlilik, anne-çocuk ilişkisi vb. alanları bu bakış açısıyla incelemektedir. Foucault'nun ifadesiyle, Amerikan neo-liberaller gayri ekonomik sosyal ilişkilere “yatırım, sermaye maliyeti, sermaye yatırımının getirdiği kâr, ekonomik kâr, psikolojik kâr perspektiflerinden” bakmaktadırlar (Foucault, 2015, s. 201).

Emek sorununun öznenin bakış açısıyla ele alınması, hem sosyal alana dair bu analizlerin önünü açmakta; hem de öznenin, yönetim ile olan bağlantısını kurmaktadır. Bireyin davranışları bu analiz sayesinde ekonomik akılsallık düzeyinde ele alınmaktadır ve bu akılsallık sayesinde biçimlendirilebilmektedir. Foucault'nun ifadesiyle “kişiyi yönetimselleştirilebilir kılan, onu iktidara tabi tutan şey, sadece ve sadece *homo economicus* olmasıdır”. Ancak belirtmekte yarar vardır ki birey sadece ekonomik öznenin ibaret olarak görülmemektedir. Ekonomik özne oluşu bireyin yalnızca yönetime tabi olmasını sağlayan yanıdır (Foucault, 2015, s. 209).

Görüldüğü üzere ekonomik özne konusu oldukça önemlidir. Bu sebeple Foucault, son iki dersini bu fikrin doğuşunu incelemeye ayırır. Burada 18. yüzyıldaki dokunulamaz ekonomik özne fikrinin, yönetimselliğin temel unsuru olan ekonomik özne fikrine dönüşümünü analiz eder. 18. yüzyılın ekonomik öznesi, yönetim faaliyetinin dışında kalan unsur olarak karşımıza çıkmaktaydı. Ancak ekonomik analizin, tüm akılsal-akılsal olmayan insan davranışlarına uygulanabileceği fikri ile beraber ekonomik özne yönetilebilir olmaktadır. Bu durum Becker'in hakikate karşı sistematik tepki içeren her davranışın ekonomik analizin kapsamında olabileceği fikrini temel almaktadır. Bu çelişkiyi belirten Foucault ekonomik özne fikrinin hem yönetimin kısıtlanması ilkesi

hem de yönetimin temel ögesi olarak nasıl ortaya çıktığını inceleyeceğini söylemektedir (Foucault, 2015, s. 222-3). Bu teoride özne, çıkar öznesi olarak tanımlanmaktadır. Burada, çıkar; öznel irade biçimi olmaktadır. Çıkar öznesi çıkarına uygun davranmaya devam ettiği sürece ekonomik karlılığı sağlayacaktır.

Foucault, ekonomik öznenin, politik iktidarla olan ilişkisini görünmez el teorisinden hareketle açıklar. Görünmez el teorisine göre, ekonomik faaliyetin bütünü kendi çıkarları peşinde koşan öznenin kontrolü dışındadır. Ekonomik öznenin sadece kendi çıkarının peşinde koşması ve müşterek faydayı düşünmemesi gerekir çünkü yalnızca böyle yaptığı sürece ekonomik bütüne yarar sağlayabilir ve kontrolü dışında olan bu bütünden doğabilecek tehlikelere karşı kendini koruyabilir. Tüm bu bireysel çıkarları birbirine bağlayan temel görünmez el olarak adlandırılır. Bu anlayış, hiçbir ekonomik ve politik aktörün müşterek faydayı amaçlamamasını mecburi kılar. Böylece politik iktidar için ekonomik mekanizma, hesaplanabilir bir yapı olmaktan çıkmaktadır (Foucault, 2015, s. 229-31)

Foucault' ya göre "ekonomik-hukuksal bir bilim tamamen imkânsızdır, böyle bir bilim dalı da asla kurulmamıştır." Ekonomik alan hesaplanamaz, politik iktidarın bu alanı hesaplamaya gücü yetmez çünkü görünmez el teorisine göre bunu yapmasını sağlayacak bir bilgiye sahip olması imkânsızdır. Liberalizmin ekonomik müdahale karşısındaki katılığı; ekonomik öznelerinin çıkar ortaklığının hesaplanmazlığı ile hukuki iktidarın hesapçı yapısının arasındaki uyumsuzluğun belirlenmesi ile ortaya çıkmıştır. Böylece ekonomik özne, politik iktidarın ekonomi üzerindeki eylemini hak temelli değil de elde edilmesi imkânsız bilgi üzerinden kısıtlamaktadır. Görünmez el teorisi, yönetimin nesneyi hedefinin ekonomi olamayacağını ortaya koymuştur. Yönetimin nesneyi hedefinin ne olacağını ise sivil toplum teorisi açıklık getirmektedir (Foucault, 2015, s. 233-7).

Görüldüğü üzere ekonomik öznenin hukuk öznesine indirgenemez oluşu, politik iktidarın icrası sorununda önemli değişiklik meydana getirmiştir. Hukuk öznelerinden oluşan toplumda politik iktidarın faaliyetinin meşruiyeti sözleşmeye dayanmaktadır. Ancak şu an ortada farklı bir sorun vardır. Bireyler hem ekonomik özne hem de hukuk öznesi olarak varlık göstermektedir. Bireyin yönetilebilir olması için onun bu iki

yanını da kapsayacak yeni bir hakikate ihtiyaç duyulmaktadır. Foucault'ya göre bu hakikat sivil toplumdur. Yönetim kabiliyetini kaybetmeden hem piyasa koşullarına dokunmayan hem de hukuk kurallarına uygun bir şekilde yönetebilen politik iktidar, “sivil toplumu, ulusu, toplumu, sosyal alanı idare eden bir yönetimdir.” Foucault, sivil toplumu “modern yönetim teknolojisinin bir parçası” olarak ele alır (Foucault, 2015, s. 241-3). Sivil toplum, ekonomi temelli yönetimi sağlayabilen gerçekliktir. Bunun nasıl mümkün olduğunu ise sivil toplum kavramının temel özelliklerine dair belirlemeleri ile açıklar.

Ekonomik işleyişi mümkün kılan özelliği onun doğal-tarihsel bir süreklilik olmasıdır. Buna göre toplum öncesinden topluma geçilen bir nokta tarihte yoktur. Buna bağlı olarak toplumun, herhangi bir sözleşme olmadan kurulduğu fikri ortaya çıkmaktadır çünkü toplum kurulmuş bir şey değil doğal bir veridir. Sivil toplumda bireyler birbirine hak aktarımıyla değil çıkar mekaniğine benzer bir unsurla bağlanır. Bu unsur dar anlamdaki ekonomik çıkarlardan farklıdır. Foucault bunu çıkarısız çıkarlar olarak adlandırır. Örnek vermek gerekirse bunlar; içgüdü, his, nefret, yardımseverlik gibi unsurlardır. Böylelikle hem ekonomik öznelere barınabileceği hem de onları aşan bir bağla bir araya gelen bir toplum fikri mümkün olmaktadır. Ancak ekonomik bağdan farklı ve onu aşan bir bağla bir araya gelen sivil toplum ile ekonomik bağ arasında gerilimli bir ilişki mevcuttur. Ekonomik bağ hem sivil toplumun içinde varlığını sürdürür, o olmadan var olamaz hem de onu bir taraftan çökertir çünkü ekonomik bağın temeli olan bireysel çıkarlar sadece kendini düşünmeye odaklıdır. Ancak sivil toplumu bir araya getiren bağ bütüncül bir bakış açısına sahiptir (Foucault, 2015, s. 244-9).

Sivil toplum fikri nasıl toplumu doğal bir veri haline getiriyorsa aynı şekilde politik iktidarı da doğal veri yapar. Kendiliğinden oluşan toplumda iş bölümleri de bireylerin yeteneğine bağlı olarak kendiliğinden oluşacaktır. Dolayısıyla yönetme yeteneğine sahip olanlar ile olmayanlar ayrımı politik iktidarı oluşturacaktır. Bu açıdan sivil toplum “daimi bir politik iktidar kaynağıdır”. Yani sivil toplum hem insana dair doğal bir sentez ve doğal bir hiyerarşi oluşturur hem de onu bir yandan çökerten ekonomik işleyin bencil çıkarlarını içinde barındırır. Onun doğal sentez oluşturması, insanları doğal bir bağla bir araya getirmesi doğal bir denge kurmasını sağlamaktadır. Ancak

ekonomik bağ, bu doğal dengeye de kendiliğinden dengesizlik getirecektir. Bu bir dönüşüm yaratır. Ekonomik çıkarlar sivil toplumu vahşilikten-medeniyet evresine getiren dönüşümün temel ilkesidir. Bu açıdan Foucault' ya göre "sivil toplumu devamlı olarak oluşturan mekanizmalarla, tarihin temel yapılarını oluşturan mekanizmalar aynılarıdır" (Foucault, 2015, s. 249-3).

Foucault'nun sivil toplum analizi konuya dair çeşitli analizlerden yalnızca birisidir. Ancak hem hukuk hem ekonomik öznelerden oluşan bir toplumun yönetilmesi bu analiz ile mümkün olmaktadır. Çünkü böylesi bir analiz hem ekonomik bağları aşan hem de hukuk bağlarından bağımsız bir toplum tahayyülünü mümkün kılar. Ayrıca sosyal bağlar ve tarih bu bakış açısı birbirine eklenir. Bu sayede toplumsal ve yönetsel değişimler mümkün olmaktadır. Dahası, yönetimin ve toplumsal bağın doğal bir biçimde birbirine eklenmesini sağlar. Sivil toplum analizine dair bu üç özellik yeni bir politik düşünüm sistemine girişin habercisidir (Foucault, 2015, s. 254).

Ekonomik özne ise yeni akılsallığın temel ilkesi olmaktadır. Yönetim ancak yönetilenlerin akılsallığına göre ayarlanabilir fikri liberal yönetim akılsallığının en belirleyici özelliğidir (Foucault, 2015, s. 257-9). Foucault, öznenin farklı ilişkiler temelinde iktidar için nasıl nesneleştiğini belirlemeye çalışmaktadır. Analizleri bu temelde tasniflenecek olursa; onun iktidar anlayışında iki dönem olduğu söylenebilmektedir. Birincisi iktidarın insan bedenini nesneleştirdiği ve çeşitli tekniklerle disipline etmeye yöneldiği dönemdir. Foucault'nun bu analizi hapishanenin doğuşu ve bedenin disiplini isimli bölümde ayrıntıları ile anlatılmıştır. İkinci dönem ise iktidarın insan yaşamını tüm yönleri ile konu aldığı dolayısıyla nüfusa yöneldiği dönemdir.

İktidar anlayışındaki bu değişim terminolojisine de yansımıştır. İktidarın nesnesinin nüfus olduğuna yönelik belirlemeleri ile iktidar kavramı giderek silikleşerek yerini yönetsellik kavramına bırakmıştır (Özkamas, 2016, s. 299). Düşünür için liberalizm bir tür yönetsellik biçimidir. Biyo-politika ise liberal yönetselliğin kavramsallaştırılmasıdır. Bu açıdan biyo-politikanın kavramsal ifadesi; "18. yüzyıldan itibaren, yönetim pratiğinin nüfusu oluşturan canlıların karşılaştığı sorunları (sağlık,

hijyen, doğum oranı, yaşam süresi, ırklar...) akılsallaştırma çabasıdır” (Foucault, 2015, s. 263).

Foucault’ ya göre “nüfus temel bir öğedir, yani tüm diğer öğeleri koşullayan öğedir”. Nüfus bir dizi doğal ve doğal olmayan değişkene bağlıdır. Nüfus hem yönetim pratiği tarafından şekillendirilebilen hem de yönetim pratiğinin müdahalede bulunmak istediği alanları şekillendiren bir fenomendir. Bu yapısı nedeniyle nüfus 18. yüzyıldan itibaren yönetim pratiğinin nesneyi hedefi olmaktadır (Foucault, 2013, s. 63-70). Nüfusun yönetilmesini sağlayan temel araç ise çıkardır (Foucault, 2015, s. 41). Daha önceden de bahsettiğimiz üzere çıkarın temel araç oluşu yönetimin meşruluğu sorunun yerini yönetimin başarısı sorununa bırakmasıdır.

Yönetimin amacı bireysel ve kolektif çıkarı maksimize etmektir. Çıkarları maksimize etmek ise yönetimin özgürlük alanı sunmasına bağlıdır. Ancak üretilen özgürlük yönetim için bir güvenlik sorunu meydana getirir. Piyasa temelinde işleyen yönetimde örneğin işçilerin özgürlüğü şirket için bir tehlike oluşturmamalıdır. Aynı şekilde ekonomik işleyişte hem işçiler hem şirket için bir tehlike oluşturmamalıdır. Bu yönetim icraatı ise bu güvenlik ve özgürlük sorunu etrafında şekillenir. Özgürlük sunulan bireyler ve onlardan oluşan toplum tehlike kültürü sayesinde denetim altına alınır (Foucault, 2015, s. 56-7). Bu sayede piyasanın işlerliğini sekteye uğratan, ekonomiyle doğrudan bağlantılı olmayan unsurlar; güvenlik söylemi ile yönetilebilir olmaktadır. Başka bir ifadeyle, piyasaya doğrudan müdahale etmeden piyasanın işlerliğini sağlamak mümkün olmaktadır.

Foucault’ ya göre günümüz yönetsel krizi de buradan doğmaktadır. Buna en iyi örnek ise Keynesyen politikalarıdır. Buna göre 1925-1930 yıllardan itibaren; komünizm, sosyalizm, nasyonal-sosyalizm ve faşizme karşı özgürlükleri teminat altına almak için ekonomik müdahale mekanizmaları geliştirilmiştir. Ancak liberallere göre ekonomik müdahalelerde en az bu siyasi sistemler kadar özgürlükleri tehdit etmektedir (Foucault, 2015, s. 60). Neo-liberallerin bu paradoksa karşı geliştirdikleri akılsallığın toplum politikası ve beşeri sermaye düşüncesi olduğundan bahsetmiştik. Burada söz konusu olan başka bir sorun vardır. Geliştirilen bu politikalar 1925’lerden itibaren sosyal politikalara yön vermektedir.

Keynes tipi politikaların nedeni liberalizmin açmazlarında aranmalıdır. Ancak neo-liberal belirlemeler; sorun daima ekonomik olduğu halde müdahalenin ekonomik dışı alanlara yapılmasını öngörmektedir. Daha önceden de belirtildiği üzere sosyal politikalar 1930 ve sonrasında yaşanan ekonomik krizlerle gelişmiştir. Neo-liberal belirlemelere göre bu krizlerin sebebi tam istihdam, gelir ve zenginliklerin yeniden bölüşümü, sosyal kaynakların temini yönünde gelişen sosyal politikalar. Yani neo-liberallere göre ekonomik kriz nedeniyle muhtaç duruma gelen bireylere yönelik geliştirilen politikalar ekonomik krizin nedenidir. Bu sebeple İngiltere ve Fransa’ da İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya koyulan korumacı politikalar, piyasanın doğal işleyişine müdahale ettiği gerekçesi ile ikinci plana itilmiştir (Foucault, 2015, s. 165-7).

Piyasanın ilkesel bir veri olmasından hareketle; sosyal politikalar, ekonomiye müdahale etmeyecek şekilde sınırlandırılmıştır. Ekonomik ve sosyal alan; ekonominin bir oyun olduğu ilkesinden hareketle ayrıştırılmıştır. Foucault’ya göre bu analizin vücut bulduğu en belirgin sistem “negatif vergidir”. Negatif vergi “sosyal bir hizmetin, ekonomiyi bozmadan, salt sosyal alanda etkili olabilmek için, asla müşterek tüketim biçimine sahip olmaması” gerektiği fikrine dayanır. Buna göre sosyal politikanın sağladığı yardımların; yalnızca mutlak yoksulluk sınırı altında olan kişileri mutlak yoksulluk sınırına ulaştıracak kadar yapılması gerekmektedir (Foucault, 2015, s. 172-5).

Bu anlayış, ekonomik özne fikrine dayanır. Kişilere hayatlarını belirli bir eşiğin üstünde sürdürecektik kadar yardım yapılmamalıdır, çünkü şirket modelinde işleyen bir toplum için kişilerin çalışmasının ve ekonomik oyuna dâhil olmasının engellenmemesi gerekir. Bahsedilen sosyal politika fikrinin İngiltere ve Fransa’yı kapsadığını belirtmekte yarar vardır. Nitekim Alman neo-liberallere göre muhtaçlara yardım yalnızca gerekli olduğu hallerde ve gerektiği kadar yapılmalıdır. Nüfusun genelini etkileyen olumsuz koşullar sosyal politikanın amacı olmaz. Doğru sosyal politika toplumun şirket modeli şeklinde gelişmesinin önünde engel teşkil etmemelidir (Foucault, 2015, s. 175-7).

Ülkeler arasında her ne kadar farklılıklar bulunsun da hepsinde sosyal yardımın, piyasa ekonomisinin işlerliğini sağlamak ilkesinden hareketle şekillendiğini söylemek mümkündür. Bu politika ile yalnızca yoksulluğun etkilerini hafifletmek amaçlanır. Yoksulluğun nedenlerini ortadan kaldırmak söz konusu değildir. Bu durum neo-liberal ekonominin işleminin temel koşuludur. Başka türlü söylersek, “söz konusu olan sosyal ekonomi piyasası modeli”dir. Nitekim bu şekildeki koruma mekanizmaları sayesinde nüfus, her an çalışmaya hazır ucuz işçi gücü stoku haline gelmektedir. Bu sebeple neo-liberal ekonominin işleyişi “yardıma muhtaç nüfus üzerine” kuruludur (Foucault, 2015, s. 164; s. 177).

Fakat şu an bahsetmekte olduğumuz ve genel hatlarıyla size anlattığım ekonomik krizin bahanesini oluşturduğu devrim, daha az güdümcülük ve daha fazla liberalizme doğru ilerleyen basit bir hareketlenmeden ibaret değil. Söz konusu olan tüm hatlarıyla neo-liberal bir politikanın özü (Foucault, 2015, s. 166).

Yardıma muhtaç nüfus, neo-liberal politikanın işlerliğini sağlayan temel dinamiklerden birisidir. Bu sebeple yardım muhtaç nüfusa uygulanacak politikalar neo-liberal yönetimsellikte piyasa ilkesi üzerinden belirlenecektir. Bu durumu sosyal politika ve sosyal hizmet disiplini literatüründe tartışmalara neden olmaktadır. İlk bölümde de açıkladığımız üzere sosyal hizmet disiplini hakkında ana akım görüş sosyal hizmetin ilkesini; insan hakları ve bireyin yüksek yararı olarak belirlemektedir. Sosyal hizmet ve sosyal alanın ilişkisini, değişim ve dönüşüm kavramları üzerinden açıklamaktadır. Ancak buradaki değişim ve dönüşüm kavramı neo-liberal belirlemelerin aksine piyasa için sosyal alanı değiştirmek değildir. Bireyin yaşamını olumsuz etkileyen her türlü durumun çözümü için sosyal alanın, sistemin değişimi ve dönüşümüdür.

Bu tartışmalı literatür ve Foucault'nun günümüz yönetim sorunsalından hareketle, sosyal politika ve dolayısıyla sosyal hizmet disiplinin bu bilgiler ışığında yeniden değerlendirilmesi gereklidir. Bu sebeple Foucault'nun yönteminden ve analizlerinden hareketle, sosyal hizmet disiplinine ait bilginin politik eleştirisini yapmak tezin nihai amacıdır. Bunun için de öncelikle sosyal hizmet disiplinin; önemli araçlarından olan ve sosyal hizmetin bugünkü halini almadan önceki biçimi olan sosyal yardım kavramının tarihsel süreçteki gelişimi ele alınacaktır. Sosyal yardım kavramının hangi

söylemin gücü ile hangi hakikat yasaları ürettiği incelenecektir. Ürettiği bu hakikat yasaları üzerinden iktidar ile olan ilişkileri sorgulanacaktır. Aynı zamanda sosyal hizmetin ilkesinin ne olduğu ekonomi-politik üzerinden bir okuma ile belirlenmeye çalışacaktır. Foucault'nun yöntemine uygun bir şekilde evrensel kabuller ve ideolojiler kapsam dışı bırakılacaktır. Evrensel kabuller, sadece karşılaştırmalı literatür taramasında analizin karşıt tarafına konumlandırılacak ve bu kabullerin K.Poppercı bir yöntemle yanlışlanması üzerinden analiz sınanacaktır.

4. SOSYAL HİZMETİN GELİŞİMİ: TARİHSEL ve KURAMSAL BİR AÇIKLAMA

Sosyal yardımlar, geçmişten günümüze kadar her toplumda yaygın biçimde var olmuş bir uygulamadır. Yoksullukla mücadelenin önemli araçlarından biri olan sosyal yardımlar, muhtaç kişilere devlet veya çeşitli kurumlar tarafından yapılan ayni ve nakdi transferleridir (Kesgin, 2013, s. 13). Ayşe Buğra'ya göre yoksulluk sadece bir gelir düşüklüğü sorunu değildir, insanların topluma, toplumun eşit bireyleri olarak katılabilmelerini engelleyen unsurların tamamıyla ilgili bir sorundur (Buğra, 2006). Yoksulluk sorununun çözümünde, tarihsel olarak işlevselleştirilen en temel uygulama sosyal yardımlar olmuştur.

Sosyal yardımın sosyal, politik, felsefi ve ideolojik temellerinin ortaya konulması önemlidir. Sosyal yardımın, bireyin sosyalleşmesi, dışlanması, eğitim, sağlık, konut gibi sosyal uygulamalara erişmesi, siyasal ve sosyal katılımı, insan hakları ve sosyal haklar gibi çok çeşitli ve farklı boyutlarıyla tartışılması gerekmektedir (Kesgin, 2013, s. 15). Öte yandan tarihsel ve güncel bir pratik olarak, yoksul olmayanların yoksullara nasıl baktıklarını, onların varlığından duydukları rahatsızlıkla nasıl baş ettiklerini ve bu bağlamda sosyal politikanın nasıl bir işlev gördüğünü anlamak için, yoksulluğun nesnel tezahürlerine de odaklanmak gerekir (Buğra, 2008, s. 21). Dolayısıyla sosyal hizmet bir yoksulluk sorunudur. Yoksulluk, tarihin her döneminde var olan bir gerçekliktir. Ancak bunun bir toplumsal-politik mesele olarak görülmesi, modern öncesi dönemde de, tarım ve sanayi devrimi sonrası oluşan kapitalist dönemde de farklı imgeler ve anlamlar içinde farklı araçlarla biçimlendirilmesi sürecine ışık tutmaktadır.

4.1. İlk Sosyal Yardım Uygulamaları

Düşünürlerin ve devlet adamlarının, yoksulların varlığı ve toplum üzerindeki etkileri konusunda erken bir tarihten beri farkındalıklarının oldukları söylenebilir. Bununla birlikte, söz konusu alandaki uygulamalar 14. yüzyıla kadar istisnai bir nitelikte olmuştur (Elton, 1953, s. 55). Modern öncesi dönemde yoksullara yönelik uygulamalar enformel ilişkilere havale edilmiş, daha çok ailenin, sivil toplumun ve dini kurumların

yardımlaşma ve dayanışma ilişkileri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir (Kesgin, 2013, s. 15). Özellikle dini inançların öğretisi ve emirleri, özel hayırseverliği büyük ölçüde teşvik etmiştir (Farnam, 1988, s. 299). Bu dönemde dini kurumlar tarafından yoksulluk sorununa çözümler aranmış, hayırseverlik ve sadaka gibi uygulamalar, kültürel bir hegemonya niteliğinde yoğun biçimde var olmuştur. Hristiyanlık'ta "Caritas" (hayırseverlik), İslamiyet'te ise, "Fitre ve Zekât" gibi uygulamalar buna örnek verilebilir (Tarımeri, 1995, s. 139). Orta Çağ Avrupası'nda, sadece sadakayla geçinen bir kesimin varlığı büyük bir toplumsal rahatsızlık uyandırmamıştır. Aksine yoksulların belirli bir toplumsal işlevi bulunmaktaydı çünkü onlar zenginlerin sadaka vererek ruhlarının selametini sağlamalarına aracılık etmiştir. Dilencilik ve sadaka, toplum düzeninin somut bir tezahürü olarak var olmuştur.

Erken modern çağla birlikte yoksulluk algısı dönüşmüş, yoksullara atfedilen toplumsal işlevde bir değişiklik olmuştur. Artık yoksulların varlık nedeni zenginlerin ruhsal selameti olmaktan çıkarak, farklı biçimlerde tanımlanmaya başlamıştır. 16. yüzyıldan itibaren yoksullar "potansiyel işgücü" olarak görülmeye başlanmış ve kapitalizmin emek merkezli değerler sistemi içinde dilencilik hoş karşılanmamıştır. Şehirde yaşayan kesimler için bir yerlerden kopup gelmiş çok sayıda mülksüz insanın yarattığı suç, pislik ve bulaşıcı hastalık korkuları 'tedirginlik' yaratırken, diğer yandan da erken kapitalizmin değerler dünyası içinde giderek güçlenmeye başlayan bir yoksul çalıştırma gayreti ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla kapitalizme özgü "modern yoksulluk" olgusunun Avrupa'da ilk ortaya çıktığı 16. yüzyıl ortamı, özellikle geleneksel tarım toplumlarının geçirdiği değişimlerin yol açtığı bir mekânsal hareketlilikle ve bu hareketliliğin doğurduğu belirsizlikler ve huzursuzluklarla tanımlanabilecek bir ortamı işaret etmektedir. Bu ortamda yoksulluk, sadece varoluşsal değil algılanış biçimiyle de daha önceki toplumlarda görülen yoksulluktan farklıdır. Yoksulların varlığından duyulan rahatsızlığın sosyal politika tartışmalarındaki tezahürü, çoğunlukla suçlama eğilimidir. Yoksulluk olgusunu bireysel özelliklere bağlı olarak açıklamak ve yoksulu özellikle tembellikle, ama aynı zamanda hesabını bilmezlikle, kötü alışkanlıklara sahip olmakla, aile hayatının düzensizliğiyle, bazen de çok çocuk yapmakla suçlamak eğilimi, kültürel ve tarihsel farkları aşarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Bugün sosyal bir sorun olarak tartıştığımız biçimiyle yoksulluk, 16. yüzyılda

Avrupa'da kapitalizmin ortaya çıkışıyla bağlantılı bir tarihsel sorunsal olarak görülmelidir (Buğra, 2008, s. 11-25).

Bu tarihten itibaren yoksullar, çalışmaya istekli olmayan ve çalışacak durumda olmayan (koşulların, Tanrı'nın eyleminin, hatalı veya kötü bir şekilde yetiştirilme tarzının ve kendi aptallıklarının kurbanları yaftasıyla) olarak kategorize edilmiştir (Elton, 1953, s. 57) ve tehlikeli bir yabancı kitlesi olarak görülmüştür. Yüzyıllardır sadaka vermenin iyi bir Hıristiyan'ın asli görevi olduğu fikrinin benimsenmiş olduğu Avrupa'da, artık dilencilere hem kutsal düzeni hem de kamu düzenini bozan ahlaki ve siyasi bir tehlike olarak bakılmış, aç köylüleri şehre sokmama, şehirdeki serseri ve dilencileri şehir dışına sürme gibi uygulamalar Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde yoğun bir biçimde gerçekleştirilmiştir (Buğra, 2008, s. 36-7). Çalışmayanlar, aylak ve dilenci olarak nitelendirilmiş ve bunlar kamusal adaba ve ortak iyiye tehdit olarak görülmüştür. Bunun sonucunda, çalışmayı dayatmak için ortaya bir dizi önlemler konulmuştur. Aylaklığa ve dilencilığe karşı oluşturulan bu önlemler, ilk aşamada işsiz-güçsüzleri şehrin dışına atmak, kırbaçlamak ve kürek cezasına çarptırmak gibi cezai nitelikte olmuş, sonraları bu kişiler çalışma evleri ve hastaneler gibi yoksulların kapatıldığı kurumlara hapsedilmiştir (Neocleous, 2013, s. 60-3).

İngiltere (Britanya) birçok açıdan insanlık tarihinin önceki tüm çağlarıyla bağlantısını en radikal biçimde koparmış bir imparatorluktur. Dünyanın ilk atölyesi, ilk büyük ithalatçısı ve ihracatçısı, ilk taşımacısı, ilk emperyalistidir. Köylülüğün en fazla ortadan kalktığı, yaşamlarını yalnızca ücret veya maaş geliriyle sürdüren erkek ve kadınların oranının en yüksek olduğu, kentleşmenin diğer ülkelere göre daha erken ve muhtemelen daha fazla olduğu ülkedir (Hobsbawm, 2003, s. 13-6). Yoksullara yardımın dünyevileştirildiği ilk ülke İngiltere'dir. Bu coğrafyada başka hiçbir yerde benzeri olmayan bir sosyal politika yönetim ve uygulama mekanizması geliştirilmiştir (Elton, 1953, s. 55). Bu nedenle yoksulluk ve sosyal politikalar, İngiltere tarihi üzerinden okunabilir.

4.2 Yoksullara Yönelik İlk Yasal Düzenlemeler (14-16. Yüzyıllar)

Temel sorunlar her yerde hemen hemen aynıydı: Ekonomik nedenler işsizliğe ve sonuç olarak yoksulluğa/muhtaçlığa yol açıyordu ve bu durumdakilere yardım etmenin geleneksel yöntemleri çoğu zaman yetersiz kalıyordu. Sorun genel olduğu için ortaya konulan ve benimsenen çözümlerin de birçok ortak noktası vardı. Yoksulları rahatlatma ihtiyacı, işsizleri çalıştırmanın arzu edilirliliği ve organize sadaka toplanmasında ısrar olarak tezahür ediyordu (Elton, 1953, s. 55). 14. yüzyıldan itibaren bu mesele üzerinde ilk kez bölgesel ama sistematik olmayan bir biçimde yasal düzenlemelerde ele alınarak çözüme çabasına girişildiği görülmektedir.

1388 tarihli Cambridge Yasası (Statute of Cambridge) ile bütün çalışanların ve çalışabilecek durumda olan dilencilerin şehirlerini terk etmemelerini sağlamaya yönelik bazı kısıtlayıcı düzenlemeler getirilmiştir (Tuck, 1969, s. 228). İngiltere, 1388 tarihli bu yasa ile “serserileri” (çalışmayan yoksulları) baskı altına almaya başlamıştır. Çalışmayanların ve dilencilerin ilk seferde alenen kırbaçlanması; ikinci seferde kulaklarının kesilmesi; üçüncüsünde asılmaları uygulaması getirilmiştir. Aynı yasa, diğer taraftan da çalışamayacak durumda olanların bakım görevini buldukları mahalleye yüklemiş, bölgelerin geçimini sağlayamadığı durumlarda, doğdukları yere gönderilmesini emretmiştir.¹¹ 1531 tarihinde çıkarılan yeni bir düzenlemeyle ise, sağlam dilencilerin cezalandırılması ve sakatların, belirli sınırlar içinde dilenmelerine izin veren lisans mektupları alması uygulaması getirilmiştir. Ancak 1535 yılında, bu uygulamadan vazgeçilerek bireysel sadaka vermek tamamen yasaklanmıştır ve bireysel sadaka yerine sistematik bir yardım öngörülerek din adamlarının ‘mahalle içindeki iyi Hıristiyanlardan’ bağış toplaması ve geliri yoksullar arasında dağıtması uygulaması getirilmiştir. 1536’dan Elizabeth Yoksullar Yasası’nın çıkarıldığı 1601’e kadar olan geçiş döneminde ise, gönüllü bağışların toplanması için sadaka toplayıcılar

¹¹ Almanya’da da 16. yüzyılda benzer düzenlemelere rastlanır. 1522 tarihli Nürnberg Kararnamesi, yoksulların yönetimini belediye meclisi tarafından atanan bir komisyona emanet etmiştir. Şehir bölgelere ayrılarak her bölgeye din adamlarıyla bağlantılı olarak yardım isteyenlerin durumunu araştırmak üzere bir gözetmen atanmıştır. Bu düzenleme ile hastalara ilaç verilmesi, çalışabilecek durumda olanlara bir an önce iş bulunması hedeflenmiştir. Diğer yandan dilenmek yasaklanmış, şehirden şehire göç engellenmiş ve çeşitli ölçülerde evlenme yasağı getirilmiştir (Farnam, 1988, s. 299-300).

atanmış ve yerel sakinlerden imkânlarına göre katkıda bulunmaları sağlanmış (Farnam, 1988, s. 300-1), böylece yoksul yardımları için kaynak yaratılmıştır.

Dönemin bir diğer önemli mevzuatı olan 1563 Zanaatkârlar Yönetmeliği, hizmetli, işçi, zanaatkâr, çırak ve emekçilerin işe alınmaları, çalıştırılmaları, ücretleri veya düzen altında tutulmaları gibi konuları düzenlenmiştir. Zanaatkârlar Yönetmeliği, herhangi bir işte çalışmayanların bir işveren için veya üretim için gerekli alanlarda çalışmaya zorlanmaları, bir sınıftan diğerine serbest dolaşımın engellenmesi gibi angarya ve insani olmayan uygulamalar içermiştir. Bu uygulamalardan öne çıkanları; yoksul çalışanların yedi yıllık bir çıraklık yapmadan “herhangi bir sanat, sihirbazlık veya el işi” yapmaktan men edilmesi, iyi/saygın işlerin ayrıcalıklı sınıfların çocuklarına ayrılması, tüm emekçilerin ve zanaatkârların maaşlarının zamanın bolluğu veya kıtlığı çerçevesinde yetkili yargıçlarca belirlenmesi ve mülksüz emekçilerin son çalıştığı şehir, kasaba gibi birimleri izin almadan terk edememesidir (Tawney, 1913, s. 312-4).

İlk sosyal yardım uygulamalarının kurumsallaşmamış, sistematik olmayan, çalışmayanları “aylak, dilenci, serseri” olarak nitelendiren ve aşağılayan/cezalandıran bir nitelikte olduğu söylenebilir.

4.3. Sosyal Yardımın Kurumsallaşması, Yasallaşması ve Sistematikleşmesi Süreci

Yoksulluk, 17. yüzyıldan itibaren kamusal bir mesele olarak görülmeye başlanmış ve sosyal yardım uygulamaları bu dönemden itibaren kurumsal ve yasal düzeylere yansiyarak sistematikleşmiştir.

4.3.1. 1601 Elizabeth Yoksullar Yasası

İngiltere’de yoksulların ortaya çıkışı 16. yüzyılın ilk yarısına rastlar. Yoksulların yavaş yavaş bir özgür emekçiler sınıfına dönüşmeleri, serseriliğin şiddetle cezalandırılmasıyla dış ticaretin sürekli genişlemesinin desteğinde gelişen ulusal sanayi ortak sonucudur. On yedinci yüzyıl boyunca sefaletten daha az söz edilmiş, birçok etkili önlem bile kamuoyunda fazla tartışılmadan kabul edilmiştir. On altıncı yüzyılın ortalarında yoksullar toplumun üzerine düşman orduları gibi çöküp önemli

bir tehlike oluştururken, on yedinci yuzyılın sonunda yoksullar yalnızca kamu kaynakları üzerinde bir yuık olarak görülmüşlerdir (Polanyi, 2010, s. 159-60).

İngiltere’de 17. yuzyılla birlikte ortaya çıkan endüstri devriminin yarattığı yoksulluk ve buna bağlı sorunları önlemeye yönelik olarak 1601 yılında Kraliçe Elizabeth tarafından çıkartılan ‘‘Yoksulluk Yasası’’, Avrupa’daki sistematik ilk sosyal politika uygulaması olarak kabul edilmektedir (Tarimeri, 1995, s. 139). Bu yasa ile yoksullara yönelik düzenlemeler ilk kez devlet eliyle yapılmaya başlanmıştır. Modern anlamda kamu yönetiminin yoksullara dönük ilk düzenlemesi olan bu yasa, muhtaç durumda olanlara yardım etmekten çok emeği kontrol etmenin bir yolu olarak görülmüştür. Çalışabilecek olanlara sosyal yardım yapmaktan ziyade onların piyasa koşullarına girmelerini zorlamıştır. 1601 Yoksulluk Yasası’nın temel fonksiyonu esasen yoksulların dilenme gibi toplum içinde hoş olmayan ve toplumu rahatsız eden duruma son verilmek istenmesi (Kesgin, 2013, s. 55-6) ve işsizlik sorununun kapsamlı, ancak kısa vadeli bir bayındırlık işleri planıyla çözülme çabalarıdır (Elton, 1953, s. 58).

1601 tarihli Yoksulluk Yasası, daha önceki genel n kabul somutlaştırarak yoksulları resmi biçimde kategorilere ayırmıştır. İlk grupta, yoksulluğu eskiden beri toplum tarafından kabul edilmiş olanlar (sakat, kr, kendi elinde olmayan nedenlerle işsiz kalanlar ve alışamayanlar gibi) yer alırken bunlara barınma ve yiyecek yardımları sağlanması öngörülmüştür. İkinci grup ise, herhangi bir engeli olmayan ve çalışabilecek güçte ve kuvvette olanları kapsayarak bunların kamusal işlerde çalıştırılması, çalışmak istemeyenlerin zorla çalıştırılması ve bunlara gerekirse ceza verilmesi benimsenmiştir (Kesgin, 2013, s. 58). Bu anlayışın temelinde İngiliz efendilerin, çalışmadan yaşamalarına yetecek kadar geliri olmayan herkese yoksul gözüyle bakmaları yatar. Yoksul, halktan insanla (toprak sahibi olmayanlar ve/veya ihtiyaç sahibi olan insanlar) eş anlamlı görülmüştür. Dilenciligin şiddetle cezalandırılması, aylaklığın, yinelendiğinde ölüm cezası gerektiren bir suç oluşturması n kabul doğrultusunda 1601 Yoksullar Yasası ile gücü-kuvveti yerinde yoksulların kilisenin sağlayacağı işlerde çalışarak yaşamlarını kazanmaları öngörülmüştür (Polanyi, 2010, s. 137-8). Yoksullar Yasası’na göre, yoksullar ücret ne olursa olsun bulabildikleri işlerde çalışmak zorundaydılar, yalnız iş bulamayanların yardım almaya hakkı vardı (Polanyi, 2010, s. 127).

Oysa sanayi öncesinin işçisi, Tanrı'nın kendisine uygun gördüğü toplumsal düzeyde konfor olarak düşünülebilecek neyse, ondan yararlanmaya yetecek parayı kazanmak istediği ölçüde, maddi özendiricilere karşılık veren bir dünya görüşüne sahipti. Ancak konfora ilişkin düşünceleri bile gelenek tarafından belirlenmişti ve kendi bulunduğu yere ya da belki bunun biraz üstündeki bir yere uygun olanla sınırlıydı. Yeterli olarak kabul ettiği az miktardan daha fazlasını kazandığı takdirde bunu eğlence ve içkiye harcamaktaydı. Bu yaşam biçiminin, yoksulluğu normalde olması gerekene göre, ağırlaştırdığını düşünen görüşler ise gittikçe yaygınlaşmaktaydı. Öte taraftan kırsal toplumun tüm sınıflarında hala varlığını sürdüren geleneksel görüş, bir insanın geçimini sağlayacak geliri elde etme ve bunu başaramadığı takdirde içinde bulunduğu toplum tarafından bakılma hakkı olduğunu söylüyordu. Yeni orta çıkan orta sınıflar, insanların piyasanın sunduğu işleri nerede olursa olsun ve ücreti ne olursa olsun, kabul etmesi gerektiği ve mantıklı bir insanın, bireysel ya da gönüllü kolektif tasarruf ve sigorta aracılığıyla kaza, hastalık ve ihtiyarlık için önlem alması gerektiği biçimindeydi. Mevcut yaşam anlayışı ile gittikçe artan kapitalistleşmenin mantığı arasındaki bu çelişki, yeni bir kırılmaya yol açmaktaydı. Yoksullar Yasası, böyle bir ortamda talihsiz olanlara yardım etmekten çok (Hobsbawm, 2003, s. 81) yeni bir düzenin koşullarını inşa ediyor görünmektedir. Bu açıdan yoksulluk sorununun, var olan toplumsal düzeni korumak, meşrulaştırmak ve yeniden inşa etmek amacıyla araçsallaştırıldığı görülmektedir (Buğra, 2008, s. 26).

Yoksullar Yasası yerel olarak uygulanmıştır. Her kilisenin kendi bölgesi (mıntkası) belirlenmiş, kiliselere buralarda gücü-kuvveti yerinde kişileri çalıştırmak, bir yoksullar evi bulundurmak, öksüz ve bakıma muhtaç çocukların çıraklık eğitimini ve yaşlılarla sakatların bakımını üstlenmek, muhtaçların cenazelerini kaldırmak görevleri yüklenmiştir. Ancak pratikte çoğu kilise mıntkasında yoksullar evi yoktu, daha çoğunda çalışabilecek durumda olanlara iş olanakları sağlanamıyordu; yerel vergi sorumluluklarından kaçınmanın bir yolu bulunuyordu; yoksullarla ilgilenenlerin kayıtsızlığı, muhtaç durumda olanların sırtından sağlanan çıkarlar, yasanın işleyişini etkisiz kılabilirdi. Her şeye rağmen, birçok bölgede Yoksullar Yasası toplumsal dokunun parçalanmasını bir süre engelleyebilmiştir (Polanyi, 2010, s. 138).

17. yüzyılda, bazı ülkelerde hayırseverlik ve “avarelik” yasaklanmıştır. Köylüler ve zanaatkârlar adım adım fabrika işçiliğine zorlanmış ve yoksulluk “kendi gücüyle yaşama gücünün” eksikliği olarak düşünülerek cezalandırılmıştır. Kiliseler ve yerel kuruluşlar ise “kendi suçu olmadan yoksulluğa düşmüş ailelere” yardımlarını sürdürmüşlerdir (Tarımeri, 1995, s. 139). Yoksulların, masrafları kamuya ait olmak üzere ücretsiz tıbbi bakıma sahip olması öngörülmüştür (Elton, 1953, s. 59).

Böylece İngiltere’de, emek yönetmeliğinin bir takım öncü düzenlemeler ve Yoksullar Yasası aracılığıyla “millileştirilmesi”, emeği yeni sınıflar için tehlikeli bölgenin dışına almaya başlamıştır (Polanyi, 2010, s. 117). Bu süreç, İskân Yasası ve Speenhamland Yasası ile tamamlanacaktır.

4.3.2. 1662 İskân ve Tehcir Yasası

17. yüzyılın ortalarında İngiltere’nin emek düzeni, Cambridge Yasası ile başlayan süreçte Zanaatkârlar Yönetmeliği ve nihayetinde Yoksullar Yasasının getirdiği uygulamalara dayanıyordu. Zanaatkârlar Yönetmeliği çalışanlarla, Yoksullar Yasası ise işsiz ve (yaşlılarla çocukların dışında) işe alınamayacak durumda olanların koşulları ile ilgiliydi. Bu önlemlere sonradan insanların bölgeler arasında hareket edebilmesine sonsuz kısıtlamalar getiren 1662 İskân Yasası eklenmiştir (Polanyi, 2010, s. 136). Bu yasa ile getirilen toplumdaki soyutlanma, soyut emeğin sahibine belirli bir seçim alanı tanımıştır: Piyasa koşullarında bulabildiği işi kabul etmek ya da dilencilik veya soygunculuğa mahkûm olmak (Buğra, 2008, s. 32).

Ulusallaştırılmaya/millileştirilmeye dayalı bir emek sisteminde, işsizlik ve yoksulluk yardımının yerel olarak düzenlenmesi çelişkiler içeren bir gerçekliktir. Yoksullarla ilgili yerel düzenlemelerin çeşitliliği arttıkça, sosyal hizmetleri iyi örgütlenmiş kilise mintikalarının “profesyonel düşkünlerin” istilasına uğrama tehlikesi, sisteme varoluşsal bir tehdit ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle 1662 yılında “daha iyi” kilise mintikalarının düşkünlerin yükü altında ezilmemeleri için İskân ve Tehcir Yasası çıkarılmıştır. Bu düzenleme ile kişi, yalnızca yerel yargıçların ve kilise yetkililerinin iyi niyetine sığınarak, doğduğu kilise bölgesinin dışında bir yerde kalabilecek; başka yerlerde, çevrede iyi tanınsa ve iş gücü sahibi olsa bile, her zaman uzaklaştırılma

tehlikesiyle karşı karşıya olacaktı. Dolayısıyla, insanların yasal konumu, özgürlük ve eşitliğin keskin sınırlamalara tabi olduğu bir konumdu, yasa önünde eşit, kişi olarak özgür olmakla birlikte kendilerinin ve çocuklarının uğraşlarını seçmekte özgür değillerdi; isledikleri yerde yerleşmekte özgür değillerdi ve çalışmak zorundaydılar. Bundan yüzyılı aşkın bir süre sonra, Adam Smith bu yasayı, insanların yer değiştirmesini önleyip hem onlara yararlı işler bulmalarını, hem de kapitalistin işçi bulmasını engellediği için eleştirmiştir (Polanyi, 2010, s. 138-9).

Yoksul 'istilasını' önlemek amacıyla 1662'de İskân Yasası'nı çıkartanlar, yoksulların buldukları kasabalardan kovulabilmelerini de hükme bağlamıştır. İngilizler, yoksula yardımı merkeze almamışlar, aksine feodal tarımsal üretimden sonra sanayinin talep ettiği iş arzını ve işçi talebini karşılamak amacı gütmüşlerdir. Bu yıllarda yoksullar kolaylıkla fabrikalarda çalışmayıp, kilise yardımları ile geçinmekteydi. Oysa istihdam ve emek sorununun çalışanların sanayi kapitalizminin hizmetine sunulması gerekiyordu. Topraktan ve köyden kopan yoksullar, potansiyel emek kesimini oluşturduğundan bu yasalar sanayi kapitalizminin ihtiyaç duyduğu ucuz emeği temin etmeye odaklanmış, yoksulların çalışma hayatına koşulmasını hedeflemiştir (Kesgin, 2013, s. 60-1).

İngiltere'nin 1661 tarihli İskân Yasası, başarılı bölgeleri yoksul akınına uğramaktan kurtarmak ve karşılanması güç olan yoksul yardımının maliyetini sınırlamak üzere alınmış en sistematik önlemlerden biriydi. Ancak İngiltere'de İskân Yasasına karşı yöneltilen eleştiriler, sanayileşme ilerledikçe güçlenmiş ve 1795'te yürürlükten kaldırılmıştır (Buğra, 2008, s. 41).

4.3.3. 1795 Speenhamland Yasası

18. yüzyılın ortalarında İngiliz toprak mülkiyetinin karakteristik yapısı şöyledir: Birkaç bin toprak sahibi, bunların topraklarını kiralayan on binlerce kiracı çiftçi, bu kiracı çiftçilerin toprağı işlerken emeklerini kiraladığı yüzbinlerce tarım işçisi, uşaklar ve çok küçük mülk sahipleri. Bunların da ötesinde, İngiltere'nin sanayi üretim ve imalatının önemli bir bölümü kırsal kesimdeydi. Buradaki tipik işçi de, yaşamını sürdürdüğü kulübesinde bazı ürünlerin imalatında giderek daha fazla uzmanlaşan ve

böylece adım adım küçük köylü veya zanaatkâr olmaktan çıkarak ücretli işçiliğe geçen bir tür köy zanaatkârı veya küçük mülk sahibiydi. Daha önceleri insanların boş zamanlarını veya mevsimlerini dokuma, örme veya madencilikle uğraşarak geçirdiği köyler, giderek, tüm zamanını bu işe ayıran dokumacıların, örgücülerin veya madencilerin yaşadıkları köyler haline gelmekteydi ve sonunda bunlardan bazıları sanayi kentlerine dönüştü. Tüccarların köyde üretilen ürünleri satın almak veya kırsal kesim emekçilerine hammaddeleri dağıtıp dokuma tezgâhlarını ya da iplik tezgâhlarını kiraya vermek üzere uğradıkları küçük pazar merkezleri, zaman içinde, dağınık haldeki işçilere dağıtılıp sonra ürün olarak geri toplanan hammaddeleri ve malları işlenmeye hazırlayan ve muhtemelen nihai ürün haline getiren atölyelerle ve ilkel imalathanelerle dolu kentler haline gelmiştir (Hobsbawm, 2003, s. 27-8).

18. yüzyıl, yoksulların çalıştırıldığı kurumların İngiltere'ye ve kıta Avrupası'na yayıldığı bir dönem olmuştur (Buğra, 2008, s. 44). Bunu tetikleyen en temel gelişme olan Sanayi Devrimi, insanların hayatını köklü bir dönüşüme uğratmıştır. Bir yandan insanların eski hayat tarzlarını ortadan kaldırmış ve onları, kendilerine yeni hayat tarzları bulma ve oluşturma konusunda özgür kılmış (Hobsbawm, 2003, s. 74), diğer taraftan onları gönüllü köleliğe sevk etmiştir. Üretim güçlerinin gelişmesi, toplumsal yapı ve değerlerde, sonuçta Batı sistemine varacak olan bir yapısal değişimlere yol açmıştır (Duverger, 1977, s. 14). 1795 Speenhamland Yasası, bu dönüşüm sürecinde bir geçiş dönemi olarak nitelenebilir.

1795 Speenhamland Yasası, düşük ücret alanlara yardım yapılmasını sağlamıştır. Bu yasanın fiilen getirdiği, “yaşam hakkı” denebilecek sosyal ve ekonomik bir buluştur ve 1834'te yürürlükten kaldırılmasına kadar rekabetçi bir emek piyasası oluşmasını engellemiştir. Yasanın sağladığı garanti sistemi sayesinde işverenler istedikleri gibi ücretleri düşürebilmiş, işçiler de çalışkan da olsalar tembel de olsalar, aç kalmayacaklarını bilerek yaşamlarını idame ettirmişler; “insancıl” kişiler onu “adil olmasa bile merhametli bir uygulama” diye alkışlamışlardır. Dolayısıyla ilk aşamada düzenlemenin mülkiyet sahipleri, emekçiler ve bazı hümanistler tarafından olumlu karşılandığı söylenebilir. Ancak kamu kaynaklarından desteklenen ücretlerin durmadan düşmesi, işçinin yardım almak zorunda kalması ve yardımların yükünün bir

sorun olarak belirmesi kaçınılmazdı. Böylece yavaş yavaş kırsal kesim halkı muhtaç duruma düşürülmüştür (Polanyi, 2010, s. 127-8).

Kapitalizmin hegemonikleşmesi öncesi dönemin son sistemli sosyal politikası olan 1795 Speenhamland Yasasına giden süreç, mülksüzleşmenin ve yoksullaşmanın nedenlerinden ayrı tutulamaz. Bu sürecin önemli kırılma noktalarından biri de, toplumsal değişimin yarattığı sorunları dramatik hale getiren “çitleme hareketi”¹² olmuştur. Çitleme hareketi köylüleri topraklarından, emekçileri de işlerinden atmakla suçlanan bir mülkiyet meselesidir. Kendi toprağını işleyen çiftçiler ve küçük mülk sahipleri, çitlemelerden kuşkusuz önemli bir kayba uğramıştır. Bunlar küçük arazilerini kiraladıkları işgücü ile ekip biçen ve bunun yanı sıra, ortak mülkiyetin çeşitli küçük -fakat kendileri için önemli- olan, hayvan ve kümes hayvanları için otlak, yakacak odun, inşaat malzemesi, ev, çit ve kapılar için kereste sağlama ve diğer imkânlarından yararlananlardı. Çitlemeler emekçileri ücretli işçiler durumuna getirmiş, toplumun onurlu üyeleri olmaktan çıkarıp, zenginlere bağımlı, daha aşağı mevkilerde yer alan, hakları ayrı olarak belirlenmiş insanlara dönüştürmüştür. Çitlemeler, çiftliklerin daha büyük, çiftçi sayısının görece olarak azaldığı ve köylülerin daha topraksız hale geldiği genel bir sürecin çarpıcı, resmi ve siyasal yönünü oluşturmuştur. Geleneksel, yarı/ataerkil çiftliğin çökmesi, mahalli işgücünün artması ve bunun sonucunda da ücretlerinin düşmesine neden olmuştur. Tarımdaki gelişmeler, giderek büyüyen bir kırsal kesim yoksullarını yaratmış, kırsal bölgelerdeki istikrarlı ve geleneksel hiyerarşiyi ortadan kaldırmıştır. Böylece 18. yüzyılın sonlarında köy yoksullarının durumlarının kötüleşmesi, İngiltere'nin güney ve doğu bölgelerinde felaket boyutlarına varmıştır. 1795 Speenhamland Yasası, emekçilere yaşamalarına imkân verecek bir ücret sağlayan sistematik bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Speenhamland sistemiyle, tahılın fiyatına bağlı olan bir asgari ücret belirlenerek, gelirleri bunun altına düştüğünde yoksul yardımıyla tamamlanması hedeflenmiştir. Speenhamland sistemi İngiltere'nin birçok bölümünde büyük bir yaygınlık kazanmış ve oturmakta olduğu yerde açlık sınırının biraz üzerinde yaşayabileceğini umut eder

¹² Çitleme hareketi, toprak parçasının etrafını çevreleyerek mülkleştirmek anlamında kullanılmaktadır. Kavramın ilk kullanımlarından biri Rousseau'ya aittir: “Bir toprak parçasının etrafını çitle çevirip 'Bu, bana aittir diyebilen, buna inancak kadar saf insanlar bulabilen ilk insan, uygar toplumun gerçek kurucusu oldu” (Rousseau, 2015, s. 133).

hale gelen emekçiyi yoksul, umutsuz ve hareketsiz duruma getirmiştir (Hobsbawm, 2003, s. 91-6).

Speenhamland bir taraftan emeği piyasa sisteminin tehlikelerinden korumuş; diğer taraftan, toprak da dâhil olmak üzere, üretim unsurlarını bir piyasa sistemi içinde örgütlemiş ve böylece halktan insanları eski sosyal konumlarından ayırıp, emeklerini satarak geçinmeye zorlamış, ama aynı zamanda da emeğin piyasa değerini bulmasını önlemiştir. Yeni toprak çevrilmesi hareketleri dev bir dalga halinde toprağı kullanıma açarak kırsal bir proletarya sınıfı yaratmış, aynı zamanda da bu proletaryanın emeğiyle yaşamını sağlamasını engellemiştir (Polanyi, 2010, s. 129).

Bu sistemin sonuçları emekçi sınıflar için hedeflenen biçimde olmamıştır. Kendini yeni bir sınıf içindeki bir bireye dönüştürmek zorunda kalan emekçiler, ekonomik bir sınıfa dönüşmemiş, aksine yaşamlarını yardımlarla idame ettirdiği sürece muhtaç kılınmıştır. İşten kaçma ve çalışamaz görünme hilelerini destekleyerek insanın özellikle sefalet kaderinden kaçmaya çalıştığı bir dönemde muhtaç durumda olmayı çekici kılmıştır. Emekçiler bir kere yoksullar evine girdikten sonra bu çarktın nadiren kurulabildiğinden, yüzyıllarca süren yerleşik yaşamın getirdiği ahlak anlayışı ve kendine saygı, yoksullar evinin ahlak yoksunluğu içinde kolayca yıpranıp gitmiştir (Polanyi, 2010, s. 152-3). 1783'ten 1817'ye kadar olan otuz dört yılda İngiltere'deki yoksul oranlarının 2.000.000'den 7.800.000'e yükselmesi (Farnam, 1988, s. 305) bunun en somut tezahürüdür.

Oysa Speenhamland, halktan insanların proleterleşmesini önlemek veya hiç olmazsa bunu yavaşlatmak üzere hazırlanmıştı (Polanyi, 2010, s. 131). Speenhamland “yaşama hakkını” garantiye alma; aile yardımı temin etme; ücret desteklemelerini genelleştirme ve bunlardan yararlananları çalışmak zorunda oldukları yoksullar evi dışındakilere de sağlama amacı gütmüştü (Polanyi, 2010, s. 139). Speenhamland, piyasa ekonomisinin karşısında, kırsal kesimdeki geleneksel düzeni korumak amacıyla yapılmış nihai, etkisiz, kötü planlanmış ve başarısız bir girişim olarak sonuçlanmıştır. Tarımsal üretim ve verimliliği artırsa da, diğer taraftan özgür doğmuş olan İngiliz'i, 1840'larda, “köleye benzeyen ve yıkılmış” durumuna getirmiştir (Hobsbawm, 2003, s. 97).

İngiltere’de yoksullaşma süreci bu şekilde evrilirken, 1789 İhtilali sırasında Fransa’nın deneyimi de aynı derecede dikkat çekicidir. Devrimci hükümet, 1793 anayasasında ifade edilen “toplum, talihsiz vatandaşlarına destek borçludur” ilkesine uygun olarak, eski rejimin yoksullara yardım sistemini tamamen alt üst etmiştir. İsteyen herkese iş vermek için ulusal atölyeler kurulmuş, tarikatların ve hastanelerin mallarına el konmuş, tüm yoksul yardımı ulusal hükümetin elinde merkezileştirilmiştir. Ulusal düşkünler evleri kurularak, yüzbinlerce kişi istihdam edilmiş ve onları desteklemek için milyonlarca frank harcanmıştır (Farnam, 1988, s. 305).

4.4. Kapitalizmin Hegemonyası ve Sosyal Yardımın Çöküşü: 1834 Victoria Yeni Yoksullar Yasası

Buğra (2008), kapitalizmi, yaşayabilmek için emeğini satmak zorunda olan mülksüz insanı, bir sözleşme ilişkisi çerçevesinde çalıştırmaya dayanan bir toplum düzeni olarak tanımlar. 19. yüzyılda sosyal politikanın temel tezahürü bu kapitalist ortamda biçimlenir: Yaşlı, hasta olduğu ya da sadece işsiz olduğu için çalışmadığı durumlarda veya aldığı ücret sosyal olarak belirlenmiş bir asgari geçim düzeyinin altında kaldığı zaman, çalışarak hayatını kazanmak durumunda olan mülksüz insana ne olur? Bu durumdaki yoksulların varlığı toplumsal yapıyı nasıl etkiler? (s. 10).

1778 ile 1830 yılları arasında sanayileşmenin dayattığı koşullar nedeniyle zaman zaman ayaklanmalar olmuştur. Bu tepkilerin genellikle başarısız olması, kapitalizmin toplumsal yapıda hâkim duruma gelmiş olduğunu göstermektedir. 1830 ile 1848 arasında, tarım emekçilerinin en yoksulları, büyük bir gelişme içinde olan sanayide çalışmak üzere yığın halinde şehirlere akın etmiştir. Nüfus göçü açık iş sayısından daha büyük olduğundan, emekçilerin birçoğu işsiz kalmış, iş bulanlar da kötü çalışma şartlarını kabul etmeye mahkûm olmuştur. Öyle ki emekçiler on iki ile on dört saatlik uzun çalışma sürelerinde, son derece düşük ücretlerde ve sefil durumdaki barınma şartlarında (sahipleri tarafından yüksek fiyatlarla kiraya verilen mahzenlerde aileler üst üste yığılarak) yaşamak zorunda kalmışlardır (Duverger, 1977, s. 42). Kalifiye zanaatkârlar ve köyden kente göçenler az para karşılığında çalışan ağır işçi durumuna gelmiştir (Hobsbawm, 2003, s. 84). İnsanların tamamen “kendi kendine hareket eden” (otomatikleştirilmiş) makineler tarafından tümüyle işsiz bırakılması veya işçilerin

“makinenin” insanlık dışı ve sabit hızı ile çalışmak zorunda bırakılması gibi koşulları nedeniyle, fabrika ücretlerinin aile işletmelerinkinden (iyice kalifiye ve beceri sahibi olanlar hariç) daha yüksek olmasına rağmen işçiler, orada, en doğal hakları olan özgürlüklerini kaybettikleri için fabrika işine girmekte isteksiz davranma eğilimi göstermiştir (Hobsbawm, 2003, s. 62-3)

Bir tarafta işçinin hayattaki fırsatlarını, beden siyasetini, gündelik yaşamını ve sosyo-ekonomik geleceğini kuşatan sermaye dolaşımı içine gömülmüşlükten kurtulma dürtüsünün devrimciliği varken; diğer tarafta, yaşayabilmek için yeterli ücreti almak için, dolaşım süreci içinde adil ve eşit muamele görme yönündeki reformist talep vardır (Harvey, 2008, s. 152). Burjuva yasaları ve sosyal politika düzenlemeleri, böyle bir ortamda, siyaset ve sanayi alanında bir işçi sınıfı hareketini ortaya çıkarmıştır (Polanyi, 2010, s. 133). Özgürlüğünden gurur duyan bir ülkede köle ve aç duruma geldiklerini hisseden, yaşamak için gereken asgari şartların peşinde olan ve bunun karşılığında çaresizlik ve umutsuzlukla karşılaşan insanların genel memnuniyetsizlikleri, sosyal ve toplumsal bir harekete dönüşmeye başlamıştır. İngiltere'nin birçok bölgesinde 1816'da, 1822'de, 1830'da, 1843-44'de emekçiler sözü edilen taleplerle ayaklanmış, harman makinelerini kırıp parçalamış, ekinleri yakmıştır. Bu tür yağma hareketlerinin yanı sıra radikal demokratik, hatta 'kooperatif' (sosyalist) siyasal ideoloji ve programla birleşen, daha bilinçli ve karakteristik olarak proleter hareketler de görülmüştür (Hobsbawm, 2003, s. 87).

Öte yandan, kapitalistler için daha çok insan demek, daha ucuz ve bol işgücü ve kuskusuz daha çok tüketici demektir ve bunun kapitalizm koşullarında büyümede, hem tarım (beslenme ihtiyacından dolayı) hem de imalat sektörü için bir itici güç olduğu kabul edilmekteydi (Hobsbawm, 2003, s. 41-2). Üretim araçları sahipleri, fabrika tarzı üretime alışkın olmayan ve ona düşmanca bakan bir işçi sınıfını istihdam etmek zorundaydılar ve fabrikalarını—en azından ilk başlarda—mütevazı bir başlangıç sermayesiyle kurmak ve karlarını zevklerden mahrum kalması gereken, çok çalışacak yoksullara cefa çektirerek elde etmek durumundaydılar. Bir başka ifadeyle kar sağlamanın tek yolunun, işçiye en uzun süreli çalışma karşılığında en düşük ücreti ödemekten geçtiği düşünülmekteydi (Hobsbawm, 2003, s. 111). Üretimin temel unsurunu insanlar oluşturduğu için, olabildiğince geniş bir nüfusa ihtiyaç olduğu

herkesçe kabul ediliyordu. Ucuz emeğin yararı konusunda görüş birliği vardı, çünkü ancak ucuz emek sayesinde sanayi gelişebilirdi ve üretim artabilirdi. Böylece, “neden muhtaç durumda olanlar özel kar amaçları ve genel kamu çıkarları içinde karlı bir biçimde çalıştırılmasınlar?” sorusu yaygınlık kazanmaya başladı (Polanyi, 2010, s. 166). Herkese iş vermenin ve herkesi işçi yapmanın toplumun tüm sorunlarına deva olacağı düşüncesinin egemen olduğu bu anlayışta toplumu devasa bir fabrika biçiminde tasarlamak, Endüstri Devriminin savunucusu birçok aydının koşulsuz desteklediği bir özlem oldu (Kovancı, 2003, s. 9).

Bu esnada devletin idari işlevlerinde müthiş bir artışa da tanık olunuyordu. Liberalizm taraftarlarının belirlediği görevleri yerine getirmek için devlet artık merkezi bir bürokrasiyle donanmıştı. Serbest piyasaya giden yol, merkezi bir biçimde düzenlenen ve kontrol altında tutulan sürekli bir müdahaleciliğin sınırsız artışından geçiyordu. Çözüm Elizabeth Yasalarıyla başlayan yoksulluk düzenlemelerini yerlerine bir şey koymadan, yürürlükten kaldırmaktı. Ne ücret belirlenmesi ne gücü-kuvveti yerinde işsizlere yardım olacaktı, ama asgari ücret veya yaşama hakkının korunması da olmayacaktı. Emek, fiyatı piyasada belirlenen bir metaydı, ona göre muamele görecekti. Yurttaşların büyük bir bölümünün yoksulluğun eşiğinde yaşamasının zenginliğin en üst aşamasına ulaşma bedeli olarak kabul edildi (Polanyi, 2010, s. 175-202).

Ancak emeğin içerdiği sosyal boyut ve onun piyasada satılmak üzere bir meta olarak tasarlanması kendi içinde bir çelişkiydi. Toplumun ayrıcalıklı olmayan tüm kesimleri, çalışmanın çarkları içine itilemezdi. Sakatlar, hastalar, güçsüzler, yaşlılar, kısaca düşkünler vardı. Daha da önemlisi ekonomik ve sosyal değişime bağlı olarak beliren yoksulluk sorunu gibi toplumsal bir olgu vardı (Kovancı, 2003, s. 9). Kapitalizmin yarattığı “modern yoksulluk” olgusu, varlığı yoksul olmayanlarda ciddi bir rahatsızlık yaratan bir grup insanın “toplumun başına bela olmamasının” koşullarını aramayı gerektirmiştir. Son birkaç yüzyıldır varlıklı kentlilerin içgüdüsel talebi, yoksulların göz önünden kaldırılması yönündeydi. Ama bu yerine getirilemez bir taleptir çünkü bu insanlar sadece toplumsal bir sorun değil, aynı zamanda potansiyel işgücüdürler ve ekonominin işlemesi için yoksulların varlıklarına katlanmak gereklidir. Kapitalist düzen ekonomik kaygıların, her zaman olmasa bile çoğu zaman, siyasi ve sosyal

kayguların önüne geçtiği bir yapı olduğundan, yoksul olmayanların yoksullarla birlikte var olmayı kabul etmekten başka çareleri yoktur. Ama bu, çoğunlukla gergin, korkulu, rahatsız bir beraberliktir ve bu rahatsızlık sosyal politika tartışmaları içinde sürekli ortaya çıkan önemli temalardan biri olmuştur (Buğra, 2008, s. 10-1).

19. yüzyılın emek düzeninin merkezinde, serseriliğin ve dilencililiğin önlenmesi ve yoksulların çalıştırılması gayreti bulunuyordu. 17. yüzyıldan itibaren uygulanan düzenlemeler, emek piyasasının gereklerine duyarsız değildiler ama önde gelen amaçları şehirlerin yoksullardan korunmasıydı. Bu dönem, darülaceze benzeri kurumların önem kazandığı ve gücü kuvveti yerinde yoksulların barındırılıp çalıştırıldığı kurumların (*workhouse*) ortaya çıkmaya başladığı bir politika uygulanmıştır. Bu kurumlar, öncelikle, üretime değil, disiplin ve terbiyeye önem veriyorlardı. Amaçlanan, yoksullara atfedilen ahlaki çürümüşlüğü çalışma yoluyla tedavisiydi. Daha sonra yoksul çalıştırma gayretinin daha sistematik ve ekonomik açıdan daha rasyonel biçimde yürütülmesi gerekliliğini vurgulayan yeni yaklaşımlar güçlendi ve pek çok düşünür, yoksulların çalıştırıldığı kurumların reformuyla ilgili tartışmaya katkıda bulundular. Yoksullar üzerinden nasıl kâr edilebileceği ve yoksulların kendi çıkarlarını da kollayan çalıştırma modellerinin neler olabileceği bu tartışmalara damgasını vurdu. Ama 18. yüzyılın sonunda, Sanayi Devrimi ve onu izleyen serbest piyasa ekonomisi koşulları altında, bu arayışlar artık gerçekçiliğini kaybetmişti. Bu açıdan İngiltere'nin 1834 tarihli Yeni Yoksullar Yasası önemli bir dönüm noktasına gelindiğine işaret ediyordu (Buğra, 2008, s. 26-7).

1834 yılı emekçiler ve yoksullar için getirilen yeni bir düzenlemeyi ifade eder. Speenhamland Sistemiyle ücretler kamu kaynaklarından desteklenirken, bu durum 19. yüzyılda gittikçe hegemonikleşen kapitalist sistemin işleminin önünde bir engel olarak görülmeye başlanmıştır. Piyasa ekonomisinin işlemesi için bu yasanın kaldırılması gerektiği görüşleri giderek yaygınlaşmıştır. Yoksullar Yasası ve Speenhamland Sistemi, sosyal yardımların yükü ve ekonomik dalgalanmalar nedeniyle liberal ve muhafazakâr düşünürler tarafından ciddi eleştirilere tabi tutmuştur. Sanayi toplumu yoksulluğun bollukla el ele yürümesi çelişkisine dayandığından, kapitalizm ve toplumsal sınıflaşma, bu çelişki içinde biçimlenmiştir. Bunun sonucunda yaklaşık iki yüz yıldır uygulanan yardım odaklı politikalar 1834

tarihinde çıkartılan, yardım almayı oldukça zorlaştıran yeni yasayla yürürlükten kaldırılmıştır. 1834 Yoksullar Yasası Reformu emek piyasası dönüştürme işine girişmiştir: Yaşama hakkı ortadan kaldırılarak yoksulların en muhtaç durumda olanlarına yoksullar evi dışında verilen yardımlar sonlandırılmış ve emekçiler kaderleriyle (piyasa koşullarıyla) baş başa bırakılmıştır. Reform Yasası ile hiç kimseye yoksullar evi dışında yardım verilmemesi öngörülmüştür. Diğer bir ifadeyle yoksulların çalıştırıldığı kurumlar dışında verilen bütün yardımlar kaldırılmıştır. Ücret desteklemeleri durdurulmuştur. Yoksullar evinde zorla çalıştırılma sınaması yeniden uygulamaya konulmuştur. Artık, kendi rızasıyla, bilinçli olarak çok kötü koşullara sahip barınağa sığınmayı seçecek (buraya düşmek damgalanmak, psikolojik ve ahlaki bir işkenceyi peşinen kabul etmek demektir) kadar muhtaç olup olmadığına karar verme hakkı, başvuruyu yapana bırakılmıştır. Piyasa mekanizması yerleşmeye ve son aşamasına ulaşmak için (Polanyi, 2010, s. 131-57; Buğra, 2008, s. 45; Kesgin, 2013, s. 59) işgücü piyasa fiyatı üzerinden alınıp satılabilen bir meta olarak kabul edilmeye başlanmıştır (Hobsbawm, 2003, s. 210). İşlevini, fiziksel, psikik veya toplumsal nedenlerden dolayı yerine getiremeyenler ya sanayi hastanelerine ya da işsizler cehennemine sürüklenmiş, bedenlerin denetimi tam olarak sağlanmıştır (Harvey, 2008, s. 136).

Toplumun bütününün kazanç ve kar ilkesine göre örgütlenmesinin geniş kapsamlı sonuçları olmuştur. Ticaret yapan sınıfların elinde, işçinin fiziksel gücünün sömürülmesinden, aile yaşamının yıkılmasından, mahallelerin çökmesinden, ormanların yok olmasına, nehirlerin kirlenmesinden, zanaatkârlığın ve küçük çiftçiliğin yok olmasına kadar birçok sorun ortaya çıkmıştır (Polanyi, 2010, s. 189-94). İşçiler, artık kendileri için tek geçim kapısı olan sanayinin gelişmesiyle eskisine nazaran çok daha alçalıcı ve sefil bir duruma düşmüşlerdir. Bireysel ve toplumsal mutluluğa karşı bir ilke, işçinin sosyal çevresine, mahallesine, topluluk içindeki yerine, zanaatına, özetle daha önceleri ekonomik varlığının içinde yer aldığı insan-doğa ilişkisine hasar vermiştir. Sanayi Devrimi akıllara durgunluk veren boyutlarda bir sosyal çözülmeye yol açmıştır. Yoksulluk sorunu bu olayın yalnızca ekonomik yönüdür (Owen'dan akt. Polanyi, 2010, s. 190).

Orta sınıfın standartlarına göre iktisadi açıdan verimsiz olarak görülen sosyal yardımlar, bir niteliksizleştirme ve baskı aracına dönüşmüştür. 1834 tarihli Yoksullar Yasası tüm yardımları dışarıdaki en düşük ücretten 'daha düşük' düzeyde tutan, bu yardımları yoksulları yoksullukları için cezalandırmak ve onların yeni dilenciler yaratma biçimindeki tehlikeli heveslerini kırmak için aileleri zorla birbirlerinden ayırarak onları hapisaneye benzeyen darülacezeyle sınırlandırmıştır. Bu yasa, 1830'lardan 1850'lere kadar İngiltere nüfusunun asgari yüzde onunun dilenciye dönüşmesine yol açmıştır (Hobsbawm, 2003, s. 82).

Böylece 19. yüzyıl sosyal politikası, yoksulların toplumsal işlevini ücretle çalışmaya indirgeyen, ücretle çalışamayanları darülaceze benzeri kurumlara veya doğrudan doğruya hapisanelere kapatarak tecrit eden, bunu yapmadığı zaman onları hayırseverlik nesnesi haline getirip “gerçek muhtaç” ve “edepli” yoksul olarak tarif edip yaşayabilecekleri kadar yardım yapan, ama her durumda onları yoksul olarak tanımlayıp toplumda belirli ve farklı bir yere koyan bir temele evrilmiştir (Buğra, 2008, s. 48). Bireyleri belirli dolaşımlara veya iktidar rejimlerine boyun eğdirmek için işleyen ilgili teknolojilerle (belirli teknikler ve ilgili uygulamalarla) birlikte işleyen bilgi ve gücün ayrılmaz kombinasyonları tarafından şekillenen bir yönetim anlayışı, hegemonikleşmeye başlamıştır. Bu, özünde Foucault'nun nüfus siyaseti, terminolojik olarak ise biyopolitika olarak adlandırdığı bütünleştirici ve bireyselleştirici olmak üzere iki yöntemle işleyen, özel bir birey olarak özne ile kamu vatandaşı olarak özne arasında iki yönlü bir süreç üreten anlayıştır (J. Powell & Chamberlain, 2012).

Yoksulların mekânsal olarak tecrit edilmelerine talebi ek olarak onu ikame etmeye yönelik başka bir çaba da, istatistikler yardımıyla yoksulları kontrol altında tutmaktır. Yoksullukla ilgili istatistik toplama, yoksulları sayma ve sınıflandırma gayreti, 19. yüzyılda yoğun biçimde uygulanmıştır (Buğra, 2008, s. 11). Devletin nüfus siyaseti çerçevesinde biyo-iktidar tekniklerini araçsallaştırmasını gösteren somut bir örnek olarak 1869 yılında Londra'da kurulan Hayır Örgütleri Topluluğu'nun (Charity Organization Society) çalışmaları önemlidir. Hayır Örgütleri Topluluğu, gönüllü yardım kuruluşlarınca verilen yardımların organizasyonu için muhtaç durumda olan kimselerin ayrıntılı araştırılmasını ve bu kapsamda istatistiklerden yararlanılması amaçlamıştı (Kovancı, 2003, s. 107).

Foucault'nun, sosyal yardımların ve yoksulluğun tarihsel izini sürdüğü soykütüksel analizinin amacı, söylemleri belirlemektir. Foucault'da "söylem" kavramı, hem onun çalışmalarını anlamada hem de sosyal yardımın çeşitli yönlerini açıklamada anahtar bir terimdir. Foucault, söylemleri bilgi ve hakikati belirtmenin tarihsel açıdan değişken yolları olarak tanımlamıştır. Bu yaklaşıma göre iktidar, söylemlerde kurulur ve "sosyal yardım" gibi söylemlerde bulunur. O halde soykütük, toplumsal olarak belirlenmiş söylemlerin tarihsel sınırları ve koşullarıyla ilgilendirir; bunlar daha sonra içlerinde var olabilen kişisel ve kurumsal anlatıları yönlendirir ve çarpıtır. Foucault'cu bir yaklaşımın benimsenmesi, bilgi ve iktidar dinamiklerine, sosyal politika tarafından teşvik edilen ve çeşitli düzenlemelerle yürürlüğe konan uygulamaların olası sonuçlarını ortaya koyan eleştirel bir yaklaşım sağlar. Ek olarak, bu bakış açısı, iktidarı ilişkisel olarak ele almak için tahakküm/zorlama kavramlarının ötesine geçerek, belirli öznelerin nasıl oluştuğuna dair farklı bir dizi soru ortaya çıkarır. Dahası, bu kimliğin, öznenin bağımlı olduğu diğer öznelerin oluşumuyla nasıl bir ilişkisi olduğu sorularını gündeme getirir. İktidarı ilişkisel olarak keşfetmek, güç ilişkilerinin bu tür uygulamaları insancıl bağlarından nasıl kopardığını tanımlar (Powell & Khan, 2012, s. 133-144).

Foucault'nun bir başka açıklayıcı terminolojisi olan yönetimsellik ise, toplumun bütün öğelerinin olmaları gereken yerde durup, görmeleri gereken işlevi görmelerini sağlamaya yöneliktir. Böyle bir anlayış, her şeyin amacına uygun kullanılması, düzenin buna göre kurulması demektir. Yani, kendini muhafaza etmenin veya yeniden üretmenin ötesinde, toplumsal olanı tanımlayan, düzenleyen, disipline edip cezalandıran bir iktidar söz konusudur. İktidar siyaseti, sosyal ve ekonomik olanın dışında konumlandırır. "Yönetim sanatı" olarak yönetimsellik ise, siyasi kontrolün nüfusun tamamına yayılmasıdır; o, kendine özgü yöntemlerle bütün nüfusa işleyen siyasi iktidardır (Buğra, 2008, s. 47). Sermaye bedenleri sürekli olarak kendi ihtiyaçlarına göre şekillendirmeye çalışır. Emek sarf eden yoksullar için görece standartlar oluşturur. Bu süreç toplumsal hayatın birçok boyutunu mesela cinsellik ve biyolojik doğurganlık veya kültür ve hayat tarzları ile ilgili seçenekleri kapsar (Harvey, 2008, s. 146)

İnsanın mülksüzleşerek toplumsal niteliğini kaybetmesiyle soyut emek olarak istihdam edilmesi ne kısa, ne otomatik, ne de bir noktada tamamlanıp biten bir süreç değildir (Buğra, 2008, s. 35-6). 1834 reformunun önemi, o zamana kadar herkesin gerçekliğini kabul ettiği bir olguyu, yani “çalışan yoksul” olgusunu reddetmesiydi. Adam Smith dâhil çoğu 19. yüzyıl öncesi düşünürünün kabul ettiği, hayatını çalışarak kazanmak durumunda olan bir insanın çalışarak elde ettiği gelirin, işlerin düzensizliği veya ücretin düşüklüğü yüzünden, geçimi sağlayamayabileceği gerçeği, 19. yüzyıl liberalleri tarafından reddedilmiştir. Artık çalışan, muhtaçtan kesin çizgilerle ayrılarak, toplumun muhtaç durumdakilere karşı sorumluluğu neredeyse tamamen yok sayılmıştır. 17. yüzyıldan itibaren yürürlüğe konan yardım düzenlemeleri, siyasi yetkililerin yoksul yardımı konusunda aktif bir rol oynaması gerektiğini kabul ederken, 19. yüzyılın liberal düşünürleri, sadakayı yeniden bireysel hayırseverlik alanına göndermiş ve devletin bu işe karışmaması gerektiğini savunmuştur. Böylece yoksulların, sadece hapisane benzeri kurumlara kapatılması ve zaman zaman ölümden beter bir hayatı kabullendikleri ölçüde yardım alabilmeleri öngörülmüştü (Buğra, 2008, s. 27). Dolayısıyla Foucault’nun teorik çalışması, söylem, iktidar/bilgi, gözetim ve yönetimsellik fikirlerini geliştirmesi yoluyla sosyal hizmet araştırmalarında önemli ilgi alanlarının analizi için verimli bir zemin sağlamaktadır. Onun bu kavramları geliştirmesi, bir yandan sosyal sınıf, cinsiyet ve “ırk” sosyolojik üçlüsüne dayanan ana akım ve çağdaş sosyal politika analizinde her zaman belirgin olmayan politikanın işlevine dair bir kavrayış sağlarken, diğer taraftan sosyal refahın inşasını anlamayı kolaylaştırmaktadır (Powell ve Khan, 2012, s. 131).

19. yüzyıl ekonomik liberalizmi, devlet müdahalesini reddederken, piyasanın serbest işleyişini destekleyen unsurları hayatın merkezine almıştır (Buğra, 2008, s. 28). Üretim, insan ve doğa arasındaki karşılıklı ilişkidir; bu sürecin kendi kurallarına göre işleyen takas ve değişim mekanizmasıyla düzenlenebilmesi için, insan ve doğanın bu yörüngeye girmeleri gerekir; arz ve talebe uymaları, yani metalar, satılmak üzere üretilen mallar gibi işlem görmeleri gerekir. Piyasa sistemini hegemonikleştiren düzenlemeler emek adı altında insanın, toprak adı altında doğanın satılabilir duruma gelmesine neden olmuştur; emek gücünün kullanımı, ücret denen bir fiyat üzerinden herkesçe alınıp satılabilir, toprak kullanımı da rant denilen bir fiyat karşılığında sağlanabilir. Toprak için olduğu gibi, emek için de bir piyasa oluşmuş ve her iki

piyasada arz ve talep, ücretler ve rantların düzeyine göre belirlenmeye başlamıştır. Tarım ve sanayide yaşanan makineleşme emekçiyi işsiz konumuna getirmiş, muhtaç durumunda olanların sayısını artırmıştır. Bu durum Fransa’da devrime yol açarken, Yoksulluk Yasası kısmi ayaklanmalar olsa da İngiltere’yi devrimden korumuştur. Bağımsız çiftçilik tarım devrimiyle yok olmuş, makineleşme sosyal çözülmeye yol açmıştır (Polanyi, 2010, s. 144-92).

19. yüzyıl diğer taraftan da, kendi çıkarları dolayısıyla toplumu makine uygarlığının içerdiği tehlikelerden koruma görevini üstlenen modern işçi sınıfının doğum tarihidir. Böylece işçi sınıfı ve piyasa ekonomisi tarihte aynı anda ortaya çıkmışlardı. Sosyal yardımın yetersizliğine duyulan öfke, devlet müdahalesine karşı güvensizlik, saygınlık ve bağımsızlık düşkünlüğü, nesiller boyu İngiliz işçisinin temel özelliklerini oluşturmuştur (Polanyi, 2010, s. 155). Kapitalizmin kaydettiği ilerlemeler, ücretlilerin sayılarını, eğitim seviyelerini ve siyasal bilinçlerini yükseltmiştir. Yeni rejim onlara yeni mücadele araçları (işçi partileri, sendikalar, halkçı basın, seçim ve parlamento kürsüleri gibi) sağlamıştır. Bir taraftan da, işçilerin devrimci heyecanlarını zayıflatmak suretiyle, kurulu düzenle az çok bütünleşmelerine de yol açmıştır (Duverger, 1977, s. 45). 1834 Yoksul Yasası büyük ölçüde piyasa ekonomisinin daha etkin işleyebilmesi için liberal yönetime elverişli müdahale araçları sunmuştur (Kovancı, 2003, s. 11).

Bu gelişmenin bir sonucu olarak 19. yüzyılın ortalarında, yoksulların kitlesel huzursuzluklarının ¹³ bir yansıması olarak işçi-emekçi sınıflarının toplumsal hareketleri nedeniyle bazı kazanımlar da gerçekleşmiştir. İşverenler çalışma gününü uzatma ve ücretleri düşürme gibi “yatay” sömürü yöntemlerini terk etmeye (ve bunların tam tersi olanı yapmaya yani “dikey” sömürü yöntemlerini uygulamaya) başladılar. 1847’de çıkarılan On Saatlik Çalışma Günü Yasası bu uygulamayı fabrikalarda zorunlu hale getirmiştir. Hafta sonu tatili uygulaması, yapılan üretime göre ücret sistemi (yani işçiye teşvik ödemeleri yapılması) ve kısalan/esnekleşen iş sözleşmeleri yaygınlaşmıştır. Çalışma koşullarının yasal olarak denetlenmesine razı olma eğilimi artmıştır. 1860’ların sonuna gelindiğinde, bu gelişmeler daha biçimsel ve resmi nitelik kazandıkları için daha gözle görülür hale gelmiştir. 1867’de fabrika

¹³ Yoksulların giderek daha da yoksullaşmasının nedeni, ülkenin zenginleri ile orta sınıfının, çok açık biçimde daha da zenginleşmiş olmaları olarak görülmekteydi (Hobsbawm, 2003, s. 84).

mevzuatı ilk kez dokuma sanayinin dışında da uygulanmaya başlanmıştır. Efendi ve Hizmetçi mevzuatı, adaletsiz bulunarak/adaletsiz olduğu gerekçesiyle 1875'te yürürlükten kaldırılmıştır. Daha da önemlisi, sendikalar modern bir yasal statüye kavuşturularak, bundan sonra sınıai yaşamın zararlı değil, daimi organları olarak kabul edilmeye başlanmıştır (Hobsbawm, 2003, s. 113-4).

Benzer kazanımlara Fransa'da da rastlanmaktadır. 1848'de krallık kaldırılarak, cumhuriyet kurulmuş, genel oy hakkı getirilmiş, kamu özgürlükleri ilan edilmiştir. Burjuvazi, proletarya ile ittifak için, proletaryayı da toplumsal reformlardan yararlandırarak, sendika özgürlüğü, grev hakkı, siyasal parti kurma hakkı, toplantı ve gösteri özgürlüğü gibi işçilerin lehinde düzenlemeler gerçekleştirilmiştir (Duverger, 1977, s. 43).

Bu kazanımlarda, temel haklar alanında uluslararası alanda gerçekleşen zihniyet dönüşümünün de etkisi vardır. 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ve 1791 Amerikan Haklar Bildirisi gibi metinlerde, çalışma hakkı, sendika kurma hakkı, grev ve toplu sözleşme hakkı, işyeri yönetimine katılma hakkı, dinlenme hakkı, sosyal güvenlik hakkı, parasız öğrenim ve eğitim görme hakkı, kültürel yaşama katılabilme hakkı, sağlık hakkı, beslenme hakkı, konut hakkı, anne, çocuk, sakat, yaşlı gibi korunmaya veya desteklenmeye muhtaç kesimlerin korunmasıyla ilgili haklar (Kaya & Ertuğrul Yılmaz, 2017, s. 60) temel vatandaşlık/insan hakkı olarak görülmeye başlanmıştır.

1834 Yeni Yoksul Yasası uygulamasının sosyal politika açısından diğer önemli değişimi 1900'lerin başlarında görülmektedir. Artık, insanların sadece birey olmadıkları aynı zamanda toplumun bir üyesi oldukları vurgusunu ön plana çıkararak, sosyal problemlerde devletin pozitif anlamda müdahalesinin gereği anlaşılmıştır. 20. yüzyılın başlarında işçi sınıfının yaklaşık yüzde kırkı, o zamanlar "yoksulluk" olarak nitelenen bir durumda ya da daha kötü koşullarda yaşamakta, bunların en yoksul durumdaki üçte ikisi, yaşamlarının bir döneminde -genellikle yaşlılıkta- dilenciler haline gelmekteydi. 1908'de yürürlüğe giren Yaşlılık Maaşı uygulaması gelir dağılımını yeniden düzenleyen ilk sosyal politikalandır. Bu uygulamayla bir ölçüde devlet ilk defa bireylerin kendi kusuru olmaksızın yoksul düşebileceklerini kabul

etmiştir. Böylece, yoksul yardımları uygulamalarıyla yoksulların siyasal haklardan mahrumiyeti ve düşkünlük ile damgalanmaları uygulaması ilk defa terk edilmiştir. Sosyal güvenliğe yönelik diğer bir adım, 1906 tarihli Çalışanların Tazmini Yasası olmuştur. Bu yasayla, özellikle tehlikeli iş kollarında, işverenler iş kazalarına karşı sorumlu tutulmuştur. 1914'te çıkarılan Ulusal Sigorta Yasası sağlık hizmetlerini yetersiz fakat yararlı olmakla birlikte, işsizliğe karşı sınırlı bir güvence oluşturmuştur (Kovancı, 2003, s. 112-118; Hobsbawm, 2003, s. 148-53).

4.5. Sosyal Yardımın İnsani Bir Hak ve Devletin Temel Görevi Olarak Konumlanması: Refah Devleti Uygulamaları

20. yüzyıl, yardım kavramının, utanılması gereken bir durum olmanın ötesinde, bir ihtiyaç olarak tanımlandığı önemli bir kırılma noktasıdır. Artık, ulusal ölçekte devletin düzenlemeleri olmaksızın sorunların üzerine gidilemeyeceği görüşü iktidarlar tarafından benimsenmeye başlamıştır. İngiltere'de 1911'de sosyal güvenlik alanında başlatılan sürecin tamamlanması ve yoksul yasaları uygulamalarından düşünsel anlamda kopuş, Refah Devleti ile gerçekleşmiştir. Böylece o zamana kadar sadece ücretli işçi kesimiyle sınırlı tutulan dar anlamda sosyal politika anlayışı, toplumun bütün katmanlarına yayılarak yeni bir sosyal politika düşüncesi ortaya çıkmıştır (Kovancı, 2003, s. 121).

1921 ile 1938 arasında, çalışabilecek yaştaki her on yurttaştan en az biri işsizdi. 20. yüzyılın başlarında İngiltere'de geleneksel sanayilerinin yıkıma uğraması, insani açıdan milyonlarca erkek ve kadının işsiz kalmasına ve yoksullaşmasına neden olmuştu. Bu nedenle İkinci Dünya Savaşı sonrası hükümetler, çalışan sınıflara daha olumlu bakmaya başladı. Yüklerin adil paylaşılması ilkesi sistematik bir biçimde uygulanmakla kalmadı, aynı zamanda, refah düzenlemelerinin kapsamı da genişletildi. Devletin tam istihdamı sağlama yükümlülüğü altına girmeyi kabul etmesiyle, 1950'lerde İngiltere'nin çalışan nüfusunun yüzde yirmi beşi kamu kesimi tarafından istihdam edilir düzeye geldi. 1914'ten önce mütevazı bir ölçüde yürürlüğe konulan emekli aylığı, sağlık sigortası ve işsizlik sigortası gibi belli başlı toplumsal güvenlik ödemelerinin miktarı önemli ölçüde artış kaydetti. İşçi Partisi hükümeti, iktidara kadar yükseldi ve çeşitli toplumsal ödemeleri birleştirip kapsamlı bir sağlık hizmeti

oluşturarak, ikinci ve sonraki çocuklar için aile tazminatları gibi yeni ödemeleri getirerek bu toplumsal güvenlik sisteminin kapsamını genişletti. Ayrıca çocuk ve aile yardımının yanında vergi indirimi biçiminde dolaylı sübvansiyonlar sağladı. Okullarda ücretsiz yemek ve süt yardımı gibi çeşitli ayni yardım uygulamaları temin edildi. Bir buçuk milyon kişi, Ulusal Yardım Fonu'ndan yardım aldı. Neredeyse herkes 1948 yılında yürürlüğe konulan Ulusal Sağlık Hizmeti'nden yararlandı. Çocukların yüzde doksan beşi, mali kaynakları tümüyle ya da kısmen kamu fonlarından karşılanan okullara devam etti. Kamu refahı ağının dışında kalan kişi sayısı hiçbir zaman bu kadar azalmamıştı. Kira kontrollerine ek olarak, yerel yönetimler aracılığıyla sistematik biçimde konut inşa etmesi uygulaması başlatıldı. Devletin müdahalesi bunalım dönemlerinde kısa süren baskınlar hariç toplu pazarlıkların sonuçlarını ya da ücret sisteminin yapısını ciddi biçimde etkilemeden, her kişinin ya da grubun pazarlık yapması için bir temel oluşturdu ve bu türden sendikaları, işveren örgütlerini, mevcut biçimleriyle tanıdı (ve böylece bunlara süreklilik kazandırdı). Tam istihdam, hayat standartlarındaki genel iyileşme ve hızla gelişen sanayilerin tüketicilere ücret artışları gibi reformlar sayesinde İngiltere, Avrupa'daki diğer ülkelerin hepsinden daha kapsamlı ve çok çeşitte toplumsal güvenlik hizmetlerine kavuştu. 1960'ların İngiltere'sinde tarihte ilk defa işçilerin çoğunluğu genellikle temel ihtiyaçlarını karşılamak için mücadele etmek zorunluluğundan ve işsizlik korkusundan kurtulmuş durumdaydı. Toplumsal güvenlik aygıtı çok daha fazla sayıda kişiyi kapsar hale gelmişti (Hobsbawm, 2003, s. 191-246).

Refah devleti uygulamaları ile sosyal yardımlar, zenginden yoksula bir gelir transferine dönüştü. Yoksulu, dezavantajlıları ya da toplumun alt gelir guruplarını korumada işin içine devlet girerek sosyal yardımı sosyal hizmete dönüştürdü. Geçmişte geleneksel yapının hâkim olduğu ülkelerde sivil toplum, cemaat ve dini kuruluşlar tarafından, akraba/komşuluk ilişkileri ile yürütülen sosyal yardımlar, gelişmiş ülkelerde refahı sağlanmanın, vatandaş olmanın zorunlu sonucu olarak kabul edilerek, kamu politikaları haline geldi. Ayrıca emek sınıfının örgütlenmesi ve talepleri ile politika üretenlerin sosyal sorunlara karşı duyarlı olma zorunluluğu siyasileri, yoksullara yönelik sosyal politika üretmeye ve uygulamaya yöneltti (Kesgin, 2013, s. 31-2).

Öte yandan bu dönemde birçok uluslararası örgüt ve uluslararası anlaşma tarafından da sosyal yardımlar konusu ele alınmıştır. Bugün önemli olarak kabul edilen bütün uluslararası insan hakları belgelerinde sosyal yardımlar, bir insan hakkı olarak kabul edilmiş ve toplumun tüm bireylerinin yeterli yaşam standartlarına sahip olması konusunda maddelere yer verilmiştir (Ay & Akan, 2017, s. 787). Sosyal refah olgusu, zamanla birey bazında hak haline gelmiş, bu hak özellikle Birleşmiş Milletler aracılığıyla evrensel değerlere dönüşmüş ve bunlar insanlığı ilgilendiren evrensel belgelerde hak olarak yer almıştır (Tarımeri, 1995, s. 140).

Örneğin, 1944 tarihli Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Amaç ve Hedeflerine İlişkin Philadelphia Bildirgesi'nde örgütün dayandığı temel ilkeler arasında; “emek bir mal değildir”, “yoksulluk, bulunduğu yerlerde, herkesin refahına yönelik bir tehlike oluşturur” gibi önemli ifadeler yer almaktadır. 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 23. ve 24. maddelerinde toplumun tüm üyeleri için önemli haklar öngörülmüştür:

Her şahsın çalışmaya, işini serbestçe seçmeye, adil ve elverişli çalışma şartlarına ve işsizlikten korunmaya hakkı vardır. Herkesin, hiçbir fark gözetilmeksizin, eşit iş karşılığında eşit ücrete hakkı vardır. Çalışan her kimsenin kendisine ve ailesine insanlık haysiyetine uygun bir yaşayış sağlayan ve gerekirse her türlü sosyal koruma vasıtalarıyla da tamamlanan adil ve elverişli bir ücrete hakkı vardır. Herkesin menfaatlerinin korunması için sendikalar kurmaya ve bunlara katılmaya hakkı vardır. Her şahsın dinlenmeye, eğlenmeye, bilhassa çalışma müddetinin makul surette sınırlandırılmasına ve muayyen devrelerde ücretli tatillere hakkı vardır. Her şahsın, gerek kendisi gerekse ailesi için, yiyecek, giyim, mesken, tıbbi bakım, gerekli sosyal hizmetler dâhil olmak üzere sağlığı ve refahını temin edecek uygun bir hayat seviyesine ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, ihtiyarlık veya geçim imkânlarından iradesi dışında mahrum bırakacak diğer hallerde güvenliğe hakkı vardır. Ana ve çocuk özel ihtimam ve yardım görmek hakkını haizdir. Bütün çocuklar, evlilik içinde veya dışında doğsunlar, aynı sosyal korunmadan faydalanırlar (İHEB, 1948)

1961 Avrupa Sosyal Şartı Sözleşmesinde, bu kazanımların yaygınlaştığı görülmektedir. Sözleşmede oldukça kapsamlı ve gelişmiş haklar tanzim edilmiştir:

Herkes, özgürce edinebildiği bir işle yaşamını sağlama fırsatına sahiptir. Tüm çalışanların adil çalışma koşullarına sahip olma hakkı vardır. Tüm çalışanların güvenli ve sağlıklı çalışma koşullarına sahip olma hakkı vardır. Tüm çalışanların, kendileri ve ailelerine iyi bir yaşam düzeyi

sağlamak için yeterli adil bir ücret alma hakkı vardır. Tüm çalışanlar ve işverenler, ekonomik ve sosyal çıkarlarını korumak amacıyla ulusal ve uluslararası kuruluşlar düzeyinde örgütlenme özgürlüğüne sahiptir. Tüm çalışanlar ve işverenler, toplu pazarlık hakkına sahiptir. Çocuklar ve gençler, uğrayacakları bedensel ve manevi tehlikelere karşı özel korunma hakkına sahiptir. Çalışan kadınlar, anne olmaları durumunda, özel korunma hakkına sahiptir. Herkesin, kişisel ilgi ve yeteneklerine göre bir mesleği seçmesine yardımcı olacak uygun mesleki yönlendirme imkânına sahip olma hakkı vardır. Herkesin, mesleki eğitim için uygun imkânlarla sahip olma hakkı vardır. Herkes, ulaşılabilecek en yüksek sağlık düzeyinden yararlanmasını mümkün kılacak her türlü önlemden yararlanma hakkına sahiptir. Tüm çalışanlar ve bakmakla yükümlü oldukları kişiler, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Yeterli kaynaklardan yoksun olan herkes, sosyal ve tıbbi yardım alma hakkına sahiptir. Herkes sosyal refah hizmetlerinden yararlanma hakkına sahiptir. Özürlüler toplumsal yaşamda bağımsız olma, sosyal bütünleşme ve toplumsal yaşama katılma hakkına sahiptir. Toplumun temel birimi olarak aile, tam gelişmesini sağlamaya yönelik uygun sosyal, hukuksal ve ekonomik korunma hakkına sahiptir. Çocuklar ve gençler uygun sosyal, hukuksal ve ekonomik korunma hakkına sahiptir. Çalışanlar, işletmede bilgilendirilme ve danışılma hakkına sahiptir. Çalışanlar işletmedeki çalışma koşullarının ve çalışma ortamının düzenlenmesine ve iyileştirilmesine katılma hakkına sahiptir. Her yaşlı insan sosyal korunma hakkına sahiptir. Tüm çalışanlar, iş akdinin sona erdiği durumlarda korunma hakkına sahiptir. Tüm çalışanlar, işverenlerinin aciz haline düşmesi durumunda alacak taleplerinin korunması hakkına sahiptir. Tüm çalışanlar, onurlu çalışma hakkına sahiptir (ASSS, 1961).

1950 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve 1966 Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi gibi metinlerde de benzer hükümler bulunmaktadır. Bu sayılan ve sayılmayan daha birçok uluslararası antlaşma/sözleşme, küresel dünyanın parçası ülkeler üzerinde bağlayıcı bir nitelikte olmuş, öte yandan birçok ülke, ulusal mevzuatında sözü edilen sözleşmelere uyum amacıyla düzenlemeler oluşturmuştur. Böylece 20. yüzyılın ortaları, emekçiler başta olmak üzere toplumların tüm üyelerinin önemli kazanımlar elde ettiği parlak bir dönemi ifade etmiştir.

4.6. Sosyal Devletin Zayıflaması: Neo-Liberal Dönem

Buraya kadar anlatılanları kısaca özetlemek faydalı olabilir. Sosyal yardım, sanayi kapitalizmine kadar daha çok manevi tatmin, kişinin içinde bulunduğu ve acilen tatmin edilmesi gereken maddi temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelmişken, sanayi dönemi ile artık gelir adaleti ve gelirin adil paylaşılması gibi durumları da kapsar biçimde algılanmaya başlamıştır. Refah devleti uygulamalarıyla ise bunun temel vatandaşlık

hakkı görülmesi söz konusu olmuştur. Neo-liberal politikalara geçişle birlikte sosyal yardımın yeniden eski anlamları içeren bir dönüşüm geçirecektir. Dolayısıyla sosyal yardım birey, devlet, toplum, ideolojiler ve üretim ilişkileri bağlamında dönemsel olarak farklı algılanıp farklı şekilde yaklaşılan, ayrıca dönem içerisinde değişik anlamlar içeren boyutları ifade etmektedir (Kesgin, 2013, s. 49).

1980'lerden itibaren dünya yeni bir eko-politik sistemin hegemonyasına girmiştir. Neo-liberalizm olarak adlandırılan bu dönem, refah devleti uygulamalarının büyük ölçüde rafa kaldırıldığı ve serbest piyasa koşullarının son derece katı biçimde uygulandığı bir süreci ifade etmektedir.

Sosyal politika, 20. yüzyılın ortalarında gerçekleştirilen düzenlemelerle hak temelli bir yaklaşım içinde, kapitalizmi dönüştürme potansiyeli taşıyan bir önlemler bütünü olarak konumlanırken, kapitalizmi saf haliyle korumaya çalışanlarla onu “başka bir şeye” dönüştürmeye çalışanlar arasında bir mücadelenin yansımaya dönüşmüştür (Buğra, 2008, s. 13-4).

Kapitalizm, insanı işgücüne indirgeyen, insan emeğini meta olarak gören bir sistemdir. Dolayısıyla, hayatını çalışarak kazanamayan insanın durumu bu sistem açısından varoluşsal bir önem taşır. Sosyal politikanın konusu, tam da bu varoluşsal sorunla ilgilidir ve bu yönüyle sosyal politika, kapitalizmin sürekli taciz edildiği alandır. Vurgu istihdam meselesinden hak meselesine kaydığı ölçüde, tacizin etkisi artar, değerler sisteminin özü tartışma konusu haline gelir. Başka bir ifadeyle, insanın emeğinden değil haklarından söz edildiği yerde, kapitalist toplumda mülksüzleşerek toplumsal niteliğini kaybetmiş insanın toplumsallığı yeniden gündeme gelir. Sosyal politika tarihi, insanı işgücü olarak gören yaklaşımların tarihi olduğu kadar, insanın toplumsal niteliği üzerine tartışmaların da tarihidir. Bu tartışma içinde, haklar ve onların iktidar sahiplerine yükledikleri sorumluluklar birlikte ele alınarak, sosyal politika tarihi içinde önemli bir yeri olan yoksul suçlama eğilimi bir “zengin suçlama” eğilimiyle tamamlanır. İkinci eğilim, düzenin meşruiyeti konusunu gündeme getirir ve meşru bir toplum düzenini kimsenin aç kalmayacağı bir düzen olarak tanımlar (Buğra, 2008, s. 49).

1980’li yıllarda baskın bir neo-liberal ideoloji doğmuş, piyasa giderek hükümetler ve toplumlar için örgütlenme ilkesi haline gelmiştir. Bu bağlamda sosyal hizmet alanı ekonomikleştirilerek pazar ve kâr mantığına tabi kılınmıştır (Stark, 2018, s. 40). Neo-liberal hegemonya, sosyal hizmeti “piyasanın önceliği” ve her şeyin ekonomikleştirilmesi merkezli yeni bir ilişkiler dizisine hapsetmiştir. Dolayısıyla neo-liberal özelleştirme ve piyasalaştırma mekanizmaları, kısmen, işgücü esnekliğini ve finansal verimliliği en üst düzeye çıkarmaya yönelik yeni bir endüstriyel gizli niyeti vurgulayan sosyal hizmet üzerinde önemli bir ekonomik ve örgütsel etkiye sahip olmuştur (Wallace, 2019, s. iii). Bir yandan da sosyal hizmet hak temelinden çıkarılarak yeniden hayırseverliğe ve sadaka kültürüne sevk edilmiştir. Güncel siyaset felsefesinde de Robert Nozick, Friedrich von Hayek gibi liberter düşünürler, sosyal yardımların devletin görevi olamayacağını, böyle olduğunda özgürlüklere zarar vereceğini, sosyal yardımın hayırseverlerin mülkiyet özgürlüğünü dilediklerince kullanmalarının en güzel örneği olduğunu vurgulamıştır (Kymlicka, 2006, s. 144-5).

Dünyada, refah devleti ile yerleşmiş sosyal politikalar, yalnızca yoksullara yardım boyutunu aşarak tüm dezavantajlı kesimler için anlam ifade etmeye başlamıştı. Bu nedenle “sosyal politika”, insanın onurunu zedeleyen “sadaka” ile bağlantısından koparılmıştı (Gönensin, 2009). Neo-liberalizm ile tekrar gündeme gelen sadaka kültürü, devlet ile vatandaş arasında minnet ve lütuf ilişkisine dayalı bir sosyal yardım politikasını, hak temelli anlayışın karşısında yeniden konumlandırmıştır (Tireli, 2010, s. 81).

Sosyal politika tartışmaları içinde hayırseverlik daima güçlü bir tema olmuştur. Liberal düşünce ortamlarında devlet müdahalesine kuşkuyla bakıldığı için, kapitalizmin devlet eliyle geliştirilmeye çalışıldığı farklı ortamlarda da kaynakların ekonomik kalkınma ve istihdam yaratmaya ayrılması gereği önem kazandığından, yoksulluk sorununun hayırseverliğe havale edilmesi olağanlaşır. Burada, çoğu toplumda dinî bir temeli olan sadaka anlayışının geleneksel tezahürleri kadar, modern gönüllülük biçimleri de önem kazanır. Geleneksel ve modern biçimleriyle hayırseverlik veya gönüllülük, kapitalizmin ayrılmaz bir parçası ve ideolojik ortam içinde iltifata mazhar bulunan bir öge olarak var olur (Buğra, 2008, s. 11-2).

Sosyal devletle devlet sadakası aynı şey değildir. Sadaka kültürüyle hem vatandaşla minnettarlık üzerine bir ilişki kurulmuş oldu, hem de geniş bir politik iktisadi alan oluşturdu. Yardım alanın yanında onu satın aldığınız perakendeciyi, taşıyanı, dağıtanı da memnun eden bir sistem inşa edildi. Öte yandan az gelişmiş ülkelerde insanlar çalışsalar da yoksulluktan kurtulamadığı bir döngüye tekrar girdiler (Devrim, 2009).

1980 sonrası sosyal hizmetler, devletin tüm yurttaşlarına ayırım gözetmeksizin ulaştırmakla yükümlü olduğu hizmetlerin temelinde bulunması gereken “hak” kabulünden uzak, hayırseverlik ve merhamet temelinde bir sosyal yardım anlayışıyla, liberal aklın babalarından Bentham’ın vaaz ettiği gibi “zavallılara yardım ediniz” ilkesinden yola çıkılmışçasına sunulurken sadaka kültürünün üretimine hizmet etmiştir. Bir başka deyişle, neo-liberal sistemde temel hizmetlerin tüm yurttaşların hakkı olarak görülmesi yerine, yararlanmanın koşullara bağlı olduğu, sosyal hizmet anlayışıyla bağdaşmayan bir şekilde talep edenlerin değerlendirilmesi yoluna gidildiği bir uygulama süreci ikame edilmiştir. Bu süreç, hizmetten yararlananların kendilerine sunulan hizmetleri temel hakları olarak değil, lütuf olarak görmeye, sağlayıcılara minnettar olmaya ve böylece bağımlı kılınarak böylesi bir hizmet kültürünü yeniden üretmeye zorlandıkları bir niteliğe bürünmüştür (Özateş, 2014, s. 171-2).

Bu anlayışın temelinde özel hayırseverliğin uygulanmasına yol açan duygunun toplumsal fayda duygusu olduğu varsayımı yatmaktadır. Hayırseverlik ve sadaka kültürü, toplumu herkesin herkese karşı sürekli bir savaşa girmesini engelleyen toplumsal çimentoyu sağlayan ve devlet dediğimiz bireysel insan kümelerini parçalanmadan daha iyi yaşayabilir hale getiren bir faydaya hizmet ettiği görüşü bunda egemendir. Oysa, yoksulluğun ekonomik bir durum değil, toplumsal bir hastalık olduğunu anlayana kadar bu konuyu ele almada hiçbir ilerleme kaydetmek mümkün değildir. Yoksulluk basitçe fon yokluğu anlamına gelmez; bu fon eksikliğine neden olan zihinsel ve ahlaki alışkanlık anlamına gelir ve yoksulluğun hızla ortadan kaldırılmasını beklemek, yaşam iksirinin keşfini dört gözle beklemek kadar ütöpik görünse de, bir salgın olarak yoksulluğun, tahribat kadar tamamen kontrol altına alınabileceğini ummak mantıksız görünmüyor (Farnam, 1988, s. 306-9).

Öte yandan, neo-liberalizmin bir diğer sonucu olarak sosyal hizmetin özelleştirilmesi sürecinin sonuçları da çarpıcıdır. Neo-liberalizmin arka planında, özelleştirmeye yol açan piyasalaştırma, tüketicileştirme, yönetim ve finansallaştırma süreçleri bulunmaktadır. Neo-liberal politikalar, sosyal refah politikasını, hizmetlerini ve bunların uygulanmasını şekillendirmiş, sosyal hizmetin gelişimi açısından olumsuz neticeler doğurmuştur. Sosyal hizmetlerin metalaştırılması ve piyasaların yanı sıra özel sektör yönetim felsefeleri ve araçlarının kullanımı, sosyal refah politikası ve yapılarının tasarımını, sağlanmasını ve uygulanmasını sömürgeleştirmiştir. Sosyal hizmetlerin ve sosyal hizmet uzmanlarının rollerinin parçalanmasına, profesyonel özerkliğin bozulmasına, profesyonellikten uzaklaşmaya veya teknikleşmenin büyümesine neden olmuştur (Spolander vd., 2016, s. 634; Recmanová, 2019, s. 42)

Neo-liberal ekonomik politikaların, toplum ihtiyaçları karşısında -ve söz konusu bu ihtiyaçlar pahasına- piyasanın ihtiyaçlarını karşılama hedefi, mevcut kaynakların toplum yararına kullanımını göz ardı etmektedir. Bu durum sosyal hizmetlerin değersizleştirilmesine, karlılık temelinde yeniden düzenlenmesine ve bir anlamda amorfize edilmesine neden olurken, sosyal hizmet uzmanlarının ise mesleki özerkliklerini ellerinden alarak, mesleksizleştirme ve proleterleşme tehdidiyle karşı karşıya gelmesine yol açmaktadır (Özateş, 2014, s. 169). Dolayısıyla neo-liberalizm, sosyal hizmet de dâhil olmak üzere mesleklerin profesyonellikten çıkarılması ve prosedürleştirilmesi yoluyla üretim ilişkilerini sinsice yeniden organize etmiştir. Neo-liberal hegemonya altında, devletin temel bir sosyal yönü olarak sosyal hizmetin kimliği dönüştürülmekle kalmadı, aynı zamanda sivil toplum içindeki konumu da büyük ölçüde gasp edilmiştir. Sonuç, sosyal sorunların bireysel olarak patolojik hale getirildiği ve yanıtların yönetsel süreçler yoluyla prosedürleştirildiği bir ortodoksluğun gelişmesi olmuştur (Wallace, 2019, s. 191)

Son olarak, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin ve dijitalleşmenin artmasının sosyal hizmetlere olan etkilerinden kısaca bahsetmek gerekir. Son dönemde kamusal ve özel tüm alanlarda etkisi kullanırlılığı artan bilgi ve iletişim teknolojileri, hem her şeyi mimari bir bilgi labirentine sokmuş; hem çalışan hem de hizmet kullanıcısı için bir gözetim düzeyi oluşturan ve elektronik denetim biçimleriyle sürekli olarak izlenen bir panoptikon biçimine dönüşmüştür. Dahası, sorulan soruların doğası

ve türleri aracılığıyla sistemin işleyişindeki belirli söylemleri kurumsallaştırmıştır. Söylem, yurttaş dernekleri, hayır kurumları, sendikalar, aileler, okullar, hastaneler, işyerleri gibi hem yasal hem de yasal olmayan sayısız sosyal kurum aracılığıyla doğrudan siyasi bağlantıları olmayan ve çeşitli tarihler aracılığıyla işletilen bir araca evrilmiştir. Bilgi teknolojileri, bir iktidar taktiği olarak, politikanın hedeflerini nesnelleştirip görünür kılarken aynı zamanda bir “susturma” hareketi olarak yaygınlaşmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımıyla örneklenen, daha önce tartışılan nesneleştirme teknolojilerinin yanı sıra işleyen bu tür özneleştirici teknolojiler, panoptikonu artık hastane, okul, hapisane veya kışlanın fiziksel sınırlarıyla sınırlandırılmayan çağdaş bir biçimde yeniden üretmeye; giderek daha karmaşık ve dağınık bir manzarada sosyal hizmet faaliyetinin gözetimini mümkün kılmaya başlamıştır (Powell&Khan, 2011, s. 135-43).

Dijitalleşme ve otomasyonlar sosyal hizmet uzmanlarının işlevini değiştirmiştir. Sosyal hizmet, uygulayıcıların hizmet kullanıcılarıyla günlük karşılaşmalarından çok uzakta akademisyenler, politika yapıcılar ve e-teknisyenler tarafından giderek daha fazla düzenlenmiş, tasarlanmış ve yapılandırılmıştır. Bu, ortaya çıkan yazılım mimarisine ve sosyal hizmet taahhütlerinin ana hatlarını haritalamaya çalışan ve yeni “iş akışları” oluşturan merkezi olarak tasarlanmış e-değerlendirme şablonlarının daha fazla kullanımına yansımıştır. Böylece sosyal hizmet faaliyeti de giderek daha fazla Taylorize hale gelmiştir (Garrett, 2005, s. 545).

5. SONUÇ

Bu tez çalışmasında sosyal hizmet disiplini ve uygulamaları ontolojik bir sorgulamaya tabi tutulmuş; tarihsel, kuramsal ve kurumsal düzeylerdeki gelişimi incelenmiştir. Ayrıca yapılan bu çalışma sayesinde felsefi bir tartışma alanı olan bilgi-iktidar ilişkisi “sosyal hizmet disiplini” örneği üzerinden açıklanmıştır. Bu çalışmayı gerçekleştirme konusunda ilham kaynağı olan düşünce, sosyal hizmet adı altındaki uygulamaları belirleyen dinamiklerin ne olduğu sorusuna yanıt aramaktır. Sosyal hizmet uygulamalarının; neyi amaçladığı, kimlere yönelik olduğu, ideal olanla arasındaki mesafesi, kimin çıkarına hizmet ettiği vb. sorular eşliğinde yapısal olarak sorgulanması gerekmektedir. Bilimlere ve genel olarak tüm bilme biçimlerine ilişkin çeşitli felsefi sorgulamalar 20. yüzyılın ortalarından itibaren yapılmaktadır. Özellikle beşeri bilimlerde ana akım dayatmalara alternatif ve ideolojik yönlendirmelerin dışında yeni yöntemler ve yaklaşımlar geliştirilmiştir. Ancak sosyal hizmet disiplini özellikle Türkçe literatür açısından bu konuda bakir kalmıştır. Sosyal hizmet disiplinine yönelik eleştirel bir analiz yapmak; sosyal hizmetin amaçlarının ve hangi çıkarlara hizmet ettiğinin belirlenmesi, ideal olanla uygulamada olanın farkın vurgulanması gerekmektedir. Böyle bir sorgulamada amaçlanan sosyal hizmetin idealleri ile pratikteki uygulamaları arasındaki açığı kapatmak değildir. Yoksulluğun sosyal hizmetle ortadan kaldırılabileceğini ummak naif bir beklentidir. Bu çalışma bu beklentinin kendisinin—yani sosyal hizmetin amaçlarının—tanımı gereği ideolojik olduğunu savunmaktadır. Elbette ki disiplinin hem kuramsal hem de pratikteki gelişimi, disiplinin kendi içindeki dinamiklerden değil “dışsal” diyebileceğimiz süreçlerden yani iktidar mekanizmalarından kaynaklanmaktadır. Çalışma bu yönüyle literatüre katkı sağlama potansiyeline sahiptir ve en azından Türkçe literatüre bakıldığında özgün bir değeri olduğu söylenebilir.

Çalışmanın yöntemi, Foucault’nun hapisane, delilik, biyopolitika gibi kurumlar, bilgi alanları ve yönetim biçimlerini analiz ettiği yöntem/yöntemleri esas alınarak oluşturulmuştur. Bu çalışmanın kapsamı ve amacı doğrultusunda Foucault’nun *Deliliğin Tarihi*, *Hapishanenin Doğuşu* ve *Biyopolitikanın Doğuşu* adlı eserlerine başvurulmuştur. Bu eserler bu çalışmaya katkı sağlayacak şekilde analiz edilerek

bütüncül, sistemli ve birbirini tamamlayan bir metodoloji inşa edilmiştir. Sosyal hizmet disiplini şekillendiren dinamikleri ortaya çıkarma amacı doğrultusunda, Foucault'nun diğer disiplinlere uyguladığı gibi disiplin tarihsel analize tabi tutulmuştur. Elbette Foucault'nun yöntemini tek bir kavramla veya cümleyle anlatmak pek mümkün değildir. Ben Foucault'nun yöntemini 'sorunsallaştırma' olarak adlandırma taraftarıyım. Dolayısıyla bu çalışmada makro düzeyde Foucault'nun sorunsallaştırma yönteminden, mikro düzeydeyse jeneoloji ve arkeoloji olarak kavramsallaştırdığı terminolojisinden yararlanılmıştır.

Yöntem olarak sorunsallaştırma, tarihteki önemli kırılma anlarına odaklanır; bu kırılma anlarında ele alınan konuya dair söylemsel ve söylemsel olmayan pratiklerdeki değişim belirlenir. Sorunsallaştırmanın alt yöntemi olarak ifade edebileceğimiz arkeolojik yöntem, sorunsallaştırma biçimlerinin belirlenmesine ve çözümlenmesine katkı sağlar. Bu arkeolojik yöntem sayesinde, sosyal hizmetin bugün geldiği yerin geçmişteki kırılma anlarıyla nedensel ilişkisi kurulabilmektedir. Jeneoloji ise söylemsel ve söylemsel olmayan pratiklerdeki aynılıkların ve farklılıkların belirlenmesini sağlar. Çalışmamızda, sosyal hizmetin geçirdiği dönüşümlerin söylemsel ve söylemsel olmayan pratiklerdeki yansımaları jeneolojik yöntemle analiz edilmiştir. Foucault'nun sorunsallaştırması eşliğinde yapılacak bir disiplin araştırmasında öncelikle disiplinin yöneldiği nesnenin belirlenmesi gerekir. Sonrasında bu nesnenin disiplinde nasıl kavramsallaştırıldığı ortaya konulur. Kırılma anlarına odaklanarak bu kavramın anlamının ve kavrama yönelik uygulamaların nasıl değiştiği; tarihteki mevcut sosyal, ekonomik, siyasal konjonktürle ilişkisi bağlamında analiz edilir. Daha açık bir ifadeyle; değişimin gerçekleşmesine olanak sağlayan koşullar, koşulların her birinin kendi içindeki ve birbirleriyle ilişkisinden doğan durumların araştırılan konuya etkisi ortaya konulur. Çalışmada arkeolojik analiz anlamında sorunsallaştırma yöntemiyle yapılan sosyal hizmet disiplini incelemesinin; disiplinin belirli konularla—ekonomi, siyasal—ilişkisi bağlamında bir bütün olarak kavranmasını sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu ilişkiler temelinde sosyal hizmetin tarihsel süreçte yaşadığı kırılmalar ve geçirdiği evrim yani kapitalizm öncesinde, kapitalizmin doğuşuyla, refah devleti döneminde ve günümüzde aldığı biçimler tespit edilmiştir. Jeneoloji anlamındaki sorunsallaştırma yöntemiyle ise yoksulluk sorunun ve yoksulluk sorunu üzerinde kurulan hakikat rejimiyle işler hale gelen iktidar alanının

nasıl ortaya çıktığına, var oluş koşullarına dair analizin yapılabilirliği ortaya konulmuştur. Belirtildiği üzere sorunsallaştırma yöntemiyle yapılan disiplin analizi, disiplinin yöneldiği nesne üzerinden gerçekleştirilmiştir. Günümüzde sosyal hizmet disiplinin nesnesi dezavantajlı bireylerdir. Bu kavramın tarihsel yansıması ise yoksulluktur. Bu sebeple sosyal hizmet (tarihteki adıyla sosyal yardımlar) yoksulluk meselesiyle doğrudan ilişkili bir araçtır. Çalışmada sosyal hizmet disiplinin tarihi, yoksullara yönelik eylemlerin ve yoksulluk kavramının anlamsal değişimi/dönüşümü üzerinden analiz edilmiştir. Böylelikle salt hegemon belirlemelerden yola çıkılmadan analitik bir bakış açısıyla sosyal hizmet disiplinin tarihine ilişkin literatürdeki “sosyal hizmeti insan hakları sorunu olarak ele alan” ana akım okumalara alternatif bir tarih okuması sunulmuş ve felsefi eleştirinin kurucu yönü esas alınmıştır.

Çalışmanın konusu, sosyal hizmet disiplinde eleştirel teorinin; “sosyal alanın, modern devletin gelişimiyle piyasa mekanizması içerisine dâhil edildiği ve bu durumun devletlerin ihtiyaç sahibi insanlara yardım eden bir aygıt olmasının yanında insanları iktidarın işlerliğini sağlayacak şekilde öznelere dönüştüren bir iktidar tekniği olduğu”na yönelik görüşü referans alınarak belirlenmiştir. Eleştirel teori, sorunların kaynağı olarak sosyal alan ile piyasa ilişkisini işaret etmektedir. Bu sorun sosyal hizmetin varoluşsal temellerinin sorgulanmasına sebep olmaktadır. Çalışmada sosyal hizmetin varoluş temelleri sorgulanmamış; var oluş temellerinin sorgulanmasına neden olan sosyal alan ile piyasanın ilişkisinin tarihsel izlekte nasıl kurulduğu ve bu ilişkinin sosyal hizmet uygulamalarına yansıması analiz edilmiştir. Böylelikle Foucault’nun bugünün felsefi sorununun “bireyi güç odaklarının belirlenimleriyle kurulan bireyselleştirme türlerinden kurtarmak” olduğuna dair görüşüne sadık kalınarak felsefe literatürüne katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Bu çerçevede çalışmanın yöntemine uygun şekilde içeriğin oluşturulmasında üç ana aşama tespit edilmiştir. Birinci aşama disiplinin bugününün belirlenmesini ve kuramsal düzeydeki gelişiminin anlaşılmasını sağlaması açısından sosyal hizmetin kavramsal çerçevesini içermektedir. Sosyal hizmetin tanımlanmasına ilişkin literatürün önde gelen tanımları bu bölümün başında sunulmuştur. Aynı bölümde disiplinin eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmasını gerekli kılan kuramsal düzeydeki tartışmaya yer verilmiştir. Bu amaç doğrultusunda, sosyal hizmet kavramının, sosyal

politika ve devlet nosyonlarıyla birlikte gelişimi ele alınmıştır. Ardından sosyal hizmetin niteliğindeki tarihsel süreç içerisindeki dönüşümüne yer verilmiştir. Bu dönüşüm yoksulluğun, muhtaçlığın ve yönetimin yoksullara karşı sorumluluğunun dönüşümünün de tarihidir. Sosyal hizmetin bu tarihsel süreçte geçirdiği aşamalar bugünkü konumlanışını anlamamıza kaynaklık etmektedir.

Disiplinin kuramsal gelişiminin tarihinin ortaya konulduğu bölümde sosyal hizmetin disiplinleşme sürecinin hangi yapılara bağlı olarak geliştiği irdelenmiştir. Bu bağlamda, sosyal hizmetin bilimsel bir statü kazanması ve disiplinleşmesi sürecinin, modern devletin gelişimiyle mümkün olduğu anlaşılmıştır. Sosyal hizmet disiplinin modern öncesi dönemde dini temelli bir uygulama olarak devlet dışı aktörler tarafından yerinde getirilen ‘insana yardım etkinliği’ olduğu anlaşılmıştır. Devletin modernleşmeyle birlikte daha önce başka güç odaklarının güdümündeki sosyal alandaki işlevleri, görevleri ve sorumlulukları üstlenmesiyle, kurumsallığın sağlandığı belirlenmiştir. Böylelikle sosyal alana dair hizmetlerin salt muhtaca yönelik insani yardım etkinliğinden çıkıp, insan ve sorunlarına dair bilginin bilimsel bir açıdan nasıl ele alındığı netleştirilmiştir. Kuramsal gelişimine dair verilen bilgiler neticesinde sosyal hizmet disiplinin devletin sosyal politikalarına bağlı bir araç olduğu, devletin var olan sosyal politikalarının, muhtaçlık durumunda olan bireylere sunulacak sosyal yardımların miktarı ve niteliği gibi hususları belirlediği tespit edilmiştir. Bu açıdan sosyal hizmetin kuramsal gelişiminde önemli rol oynayan sosyal politika ve devletle olan ilişkisinin niteliğinin belirlenmesi gerektiğinin altı çizilmiştir.

Bu ilişkilerin niteliğini belirleyebilmek için sosyal hizmetin toplumsal, siyasal ve ekonomik değişkenler üzerinden sorgulanması gerekmektedir. Bahsi geçen sorgulamanın, konuya ilişki ve eleştirel bir perspektiften gerçekleştirilebileceği düşünülmektedir. Foucault'nun analiz yönteminin tezin yöntemi olarak belirlenmesinin sebebi, bu ilişkiselliğin sağlanmasında referans olarak kullanabilmesidir. Yöntemin anlaşılabilirliği adına, tezin üçüncü bölümünde Foucault'nun yöntemi ve bilgi-iktidar ilişkisine dair kuramsal açıklamalarına yer verilmiştir. Böylelikle Foucault'nun delilik-psikiyatri bilimi, ceza-disiplin ve piyasa-devlet konularına dair analizleri ve analizlerinde kullandığı yöntem ortaya konulmuştur.

Üçüncü bölüm sosyal hizmet disiplini eleştirel bir şekilde ele almayı mümkün kılan yöntemi anlaşılır kılmak adına; Foucault'nun belirlenen eserlerinin kuramsal ve yöntemsel analizini içermektedir. Bu bölüme Foucault'nun *Deliliğin Tarihi* adlı eserinin incelenmesiyle başlanmıştır. Deliliğin tanımlanması ve delilerin fiili olarak kapatılması, doğrudan yoksulların etiketlenmesi ve toplum dışına itilmesiyle ilişkilidir. *Deliliğin Tarihi* ve Sefillerin Yönetilmesi alt başlığında delilerin ve sefillerin, aslında yoksulların iktidar tarafından doğrudan kelimenin gerçek anlamıyla zor gücüyle ortadan kaldırılmaya, görünmez kılınmaya, toplumun dışına itilmeye çalışıldığı anlatılmıştır. Foucault, bu tarihsel olgularla psikiyatrinin hem bir kurum hem de bir bilgi alanı olarak doğuşunu ve işlevini gözler önüne sermektedir. Bu analizle, bilimsel bir disiplinin var oluş koşullarının toplumsal, siyasal ve ekonomik değişkenlerle ilişkisi bağlamında incelemesinin gerekliliği ortaya konulmuştur. Bu bölümde, teorik bir bakış açısıyla psikiyatri biliminin bir tıbbi bilgi alanı olarak, bu ilişkilerin sonucunda bir kişinin toplumsal özgürlüğünü sınırlama gücüne sahip bir alan haline geldiği tespit edilmiştir. Bu tespit, bilgi ve iktidar arasındaki ilişkinin açığa çıkarıldığı bir belirlemedir. Benzer şekilde, ben de sefillerin yönetilmesinin tarihsel aşamalarına bakarak yoksulluğun ve sosyal politikanın arkeolojisini sunmaktayım.

Aynı bölümün ikinci kısmında, Foucault'nun hapisanenin ceza sisteminde nasıl başat bir role evrildiğini incelediği çalışması olan *Hapishanenin Doğuşu* adlı eseri kuramsal ve yöntemsel olarak analiz edilmiştir. Böylece, Foucault'nun suç-ceza olgusunu kuramsal bir araç olarak incelediği, ceza sistemindeki dönüşümün iktidarla olan ilişkisini ekonomik, sosyal ve politik alanlarla bağlantısı içinde ele aldığı, bireyin bedenine azap çektirici bir ceza sisteminden bedeni disipline/kontrol edici bir sisteme geçişin nedenlerini bu alanlarda meydana gelen değişimlerle bağlantısı içinde araştırdığı belirlenmiştir. Foucault, bedenlerin kontrol altına alındığı kurumların yapısı üzerine yaptığı analizlerle modern iktidarın beden siyaseti üzerine kurulu olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Bu açıklama hem kuramsal hem de kuramsal olarak iktidarı ele almaktadır. Ceza sisteminde ki kuramsal değişim yani bedenin hapishane yoluyla ıslah edilmesi, insanlık tarihinde önemli bir kırılma noktası olan sanayi devrimiyle bağlantılıdır. Sanayi devrimi, suçun niteliği ve mahiyetini değiştirmiştir. Bu elbette burjuvazinin iktidarı ele alması ve yönetim biçimini kökten değiştirmesinin sonucudur. Kuramsal düzeydeki bu değişim aynı zamanda insanın politik alanda

nesneleşme biçimine de müdahale etmiştir. Kısacası, üretim biçimindeki değişim iktidarın insan bedeniyle kurduğu ilişkiyi de dönüştürmüştür. Bedenin önem kazanması, baskıcı ve zorlayıcı eylemleri niteliğini değiştirmiştir. Bu tarihten sonra iktidar, tahakküm veya rızayla değil, güç odaklarının belirlediği bedenler aracılığıyla işlerliğini sağlamaktadır. Böylelikle hapsetme kurumlarının iktidarın işlerliğini sağlamada—bireyi makbülleştirerek—araçsal bir rolü olduğu söylenebilir. Nitekim bu çıkarımlar kurumların bir iktidar mekanizması olarak işlev gösterdiğini göstermektedir. Foucault, kuramsal düzeydeki tespitlerini tarih anlayışına paralel bir şekilde yapmıştır. Ceza tekniklerinin değişmesini ele alırken, bu değişimleri hümanist bir açıdan değil, iktidarın etkisiyle analiz etmiştir.

Deliliğin Tarihi ve Hapishanenin Doğuşu eserlerinin analizi sonucunda, ekonomik ve toplumsal alanda yaşanan değişim ve gelişimlerin politik iktidarın biçiminin dolayısıyla pratiklerinin değişiminde rol oynadığı tespit edilmiştir. Ayrıca iktidarın işlerliğinin kurumsal düzeydeki uygulamalar ve bilimsel disiplinlerin insana hakkındaki belirlemeleriyle sağlandığı ortaya çıkarılmıştır. Bu bağlamda, iktidarın bilgi alanları ve kurumsal pratiklerle öznellikler kurguladığı, kurguladığı bu öznellikler aracılığıyla kendini yeniden inşa ettiği tezine ulaşılmıştır. Foucault'nun iktidar analizlerini derinleştirmek ve sosyal hizmet disiplininin gelişiminde önemli bir rol oynayan politik iktidarın tarihsel düzlemindeki gelişimini anlaşılır hale getirmek amacıyla, bu tezin bu bölümünde Foucault'nun *Biyopolitikanın Doğuşu* adlı eseri, kuramsal ve yöntemsel açıdan analiz edilmiştir.

Foucault, *Bio-politikanın Doğuşu* isimli eserinde insanların özneye dönüştürülmesi sürecine etki eden yönetsel iktidarı analiz edilmektedir. *Hapishanenin Doğuşu* isimli eserinde ele aldığı 'disipline dayalı iktidardan yönetsel iktidara doğru gelişimi' bu çalışmada ekonomik konjunktürde yaşanan gelişmelerle bağlantısı içinde detaylandırmaktadır. Beden siyasetinden nüfus siyasetine geçişin temel dinamiklerini ve bu değişimin politik iktidarın pratiklerine yansımalarını ortaya koymaktadır. Biyopolitika analizini, Alman ve Amerikan liberal okulların liberalizm belirlemelerinden yola çıkarak yapan Foucault'nun bu iki okulun liberalizm yorumuna dair yaptığı belirlemeler "sosyal politika" konusuyla ilişkilendirilerek tezin dördüncü bölümünde hipotezi desteklemek amaçlı analize dâhil edilmiştir. Böylece sosyal

hizmetin günümüzde insan ve sorunlarının çözümünde bireyi ve toplumu özgürleştirici, destekleyici rolünün dışında topluma müdahalenin aracı olarak işlev gördüğü ortaya konulmuştur.

Bu çalışmanın dördüncü bölümünde, yoksulluk kavramı ve tarihte yoksullukla mücadele için yapılan politik, ekonomik ve toplumsal eylemler üzerinden sosyal hizmetin yeniden kurgulanması yapılmıştır. Bu kurgulama, sosyal hizmetin yalnızca bir yoksulluk sorunu değil aynı zamanda insan hakları sorunu olarak da geliştiğini belirlemiştir. Genel literatürde sosyal hizmetin gelişimi insan haklarının gelişimiyle ilişkilendirilirken, bu çalışmada disiplinin ortaya çıkışının ve gelişiminin esas olarak yoksullukla ilgili olduğu gösterilmiştir. Bu bölümde, düzensizlik kavramının toplumsal düzenin sağlanmasındaki rolü sorgulanmış ve bu kavramın ortaya çıkardığı kurumlar, iktidar ilişkileri bağlamında analiz edilmiştir.

Bireyi, bireyselleştirme türlerinden kurtarmanın yolu, bireyselliğin inşa edildiği “iktidar alanlarının” tarihsel analizini ortaya koymaktır. Foucault, üç bireyselleştirme türünden bahseder ve bunlardan biri insanların bilim alanlarında nesneleşmesidir. Bu durumda, bilimsel disiplinler bir iktidar alanı olarak da işlev görürler. Bu çalışmada, sosyal hizmet disiplini; insanları, yoksulluk üzerinden nesneleştirme süreciyle ilişkili olarak “insana yardım etkinliği üzerinden kurulan iktidar alanı” olarak analiz edilmiştir.

İktidar alanlarını belirlemenin yolu, araştırmaya konu edilen alanın günümüzdeki tezahürünün belirlenmesidir. Bu nedenle, tez çalışmasının birinci bölümünde sosyal hizmetin kavramsal çerçevesi sunulmuştur. Böylelikle günümüzde sosyal hizmetin konusunun ne olarak belirlendiği ortaya konulmuştur. Tanımlara bakıldığında, sosyal hizmetin genel olarak toplumun tüm kesimini kapsayan bir etkinlik olduğu ve özellikle dezavantajlı bireylere yönelik hizmetler sunulan bir alan olarak tanımlandığı görülmektedir. Sosyal hizmetin bireyin işlevselliğini artırmada sosyal alanı değiştirici ve dönüştürücü etkisine odaklandığı vurgulanmaktadır. Sosyal hizmet ile sosyal alanın ilişkisi, mikro düzeyde bireyin çevresinin, makro düzeyde ise sistemlerin dönüşümü ve değişimi kavramları üzerinden açıklanmaktadır. Sosyal hizmete dair bu belirlenimler sosyal hizmetin faaliyetlerinde güç odaklarına karşı “muhtaçtan” yana

tavır aldığı, disiplinin amaç ve değerlerine uygun olarak hizmet ettiğini vurgulamaktadır. Ancak modern devletin gelişimiyle birlikte –diğer tüm alanlarda olduğu gibi–sosyal alanın piyasa ilkesi temelinde dönüştüğü tezi, sosyal hizmet disiplinde eleştirel teori tabanının yükselmesine neden olmaktadır. Sosyal hizmetin insanlara yardım eden bir aygıt olmasının yanında insanların birer tahakküm nesnesine dönüşmesinde iktidar tekniği olarak da işlev gördüğü vurgulanmaktadır. Eleştirel teori açısından sosyal hizmet; hak temin edici, özgürleştirici, işlevselliği artırıcı yönünden ziyade insanların bireyselleştirilmesi sürecine katkı sunan iktidar mekanizması olarak tanımlanmaktadır. Görülmektedir ki ana akım görüş sosyal hizmetin disiplinleştiği ilk yıllardan itibaren uygulamalarında sosyal adalet ve sosyal eşitlik değerleri temelinde dönüşüm yaşandığını vurgulamaktadır. Buna karşın eleştirel görüşler özellikle 1980’lerden sonra hükümet politikalarında neo-liberal dönüşüm yaşanmasıyla sosyal hizmetin, uygulamalarında bireysel vurguyu ön plana aldığını belirtmektedir. Bu çalışmada disiplinin uygulamalarının amacına yönelik var olan bu tartışmalı literatür, felsefi eleştiri kapsamında ele alınmış ve disiplinin iktidarla olan ilişkisi sorgulanmıştır.

Foucault’nun kuramsal açıklamalarından ve analizlerinden hareketle toplumsal kabullerin uygulamaları şekillendirdiği, aynı şekilde devlet düzeyindeki uygulamalarında toplumsal kabullerin şekillenmesine yol açtığı belirlenmiştir. Nitekim bu bulgu neticesinde bir şeyin bilgisini belirleyeninin onun algılanış şekli olduğu tespit edilmiştir. Bir şeyin algılanış şekli, bilimsel ve kurumsal düzeydeki belirlenimler aracılığıyla şekillendirilir. Bu belirlenimler iktidarın izlerini taşır. Bu düzeyde bir tarih okuması, her yerde var olan ilişkiler ağını görmemizi mümkün kılar.

KAYNAKLAR

- Acar, H. ve Çamur Duyan, G. (2003). Dünyada sosyal hizmet mesleğinin ortaya çıkışı ve gelişimi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 14(1), 1-19.
- Afyonoğlu, M. F. (2020). Sosyal çalışmada kesişimsellik. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(2), 699-725. <https://doi.org/10.33417/tsh.689618>
- Agllias, K., Howard, A., Schubert, L. & Grey, M. (2016). Australian workers' narratives about emergency relief and employment service clients: Complex issues, simple solutions. *Australian Social Work*, 69(3), 297-310. <https://doi.org/10.1080/0312407X.2015.1049627>
- Akbaş, E. (2007). Bir disiplin aracı olarak sosyal hizmetler. *Sosyal Politikalar*, 2, 19-23.
- Albayrak, H. (2021). Eleştirel sosyal hizmet teorisi ve uygulaması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(1), 383-401. <https://doi.org/10.33417/tsh.791666>
- Altan, Ö. Z. (2007). *Sosyal politika*. Anadolu Üniversitesi.
- Artan, T. (2011). *Yeni yerel yönetim yapılanmasında sosyal hizmetler; İstanbul örneği*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Ashman, K.K. & Hull, G. H. (1999). *Empowerment series: understanding generalist practice*. Nelson Hall.
- Austin, D. M. (2013). The profession of social work: in the second century. M. Reisch, E. Gambrill (Ed.), *Social work in the 21st century* inside(s. 396-407). SAGE Publications.
- Avrupa Konseyi. (1961). *Avrupa Sosyal Şartı Sözleşmesi*. <https://www.anayasa.gov.tr/media/3680/avrupasoyalsarti.pdf>
- Ay, H. ve Akan, R. (2017). Tarihsel süreçte sosyal yardımların gelişimi. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 6(18), 787-798.
- Başçılar, M. (2020). Sosyal hizmetin önemli bir öncüsü: Mary Ellen Richmond. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39, 151-160. <https://doi.org/10.30794/pausbed.654114>
- Bingöl, O. (2015). Genel bağlarıyla sosyal hizmet ve toplum. *Mavi Atlas*, 5, 69-77. <https://doi.org/10.18795/ma.53942>

- Bozkır Serdar, A. (2012). *Sosyal politika kavramı, tarihsel gelişimi ve Türkiye’de sosyal politika*. A. Tokol, Y. Alper (Ed.), *Sosyal politika içinde* (s. 1-25). Dora Yayıncılık.
- Buğra, A. (2008). *Kapitalizm, yoksulluk ve Türkiye’de sosyal politika*. İletişim Yayıncılık.
- Birleşmiş Milletler. (1948). *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*. <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/9a3bfe74-cdc4-4ae4-b876-8cb1d7eeae05.pdf>
- Danış, M. Z. (2007). Sosyal hizmet mesleği ve disiplininde sosyal politikanın yeri ve önemi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 18(2), 51-64.
- Denney, D. (1998). *Social policy and social work*. Oxford University Press.
- Devrim, S. (2009, 2 Şubat). Asıl mesele 'sadakanın politik iktisadı'. *Milliyet Gazetesi*. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/asil-mesele-sadakanin-politik-iktisadi-1063049>
- Dönümcü, Ş. (2006). Yaşlı ve sosyal hizmetler. *Türkiye Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon Dergisi*, 52(A), a42-a46.
- Duverger, M. (1977). *Batının iki yüzü*. (F. Sağlam ve C. Eroğlu, Çev.). Doğan Yayınevi.
- Elton, G. R. (1953). An early Tudor Poor Law. *The Economic History Review*, 6(1), 55-67. <https://doi.org/10.2307/2591021>
- Erdoğan, M. (2009). Liberalizmin tarihi ve felsefi temelleri. *Eski Yeni*, 15, 5-17.
- Eroğlu, H. T. (2013). Kamu yönetiminde sosyal hizmetler. H. Acar, N. Negiz ve E. Akman (Ed.), *Sosyal politika ve kamu yönetimi bileşenleriyle sosyal hizmet temelleri ve uygulama alanları içinde* (s. 25-43). Maya Akademi.
- Farnam, H. W. (1988). The state and the poor. *Political Science Quarterly*, 3(2), 282-310.
- Fitzsimons, P. (2000). *Neoliberalism and "Social Capital": Reinventing community*. Neo-Liberalism, Welfare and Education: “The New Zealand Experiment”: Ctitique and Critical Transformations (s.1–21). New Orleans, USA.
- Flexner, A. (1915, Mayıs 12-19). *Is social work a profession?*. National Conference on Charities and Correction (s.576–615). Baltimore, Maryland.

- Foucault, M. (2006). *Deliliğin tarihi*. (M. A. Kılıçbay, Çev.). İmge Kitabevi Yayınları.
- Foucault, M. (2005). *Entellektüelin siyasi işlevi*. (I. Ergüden, O. Akınhay ve F. Keskin, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2013). *Güvenlik, toprak, nüfus*. (F. Taylan, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin doğuşu*. (M. A. Kılıçbay, Çev.). İmge Yayınevi.
- Foucault, M. (2002). *Toplumunu savunmak gerekir*. (A. Şehsuvar, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Foucault, M. (2012). *İktidarın gözü*. (I. Ergüden, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2014). *Özne ve iktidar*. (I. Ergüden, O. Akınhay Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2015). *Biyopolitikanın doğuşu*. (A. Taylan, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Garrett, P. M. (2005). Social work's 'electronic turn': notes on the deployment of information and communication technologies in social work with children and families. *Critical Social Policy*, 25(4), 529-553. <https://doi.org/10.1177/0261018305057044>
- Gençler, A. ve Çiftçi, M. (2013). Genel olarak ve Türkiye açısından sosyal politika analizi. H. Acar, N. Negiz, ve E. Akman (Ed.), *Sosyal politika ve kamu yönetimi bileşenleriyle sosyal hizmet temelleri ve uygulama alanları* içinde (s. 3-25). Meda Akademi.
- Gönensin, O. (2009, 1 Ocak). Sadaka kültürü. *Vatan Gazetesi*. <https://www.gazetevatan.com/yazarlar/okay-gonensin/sadaka-kulturu-216313>
- Harvey, D. (2008). *Umut mekânları*. (Z. Gambetti, Çev.). Metis Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (2003). *Sanayi ve imparatorluk*. (A. Ersoy, Çev.). Dost Kitabevi Yayınları.
- İnce Civan., M. M. (2019). *Türkiye’de sosyal hizmet politikalarında kadının yeri ve toplumsal cinsiyet eşitliği: SHÇEK örneği*. [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi. İstanbul Üniversitesi Açık Erişim Sistemi. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/ET000566.pdf>

- Karçal, F. (2019). Bir mücadele pratiği olarak sosyal hizmet uzmanlarının örgütlenme deneyimleri: İstanbul ili kapsamında bir analiz. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(3), 909-935. <https://doi.org/10.33417/tsh.622583>
- Kaya, P. A. ve Ertuğrul Yılmaz, U. (2017). Uluslararası insan hakları hukukunda çalışma hakkı. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 70, 55-80.
- Kaynak Çoban, R. (2017). Sosyal adalet, eşitlik ve sosyal hizmet. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(4), 252-260.
- Kesgin, B. (2013). *Kamu sosyal politikalarında sosyal yardım*. Açılım Kitap.
- Keskin, F. (2014). Sunuş: özne ve iktidar. (I. Ergüden, O. Akınhay, Çev.). *Özne ve İktidar* içinde (s. 11-24). Ayrıntı Yayınları.
- Keskin, F. (2017). Michel Foucault. A. Tunçel, K. Gülenç (Ed.), *Siyaset felsefesi tarihi: Platondan Zizek'e* içinde (s. 703-719). Doğu Batı Yayınları.
- Kongar, E. (1972). *Sosyal çalışmaya giriş*. SBD. Yayınları.
- Kovancı, O. (2003). *Kapitalizm, yoksulluk ve yoksullukla mücadelede tarihsel bir deneyim: İngiliz Yoksul Yasaları*. Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.
- Küçükkaraca, N. (2013). İnsan hakları, sosyal adalet ve sosyal hizmet. H. Acar, N. Negiz ve E. Akman (Ed.), *Sosyal politika ve kamu yönetimi bileşenleriyle sosyal hizmet temelleri ve uygulama alanları* içinde (s.83-96). Maya Akademi.
- Kymlicka, W. (2006). *Çağdaş siyaset felsefesine giriş*. (E. Kılıç, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Layder, D. (2014). *Sosyal teoriye giriş*. (Ü. Tatlıcan, Çev.). Küre Yayınları.
- Lemke, T. (2015). *Foucault, yönetimsellik ve devlet*. (U. Özkamas Çev.). Pharmakon Yayınevi.
- Morley, C. , Macfarlane, S. & Ablett, P. (2014). *Engaging with Social Work: A critical introduction*. Cambridge University Press.
- Neocleous, M. (2013). *Toplumsal düzenin inşası – polis erkinin eleştirel teorisi* (A. Bekmen, Çev.). H2o Kitap.
- Okur, N. ve ERDUGAN E., F. (2010, 4-6 Kasım). *Sosyal haklar ve özürnlülük modelleri bağlamında tarihsel bir değerlendirme*. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu (s. 245-265). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

- Oranlı, İ. (2012). Biyo-politikanın doğuşu ve Foucaultcu eleştirisi. *Cogito*, 70, 39-51.
- Ölmez, T. O. (2007). *Sosyal yardım sistemi içerisinde yerel yönetimlerin yeri*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Öksüz, S. ve Küsmez, B. (2021). Sosyal hizmet ve insan hakları : eleştirel bir bakış. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 5(2), 117-130.
- Ören, K. (2015). *Sosyal politika*. Nobel Akademi Yayıncılık.
- Özateş, Ö. S. (2014, 20-22 Kasım). *Sosyal hizmetleri neoliberal ekonomik politikalar üzerinden okumak*. 7. Ulusal Sosyal Hizmetler Kongresi: 21. Yüzyılda Sosyal Hizmetler Nereye? (s. 169-174). Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği, Ankara.
- Özdemir, İ. M. (2008). *Küreselleşme sürecinde türkiye’de sosyal devlet ve sosyal hizmetler*. [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi. Selçuk Üniversitesi Dijital Arşiv Sistemi. <http://hdl.handle.net/123456789/10046>
- Özdemir, M. (2021). Foucault sosyolojisinde iktidarın serüveni: pastoral iktidar, disiplinci iktidar, biyo-iktidar. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 4(1), 109-133.
- Özkamas, U. (2016). *Biyopolitika kavramına dair bir soruşturma*. [Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi. Hacettepe Üniversitesi Açık Erişim Sistemi. <http://hdl.handle.net/11655/3601>
- Polanyi, K. (2010). *Büyük dönüşüm: çağımızın politik ve ekonomik kökenleri*. (A. Buğra, Çev.). İletişim Yayınları.
- Powell, J. & Chamberlain, M. J. (2012). *Social welfare, aging and social theory*. Lexington Books.
- Powell, L. J. & Khan, H. (2012). Foucault, social theory and social work. *Romanian Journal of Sociology*, 10(1), 131-147.
- Recmanová, A. (2019). Privatization of social work in the context of neoliberalism. *Socialni Prace*, 19(3), 23-43.
- Rousseau, J.J. (2015). *İnsanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı*. (R.N.İleri, Çev.). Say Kitap.
- Sennelart, M. (2015). Derslerin bağlamı. (A. Tayla, Çev.). *Biyopolitikanın doğuşu içinde* (s. 271-296). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sheafor, B. W. ve Horejsi, C. J. (2014). *Sosyal hizmet uygulaması temel teknikler ve ilkeler*. (D. Baran Çiftçi, Çev.). Nika Yayınevi.

- Spolander, G., Engelbrecht, L. & Sansfacon, A. P. (2016). Social work and macro-economic neoliberalism: beyond the social justice rhetoric. *European Journal of Social Work*, 19(5), 634-649. <https://doi.org/10.1080/13691457.2015.1066761>
- Stark, C. (2018). The neoliberal ideology, its contradictions, the consequences and challenges for social work. *Annual of Social Work*, 25(1), 39-63. <https://doi.org/10.3935/ljsr.v25i1.196>
- Şahin, F. (1999). *Sosyal hizmet uzmanlarının sosyal refah politikası süreçlerine katılımı*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Şahin, F. (2002). Özürlülük ve medikal model: yardım veren meslekler için sosyal hizmet örneğinde bir değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 13(2), 70-76.
- Şenocak, H. (2009). Sosyal güvenlik sistemini oluşturan bileşenlerin tarihi süreç ışığında değerlendirilmesi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 0(56), 410-468.
- Tarımeri, N. (1995). Yoksulluğun istismarı ve savurganlık. *Ekonomik Yaklaşım*, 6(18-19), 139-150.
- Taşçı, F. (2017). *Sosyal politika ahlakı*. Kaknüs Yayınları.
- Tawney, R. H. (1913). The assessment of wages in England by the justices of the peace. *Vierteljahrschrift Für Sozial- Und Wirtschaftsgeschichte*, 11(3), 307-337.
- Tireli, M. (2010). Sadaka kültürü. *Yardım ve Dayanışma Dergisi*, 1(2), 82-92.
- Tuck, J. A. (1969). The Cambridge Parliament, 1388. *The English Historical Review*, 84(331), 225-243.
- Türkmen, B. (2015). *Sosyal hizmet tarihi*. İzmir.
- Uluslararası Çalışma Örgütü.(1944).*Uluslararası çalışma örgütü'nün amaç ve hedeflerine ilişkin philadelphia bildirgesi*. https://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_412361/lang--tr/index.htm
- Uluslararası Sosyal Hizmet Uzmanları Federasyonu (2014, Temmuz). *Global definition of social work*. <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>
- Zastrow, C. (2013). *Sosyal hizmete giriş*. (A. Aykara, vd. Çev.). Nika Yayınevi.

Wallace, J. D. (2019). *Social work in neoliberal times: Accommodation, Resistance and disruption*. [PhD Thesis, University of Tasmania]. University of Tasmania.Open Access Repository. <https://eprints.utas.edu.au/31525/>

Wallace, J. & Pease, B. (2011). Neoliberalism and Australian social work: accommodation or resistance?. *Journal of Social Work*, 11(2), 132–142. <https://doi.org/10.1177/1468017310387318>

